

Fale Alea 'o Tonga

MINITI 'O E
FEME'A'AKI
'A E HOU'EIKIMĒMIPA
'O E
FALE ALEA 'O TONGA

Fai 'i Nuku'alofa

FIKA	10
'Aho	Pulelulu, 6 Mā'asi 2019

HOU'EIKI MĒMIPA 'O E FALE ALEA

'Eiki Sea e Fale Alea

Lord Fakafanua

'Eiki Fakafofonga Nōpele, Vahefonua Ha'apai

Hou'eiki Minisitā Kapineti

'Eiki Palēmia

Samuela 'Akilisi Pōhiva

'Eiki Tokoni Palēmia

Sēmisi Lafu Sika

'Eiki Minisitā Fonua, Ngaahi Koloa Fakaenatula

Lord Ma'afu Tukui'aulahi

'Eiki Minisitā Pa'anga & Palani Fakafonua

Dr. Pohiva Tu'i'onetoa

Eiki Minisitā Fēfakatau'aki, Konisiuma, Fakatupu Koloa,

'Ilo Fo'ou & Ngāue 'a e Kakai

Dr. Tu'i Uata

'Eiki Minisitā Polisi & Tāmāte Afi, Tānaki Pa'anga & Kasitomu

Māteni Tapueluelu

'Eiki Minisitā Lao & Pilīsone

Sione Vuna Fa'otusia

'Eiki Minisita Toutai

Sēmisi Tauelangi Fakahau

'Eiki Minisitā ki he Fakamatala 'Ea, Ma'u'anga Ivi &

Ma'u'anga Fakamatala

Poasi Mataele Tei

'Eiki Minisitā Mo'ui

Dr. Saia Ma'u Piukala

'Eiki Minisita Ako & Ako Ngāue

Penisimani 'Epenisa Fifita

'Eiki Minisita Ngoue

Losaline Mā'asi

Hou'eiki Fakafofonga Nōpele

Lord Tu'ivakanō

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Tongatapu.

Lord Ma'afu

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2, Tongatapu

Lord Vaha'i

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 3 Tongatapu

Lord Tu'ilakepa

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Vava'u.

Lord Tu'i'afitu

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2 Vava'u.

Lord Tu'iha'angana

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Ha'apai

Lord Nuku

'Eiki Fakafofonga Nōpele 'Eua

Lord Fusitu'a

'Eiki Fakafofonga Nōpele Ongo Niua

Kau Fakafofonga Kakai

Fakafofonga Kakai 3, Tongatapu

Siaosi Sovaleni

Fakafofonga Fika 11, 'Eua

Tevita Lavemaau

Fakafofonga Fika 12, Ha'apai

Mo'ale Finau

Fakafofonga Fika 13, Ha'apai

Veivosa Taka

Fakafofonga Fika 15, Vava'u

Sāmiu Kuita Vaipulu

Fakafofonga Fika 16, Vava'u

'Akosita Lavulavu

Fakafofonga Kakai 17, Ongo Niua

Vātau Hui



**‘ASENITA FAKAANGAANGA FIKA 10/2019
FAKATAHA ‘A E FALE ALEA ‘O TONGA**

*‘Aho: Pulelulu 6 Ma’asi, 2019
Taimi: 10.00 pongipongi.*

Fika 01	:	Lotu
Fika 02	:	Ui ‘o e Hou’eiki Memipa ‘o e Fale Alea
Fika 03	:	Me‘a ‘a e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea
Fika 04	:	Lipooti Fika 2/2019 Komiti Tu’uma’u ki he Ngaahi Totonu ‘a e Fale Alea (Fekau’aki mo e Tohi Tangi Fika 1/2019)
Fika 05	:	LAO FAKAANGAANGA
		5.1 Fika 1A/2019: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Lao ‘o e Konisitutone ‘o Tonga 2019
		5.2 Fika 2A/2019: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) (Fika 2) ki he Lao ‘o e Konisitutone ‘o Tonga 2019
		5.3 Fika 3/2019: Lao Fakaangaanga ki he Komisoni Ngaue Fakafakamaau mo Fakalao 2019
		5.4 Fika 4A/2019: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Palani mo hono Pule’i ‘a Hono Ngaue’aki ‘o e Ngaahi Feitu’u 2019
		5.5 Fika 5A/2019: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Polisi Tonga 2019
		5.6 Fika 6A/2019: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Fakamaau’anga Polisi 2019
		5.7 Fika 11/2019: Lao Fakaangaanga ki hono Pule’i ‘o e Ngaahi Ngaue Tanaki Pa’anga Hu Mai 2019

		5.8 Fika 12/2019: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Tukahau Pa'anga Hu Mai 2019
		5.9 Fika 13/2019: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Tukahau Ngaue'aki 2019
Fika 06	:	NGAAHI TU'UTU'UNI:
		6.1 Fika 1/2019: Tu'utu'uni (Fakatonutonu) ki he Tute Kasitomu 2018
		6.2 Fika 2/2019: Tu'utu'uni (Fakatonutonu) ki he Tukahau 'Ekisia 2018
		6.3 Fika 3/2019: Tu'utu'uni (Fakatonutonu) (Fika 2) ki he Tute Kasitomu 2018
		6.4 Fika 4/2019: Tu'utu'uni (Fakatonutonu) (Fika 2) ki he Tukahau 'Ekisia 2018
		6.5 Fika 5/2019: Ngaahi Tu'utu'uni (Fakatonutonu) ki he Vahenga Malolo 'a e Kau Tau 'A 'Ene 'Afio 2018
		6.6 Fika 6/2019: Ngaahi Tu'utu'uni (Fakatonutonu) ki he Tukahau Pa'anga Hu Mai 2018
Fika 07	:	KOMITI KAKATO:
		7.1 Fika 7A/2019: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Ngaue Fakapule'anga 2019
		7.2 Fika 8A/2019: Lao Fakangaanga (Fakatonutonu) (Fika 2) ki he Ngaue Fakapule'anga 2019
		7.3 Fika 9/2019: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Pangike Langa Fakalalakaka 'o Tonga 2019
		7.4 Fika 10A/2019: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Ngaahi Pisinisi 'a e Pule'anga 2019
		7.5 Fika 14/2019: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Kau 'Ofisa Fakavahefonua mo e Kau 'Ofisa Kolo 2019
		NGAAHI TU'UTU'UNI

		7.6 Fika 1/2018: Ngaahi Tu'utu'uni (Fakatonutonu) (Pule'i) 'o e Sino'i Pa'anga Malolo Mei He Ngaue 2016
		7.7 Fika 3/2018: Ngaahi Tu'utu'uni Ki He Ahi 2016
		7.8 Fika 7/2018: Ngaahi Tu'utu'uni (Fakatonutonu) Ki He Toutai (Kolo Matatahi) 2016
		7.9 Fika 8/2018: Ngaahi Tu'utu'uni (Fakatonutonu) ki he Toutai (Kolo Matatahi) 2017
		NGAAHI LIPOOTI FAKATA'U
		7.10 Komisoni ma'ae Kau Ngaue Fakapule'anga 2015/2016 & 2016/2017
		7.11 Poate Sino'i Pa'anga Malolo mei he Ngaue 2017/2018
Fika 08	:	Ngaahi Me'a Makehe
Fika 09	:	Kelesi

Fakahokohoko e peesi

Fale Alea ‘o Tonga.....	9
Lotu	9
Ui ‘a e Fale	9
Poaki.....	9
Me’a ‘Eiki Sea.....	9
Faka’apa’apa miniti 1 Fale Alea faka’apa’apa ki he tō tau Konisela Finilani ki Tonga.....	10
Lipooti mei he Kōmiti ngaahi Totonu Fale Alea	11
‘Ikai tali kau tohi tangi e fokotu’u mei he Kōmiti.....	11
Aofangatuku Kōmiti ‘ikai maumau e Tohi Tu’utu’uni e Fale & Konisitūtone fekau’ako mo e Tohi Tangi.....	12
Līpooti Fika 2/2019 Kōmiti Tu’uma’u ki he ngaahi Totonu ‘a e Fale Ale	13
Fakamā’opo’opo ‘o e ngāue ‘a e kōmití.....	14
Tokanga ki hano tautea’i ‘o ha fakamo’oni he Fakamaau’nga koe’uhi ko e Tohi Tangi	15
Tokanga ‘e uesia Fale Alea he fakahū mai Tohi Tangi na’e hoko ai maumau lao	18
Tu’utu’uni Sea ke lau tohi tangi makatu’unga he Kupu 8 Konisitūtone.....	18
Fokotu’u ‘ave ‘isiu ki he fakamo’oni loi ki he Kōmiti Lao ke fakalelei’i Tohi Tu’utu’uni	19
Tokanga ki he founa ngāue e Fale koe’uhi ko e Tohi Tangi.....	19
‘UHINGA faka’atā Sea ke fakangofua alea’i ngāue Tohi Tangi	20
Tohi Tangi Fika 1/2019.....	21
Ngaahi taalafili Palēmia fekau’aki mo e Tohi Tangi	23
Fakahā Palēmia fekau’aki e lao ‘oku tālanga’i mo e Konisitūtone mo e mafai Tu’i.....	25
Taukave Palēmia faka’ata Konisitūtone ke fakahū mai Lao ki Fale Alea	26
Fakahā Palēmia kapau ko e feinga ke tuku ‘ene Pule’anga kitu’a he ‘ikai malava	27
Kole ke alea’i ngaahi Lao pea ‘ave toki aofangatuku ki ai Tu’i	34
Fokotu’u ke ‘ave e Lao ki he kakai pea ke hoko atu ngāue Fale	36
Tokanga ki he monuka Tohi Tu’utu’uni he’ene fekau’aki Lao fika 1A.....	37
Kole to’o Lao 1A mei he fiema’u mai Tohi Tangi he ‘oku ngāue ki ai e Fale.....	37
Fakamahino Sea ‘oua fakangatangata ngāue Fale fekau’aki mo e Tohi Tangi.....	38
Fokotu’u tuku tohi tangi Kōmiti Kakato alea’i pea pālōti’i.....	39
Tali Pule’anga holomui Lao fika 1A-6A kae ‘ave ki he kakai	41
Fokotu’u tuku ki Fale Alea fai talatalanoa mo e kakai he ngaahi Lao.....	42

Taukave ko e Pule'anga ke nau fai talatalanoa he ngaahi Lao 'oku 'ave ki he kakai.....	43
Fokotu'u fakalele Pule'anga talatalanoa mo e kakai kae fengau'e'aki mo e Fale Alea.....	43
Fehu'ia halanga e ngaahi Lao hili hono 'ave ki he kakai pea fakahu mai ki Fale Alea.....	44
Fokotu'u ke faitu'utu'uni Fale Alea ki he founa ke fai'aki talanoa mo e kakai	44
Holomui Pule'anga ngaahi lao fakatatau ki he Kupu 19 (2).....	45
Fokotu'u fengau'e'aki fakataha Pule'anga mo e Fale Alea he talatalanoa mo e kakai.....	45
Poupou mahu'inga ke fakakau kau Fakafofonga Kakai & Nōpele he talatalanoa mo e kakai .	46
Fakamahino Sea 'ikai ko ha ngāue FaleAlea ke fai talatalanoa mo e kakai	50
Fokotu'u ke fakatokanga'i Tohi Tangi pea hoko atu ngāue Fale ki he Lao fika 7A & 8A	50
Kole fai talanoa mo e kakai pea fakafoki mai ki Fale Alea alea'i fakataha Lao 1-8	50
Fokotu'u 'ave mo e Lao 7A ki he kakai he 'oku fekau'aki mo e CEO & kau ngāue fakapule'anga	52
Fokotu'u ke fakatokanga'i Tohi Tangi & hoko atu ngāue ki he Kōmiti Kakato	53
Poupou ki he Fokotu'u Nōpele Ha'apai ke hoko atu ngāue ki he Kōmiti Kakato.....	53
Fokotu'u ke ngāue Kōmiti Lao ki he lāunga anga ta'etaau ki Fale Alea fekau'aki mo e polokalama letio Palēmia	54
Pāloti'i 'o tali ke fakatokanga'i e Tohi Tangi fika 1/2019.....	55
Fokotu'u ke vakai'i Kōmiti Lao hano monomono Kupu 17 (1)(a) ke kau fakamo'oni he talafatongia Kōmiti.....	55
Taukave 'ikai ha tu'utu'uni pau ko e tohi tangi kotoa pe kuo pau ke fakahū ki Fale Alea.....	56
Fokotu'u Ha'apai 12 ke fokotu'u he Lao he kaha'u mai pe tohi tangi pe he Kōmiti Lao	56
Fakatonutonu ko e tangi mai ki Fale 'oku faka-Konisitūtone.....	56
Taukave Ha'apai 12 'ikai ha kupu he Lao kuo pau ke 'omai ki Fale Alea.....	57
Poupou ka tohi he Tu'utu'uni Fale fakamo'oni loi 'e to'o mamafa eni he kakai	57
Poupou ke ngāue Fale ki ha founa ke 'oua hu mai tohi tangi kotoa ki he Fale Alea	58
Fakatonutonu ko e totonu faka-Konisitūtone ia Tonga ke tohi tangi mai ki Fale Alea	58
Monū'ia Tonga 'i ai 'enau totonu fakakonisitūtone ki he tohi tangi kae fakangatangata pe ki he lao.....	58
Fakamanatu Vava'u 15 ko e kupu 8 he faka-Tonga 'oku 'ata ki he Tonga ke tohi tangi	59
Pāloti fakalelei'i Kupu 121 ke tokanga mavahe Kōmiti ki he fakamo'oni loi.....	62
Fokotu'u tuku ki he Kōmiti Lao lāunga ki he anga ta'etaau ki Fale Alea	62
Taukave ko e pule 'a e 'Otua 'oku ma'olunga 'i he pule 'a e tangata	64
Ke fakatokanga'i fokotu'u Nōpele 'Eua mo 'ene fokotu'u ke tukuhifo ki he Kōmiti Lao.....	68

Me'a 'a e Sea.....	68
Taukave Pule'anga kuo pau ke kau CEO he sino ke fakapolitikale'i	68
Tui monuka kupu 4 Tefito'i he feinga Pule'anga ke fakapolitikale'i fili <i>CEO</i>	69
Tui 'ikai totonu ke fakapolitikale'i sino ko e <i>CEO</i>	70
Fakamahino ko e Minisita mo e <i>CEO</i> kuo pau ke na ngāue fakataha fakafou pē he <i>PSC</i>	70
Taukave ki he mahu'inga ke tau'atāina ngaahi kupu fekau'aki	73
Taukave monuka Kupu 4(b) (c) Tefito'i Lao.....	74
Fakatonutonu 'ave lāunga Nōpele 'Eua ki he Kōmiti ngaahi Totonu Fale Alea	75
Kelesi.....	75
Fakamā'opo'opo Feme'a'aki Fale Alea	76

Fale Alea ‘o Tonga

‘Aho: Pulelulu, 6 Mā’asi 2019

Taimi : 1005-1010 pongipongi

Sātini Le’o : Me’a mai e Sea e Fale Aleá. (*Lord Fakafanua*).

‘Eiki Sea : Kole atu Hou’eiki ke mou hiva’i mai e lotu ‘a e ‘Eiki.

Lotu

‘Eiki Sea : Kole atu ki he Kalaké ke ui e Hou’eiki Mēmipa.

Ui ‘a e Fale

Kalake Tēpile : Tapu mo e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Aleá. Tapu mo e ‘Eiki Palemiá mo e Hou’eiki Minisitā e Kapinetí. Tapu mo e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Hou’eiki Nopelé, kae 'uma'ā e Hou’eiki Fakafofonga e Kakaí, kae ‘atā ke u fakahoko hono ui ‘o e Fale ni ki he pongipongi ni. ‘Aho Pulelulu, ‘aho 6 ‘o Ma’asi, 2019.

(Na’e lele heni ‘a e taliui e Hou’eiki Mēmipa)

<006>

Taimi : 1010-1015

Kalake Tēpile : ‘Eiki Sea, kole ke u to e fakaongo mu’a. ‘Eiki Minisitā Pa’anga & Palani Fakafonua, ‘Eiki Nōpele Nuku, Vātau Mefi Hui. ‘Eiki Sea ngata’anga ē ‘o e taliuí.

Poaki

Ko e ‘Eiki Tokoni Palēmiá ‘oku poaki ‘e toki me’a tōmui mai, pea pehē ki he ‘Eiki Minisitā Fonua poaki tōmui mo ia. Kei hoko atu ‘a e poaki folau ‘a e ‘Eiki Minisitā Ngoué, kei hoko atu mo e poaki ‘a e ‘Eiki Minisitā Polisi, poaki tōmui mai pea mo ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō. Kei hoko atu ‘a e poaki folau ‘a Siaso Sovalení, pea ‘oku poaki tōmui pea mo Vātau Mefi Hui, pea mo ‘Eiki Nōpele Nuku ‘Eiki Sea, ko eni kuo me’a mai ia. Mālō ‘aupito ‘Eiki Sea.

Me’a ‘Eiki Sea

‘Eiki Sea : Fakatapu ki he ‘afio ‘a e Ta’ehāmaí, tapu pea mo e Hau ‘o e ‘Otu Tongá Tama Tu’í Tupou VI, tapu atu ki he Ta’ahine Kuini Nanasipau’u kae 'uma'ā ‘a Hou'eiki. Tapu atu ki he ‘Eiki Palēmiá, kae 'uma'ā ‘a e Hou'eiki Minisitā. Tapu atu ki he Hou'eiki Fakafofonga ‘o e kau Nōpelé, tapu pea mo e Hou'eiki Fakafofonga ‘o e Kakaí. Mālō ho’omou laumālie lelei ki he pongipongi ni Hou'eiki. Ko ‘etau ‘asenitá ‘ena, kuo hā atu pē he fika 4, fakafoki mai ‘a e Lipooti Fika 2/2019 ‘a e Kōmiti Tu’uma’u ki he Ngaahi Totonu ‘a e Fale Aleá. Na’e tali ‘e he Falé ni ke fakafoki ‘a e Tohi Tangí ki he Kōmití, ke hoko atu ‘enau ngāue ki ai. ‘Oku ou faka’amu ‘e toki lipooti mai e

Sea ‘o e Kōmiti ko eni. Ka kimu’a pea tau hoko atu ki aí, 'Eiki Nōpele Vava'u, ‘oku ‘i ai ha me’a ‘oku ke tokanga ki ai ?

Lord Tu’i’āfitu : Tapu mo e Feitu'u na Sea, tau fakafeta’i pē ki he 'Otua Mafimafi he faka-laumālie lelei e Feitu'u na. Tapu ki he 'Eiki Palēmiá, kae pehē ki he ... hūfanga atu he tala fakatapu kuo fakakakato ‘e he Feitu'u na ho Fale ‘eikí. Ko e tu’u pē motu’á ni ia ‘o fakahoha'a atu, ko e ‘uhingá ko e taha ‘o e kupu fengāue’aki pea mo e Feitu'u na ho Falé, ko e fakafofonga tipilomētika he ngaahi fonua mulí, na’e si’i tōtau ‘aneafi, pekia. Kole atu ki he Feitu'u na, fa’a me’a mai pē ‘a e Fakafofonga ko ení, ‘i he fa’a huufí mo e tāpuni ho Fale. Kole atu ke fai ho Fale ‘eikí ha ki’i faka’apa’apa, neongo ‘oku hualela hū noa’ia ‘a e motu’á ni, ‘i he tu’utu’uni ‘o e lotofale ko ia. Ka ko e tokotaha ia ‘oku fa’a me’a mai, talangofua ki he ngaahi tohi ‘o nau me’a mai he taimi ‘oku fakaava ai ‘a e Falé mo hono tāpuní. Ko ia pē Sea e ki’i fakahoha’á mālō.

'Eiki Sea : Hou'eiki, ko e fokotu’u eni mei he Fakafofonga Nōpele Vava’ú, ke tau faka’ilonga’i ‘a e pekia ‘a e tokotaha na’e Konisela Fakafofonga ‘i *Finland*.

Faka’apa’apa miniti 1 Fale Alea faka’apa’apa ki he tō tau Konisela Finilani ki Tonga

Lord Tu’iha'angana : Ko ia Sea, ko e fakakakato atu pē mahalo e me’a ‘a e 'Eiki Nōpelé, ko *Adiloa Fifita Lātū* mahalo, ko e Konisela *Finland*, ‘oku fa’a me’a mai ma’u pē ki he fakaafe ‘a e Feitu'una ki he fakaava mo e tāpuni ‘a e Fale Alea ‘o Tonga.

'Eiki Sea : Hou'eiki ‘oku ou tui ‘oku totonu pē ke tau ...

<008>

Taimi: 1015-1020

'Eiki Sea: maaka’i e, ‘a e ngāue e tokotaha ko eni ko ia kole atu ke mou me’a hake ki ‘olunga, tau fakalongolongo miniti ‘e taha.

(Pea na’e me’a kotoa ki ‘olunga ‘a e Hou’eiki Mēmipa ‘o nau fakalongolongo miniti ‘e taha ke fakahaa’i ‘enau faka’apa’apa ki he pekia)

'Eiki Sea: Mālō Hou’eiki. ‘Oku ou kole atu ke tau foki mai ki he’etau ‘asenita ko e Līpooti Fika 2 ‘o e 2019. ‘Eiki Nōpele Ha’apai.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea kātaki fakamolemole ...

'Eiki Sea: ‘Eiki Minisitā Leipa.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: ‘Io kātaki. Sai pē ‘ikai ke, kātaki.

'Eiki Sea: Me’a mai e Sea ‘o e Kōmiti Tu’uma’u ki he Ngaahi Totonu.

Lipooti mei he Kōmiti ngaahi Totonu Fale Alea

Lord Tu'iha'angana: Mālō Sea. Tapu mo e Feitu'u na pea tapu mo e Hou'eiki 'o e Fale Alea 'o Tonga. 'Oku ou fakafeta'i pē Sea he pongipongi ni ho'o ma'u ho Sea pea, kae 'uma'ā 'a e 'Eiki Palēmia mo e Hou'eiki Mēmipa. Hangē pē ko e, mo e tau hiva he lotu 'a e 'Eiki he pongipongi ni 'Eiki Sea pea ko u tui 'oku kei ma'u he Hou'eiki e loto hangamālie ka u hao atu mu'a ai mo e aofangatuku 'a e, 'o e Līpooti e ngāue 'a e Kōmiti he te'eki ai ke hū ha fili pē ha 'uli ki he laumālie mo e loto e Hou'eiki. Sea, te u hoko atu pē 'i he konga ko eni he na'e konga, fakahoko mai foki e līpooti 'aneafi pea na'e fai e fokotu'u, fai ki ai 'a e feme'a'aki pea na'e aofangatuku 'aki e fokotu'u ke to e fakafoki mai ki he kōmiti ke to e fai ha talanoa mo e kinautolu na'e fakahoko mai 'a e Tohi Tangi pea te u kamata pē ai pea mo toki fakamā'opo'opo atu ki he me'a ne aofangatuku ki ai e Kōmiti Sea.

Na'e fakahoko, hili pē ko ē hono tu'utu'uni mai mei he tali e fokotu'u ke to e hoko atu e ngāue mo e Kōmiti na'e fakataha leva e Kōmiti 'aneafi pea mo e, kinautolu ko ē ne fakahoko mai e Tohi Tangi, fakahoko pē hangē ko e founa ngāue ne fakahoko e tohi 'a e Kalake kia nautolu pea na'a nau lava mai leva 'o fai e fakataha pea mo 'enau tali tohi. Pea hangē pē ko ena Sea kuo 'osi fakapipiki atu 'a e ngaahi fetohi'aki ko ia 'i he līpooti ko eni hono ua e kōmiti ki he Feitu'u na. Ka te u ki'i lave nounou atu pē mou fakama'ala'ala mo fakamā'opo'opo atu kae toki aofangatuku e Feitu'u na mo e Fale 'Eiki Sea. Hangē pē ko ia na'e , 'oku hā atu he līpooti Sea ne fakahoko e tohi 'a e Kalake fakahā e tu'utu'uni 'a e kōmiti ko eni ki he kau Tohi Tangi pē 'e to e ai ha liliu ke to'o e ngaahi fakamo'oni ko eni 'a ē ko eni ko ē 'oku mahalo'i 'e he kōmiti pē ko e ngalingali ko ha fai 'a e, 'ikai ke, 'a e, mo e fekau'aki mo e ngaahi fakamo'oni.

'Ikai tali kau tohi tangi e fokotu'u mei he Kōmiti

Pea na'e tali mai leva na'e lava mai leva e kau Fakafofonga mei he Kōmiti Tohi Tangi mo 'enau tali Sea 'a ia 'oku to e fakapipiki atu pē mo e tohi ko ia pea ko e mahino pē he' enau tohi 'oku ...

<009>

Taimi: 1020-1025

Lord Tu'iha'angana: ... 'oku 'ikai ke nau tali e fokotu'u atu mei he Kōmiti. Pea ko e poini 'e, mahu'inga na'a nau 'omai he' enau tohi talí, kuo nau 'osi fakahoko 'enautolu 'o fakatatau mo 'enau totonu faka-Konisitūtone 'oku hā he Kupu 8 kae 'uma'ā 'a 'enau totonu 'oku hā he Tu'utu'uni 'a e Fale Alea 'a ia 'oku foaki mai 'e he Konisitūtone ki he Fale Alea 'o Tonga, ke tau fa'u 'etau Tu'utu'uni Ngāué. Pea 'oku nau 'osi fakahoko 'enautolu fakatatau ki ai. Pea kuo nau 'osi *comply* 'enau ngaahi, 'enau ngaahi me'a na'a nau fakahū mai mo e Tohi Tangí. Ko ia, ko e tali ia mei he Kōmiti, mei he Kōmiti na'a nau fakahoko 'a e Tohi Tangí.

Sea na'e foki leva e Kōmiti ki he Tu'utu'uni ngāue 'a e Falé mo e Konisitūtone Sea. Pea, ke to e vakai'i fakalelei pea mo e hā e tala fatongia 'oku fakahoko mai 'e he Konisitūtone mo e Kupu ko eni 'a 'etau Tu'utu'uni 'a ia 'oku hā ia he Kupu 120 ki he 124. Ne mahino leva ki he Kōmití kuo 'osi fakakakato pē ia, 'oku 'osi fakakakato pē 'e he Tohi Tangí ia 'a 'etau Tu'utu'uni ngāue Sea. Pea 'oku 'oange Kupu 8 'a 'enau totonu faka-Konisitūtone ke nau Tohi Tangi ki he 'Ene 'Afió pē ko e Fale Alea 'o Tonga, kae fakatatau ki he Tu'utu'uni Ngāue 'a e Fale Alea. Pea na'e pehē 'e he

Kōmiti Sea ‘oku fakapotopoto ange pē pea ‘oku tonu pē ke ngata pē Kōmiti ‘i ai, ke ngata pē Kōmiti ‘i he’etau Tohi Tu’utu’uní, ‘a ena pē ‘oku hā mahino pē ia. Pea ka toki ‘i ai ha ngaahi tāla’a ia fekau’aki mo e ngaahi fakamo’oní, pea ‘oku mahino pē ia ‘oku ‘ikai ke, ko ‘ene tēpile pē ‘a e Tohi Tangi ‘e he Feitu’u na, kuo hoko leva ia ko e fakamatala, ‘oku ‘atā ia ki he kakai, Hou’eiki mo e kakai e fonuá, ko e *public documents*. Pea ‘oku lava pē ia ke ‘atā ki ha taha kapau ‘oku ‘asi hono hingoá ‘oku fakamo’oni na’e ‘ikai ke fakamo’oni ke ne ‘eke ‘ene totonu ko iá ‘i he tafa’aki ko iá. Pe ko ha taha ‘oku ai ha’ane pehē ‘oku hoko hangē ko e hu’uhu’u ko ia na’e fai ‘e he Kōmiti, ‘oku ai ha ngaahi hingoa ‘oku fakamo’oni pē ia ‘e ha tokotaha ‘Eiki Sea.

Aofangatuku Kōmiti ‘ikai maumau e Tohi Tu’utu’uni e Fale & Konisitūtone fekau’ako mo e Tohi Tangi

Te u foki mai leva ki he me’a ko ē ‘a e feme’a’aki ‘aneafí Sea. Pea mahino pē foki nau lave ki ai ‘aneafí, ko e laumālie pē ia he na’e ‘ohake pē ‘e he Kōmiti e tokanga fekau’aki mo e ngaahi fakamo’oní ko e ‘uhingá he na’e ‘omai pē fakataha mo e Tohi Tangí ke ngāue ki ai e Kōmiti. Pea na’e fokotu’u hake pē he Kōmiti pea ko e laumālie pē ia na’e mai’aki ‘e he Kōmiti he ko e ngaahi me’a kotoa pē ‘ohake he Kōmiti kuo pau ke līpooti mai ki he Feitu’u na Sea ‘emau ngāue na’e faí. Pea ko e laumālie pē ia na’a ku fakahoko atu’aki ‘aneafí, ‘a e ‘uhinga e Kōmiti ke mai pē ke fakahoko pē ki he kakai ke nau mahu’inga’ia pē pea nau to’o mamafa ‘oua te nau to’o ma’ama’a ‘a ‘enau totonu ki he Tohi Tangí. Pea ko ‘enau fakamo’oní, neongo ‘oku toki fakamo’oni’i ia mei mei he feitu’u kehe. Ka na’e tui e Kōmiti kuo ‘osi fe’unga pē feme’a’aki ‘aneafí Sea kuo a’u atu e fo’i fekau ko iá ki he kakai e fonuá ke hokohoko atu ki he kaha’ú. Pea ko ia Sea ‘a e aofangatuku e Kōmiti. Ko u tui kuo ‘omai he Tohi Tangí ‘enau Tohi Tangí pea ‘oku fakatatau pē ki he Konisitūtone, ‘enau totonu ‘oku ‘oange ‘e he Konisitūtone. Pea ‘oku fakatatau pē ki he Tu’utu’uni ngāue ‘a e Fale Alea, ‘i he Kupu 120 ki he 124.

Pea mo vakai’i ‘e he Kōmiti kuo ai e fakamo’oni falala’anga ‘e 3, ‘a ē pē ko ē ‘oku hā he’etau Tu’utu’uní. Pea ‘oku ngata ai e Kōmiti. Mau pehē ke mau ngata ā ai, ‘uhinga he ‘oku ‘ikai ke to e ‘i ai ha fu’u lave atu ia ‘a e Tu’utu’uní ke mau hoko atu ki he fakamo’oni mo e me’a. Ka ‘oku, hangē pē na’e fai’aki e feme’a’aki ‘aneafí, ‘oku to e ‘i ai e tafa’aki kehe ke nau hanga ‘o fai e lāunga ki ai. Pea te nau hoko atu nautolu ki he ngaahi Lao fekau’aki mo e fakamo’oni mo e tohinima loi mo e me’a pehē. Ka ‘oku ‘ikai to e ‘i ai ha lave ia ‘etau Tu’utu’uní ka ma’u ha fakamo’oni ‘oku pehē ‘oku ‘ikai ke mo’oni pē ko e fakamo’oni loi, tau fakamahino pē. ‘Oku ‘ikai ke to e ‘i ai ha to e lave ia ‘a e Tu’utu’uni ke fakafoki ai pē fakata’e’aonga’i ha Tohi Tangi. Ko ‘ene toko 3 pē ...

<001>

Taimi: 1025-1030

Lord Tu’iha’anga: ... kuo ‘osi fakatatau ia ki he tu’utu’uní ke fakahū mai e tohi tangí. Ko ia ko e fakamā’opo’opo pē ia mo e kole atu ki he Hou’eikí tau, ko e aofangatuku ē ‘a e kōmití mo fokotu’u atu ki he Feitu’u na ke fai ha tu’utu’uni ki he Tohi Tangí ke lau. Mālō.

‘Eiki Sea: Mālō. Ko u kole atu ki he Kalaké kātaki ‘o lau mai e līpootí.

Lord Nuku: ‘Eiki Sea. Kole mu’a ke kātaki pē pe ‘e lava ke ki’i tuku mu’a ha ki’i faingamālie pē kae toki lau. Koe’uhí ko e ki’i me’a pē ‘oku ou loto pē ke fakama’ala’ala mai. ‘Oku ‘ikai ke fekau’aki ia pea mo e Tohi Tangí pea kapau ‘e lau e tohi tangí kae toki hoko atu. Ka ko ko ‘eku kole atu pē ke u ki’i fie fakahoko atu pē ki he Feitu’ú na fekau’aki pē mo ‘etau ‘asenita ko ē he pongipongí ní ka ke toki liliu ki he Kōmiti Kakató. Ko ‘eku ki’i kole atu pē.

‘Eiki Sea: Ko ia. Toki tuku atu ha’o faingamālie hili hono lau e līpootí.

Lord Nuku: Mālō.

Līpooti Fika 2/2019 Kōmiti Tu’uma’u ki he ngaahi Totonu ‘a e Fale Ale

Kalake Tēpile: Līpooti Fika 2/2019 Kōmiti Tu’uma’u ki he Ngaahi Totonu ‘a e Fale Aleá.

Lord Fakafanua,
‘Eiki Sea,
Fale Alea ‘o Tonga.

‘Aho 5 Mā’asi 2019

‘Eiki Sea,

Līpooti Fika 2/2019 Kōmiti Tu’uma’u ki he Ngaahi Totonu ‘a e Fale Aleá

‘Oku fakahoko atu ki he Feitu’ú na ‘a e Līpooti Fika 2/2019 ‘a e Kōmiti Tu’uma’u ki he Ngaahi Totonu ‘a e Fale Aleá.

‘Oku fekau’aki ‘a e līpooti ko ení mo e Tohi Tangi Fika 1 ‘o e 2019 ‘a ia na’e tuku mai *refer* mei he Feitu’ú na ki he Kōmití.

‘Oku ‘oatu heni ‘a e Līpooti Fika 2/2019 ‘a e Kōmití ke me’a ki ai e Feitu’ú na.

Faka’apa’apa atu,

.....
Lord Tu’iha’angana

Sea

Kōmiti Tu’uma’u ki he Ngaahi Totonu ‘a e Fale Alea.

Līpootí

1. Talateu

‘Oku fakahoko atu ‘i he līpootí ni ‘a e ola ‘o e ngāue ‘a e kōmití fekau’aki mo e Tohi Tangi Fika 1 ‘o e 2019.

2. Ola ‘o e ngāue ‘a e kōmiti ki he Tohi Tangi Fika 1/2019

‘I he ‘aho 5 ‘o Mā’asi 2019 na’e to e tukuhifo mei he Fale Aleá ki he kōmití ke hoko atu ‘a e ngāue ki he Tohi Tangi Fika 1 ‘o e 2019. Makatu’unga ‘i he ngaahi fēme’a’aki mo e tu’utu’uni ‘a e Falé. Na’e makatu’unga ‘a e tu’utu’uni ko ení ‘i he fakakaukau ‘a e ni’ihi ‘o e Hou’eiki Mēmipa ‘oku mahu’inga ke fai ha ngāue ki he ngaahi fakamo’oni hingoa ‘e ni’ihi ne fakahū mai ‘i he tohi tangí ‘oku hangehangē ‘oku ‘ikai ko kinautolu ne fakamo’oni mai ‘i honau takitaha hingoa. Na’e fakahoko ai ‘a e to e vakai ‘a e Hou’eiki Mēmipa ‘o e kōmití ki he tohi tangí ‘o faka’ilonga’i ‘a e ngaahi hingoa mo e ngaahi fakamo’oni ko ‘ení.

‘I he tu’utu’uni ‘a e Kōmití na’e fakahoko ai ‘e he Kalake Pule ‘o e Fale Aleá ha tohi ‘i he ‘aho 5 ‘o Mā’asi 2019 ki he ni’ihi ne nau fakahū mai ‘a e Tohi Tangí ‘o fakahoko ki ai ‘a e tu’utu’uni ‘a e kōmití ke nau fakalelei’i ‘a e Tohi Tangí ‘o fakatatau ki he me’a ne fakatokanga’i fekau’aki mo e ngaahi fakamo’oni ‘i he tohi tangí pea toki to e fakahū mai. (Fakalahi 1)

Na’e to e tali tohi mai leva ‘a e tohi ko ení he ‘aho nima ‘o Mā’asi 2019 ‘e ha ongo fakafofonga ‘o kinautolu ne tangi mai. (Fakalahi 2)

Na’e fakahoko mai ‘i he tohi ni ki he kōmití he ‘ikai ke nau fakafoki ‘a e ngaahi fakamo’oni ‘a e kakaí pea he ‘ikai ke to e liliu ha konga ‘o e tohi tangí. Ne na fakahoko mai ai pē ‘enau totonu faka-Konisitūtone ke fakahū mai ‘o ha Tohi Tangi ki he Falé pea ‘oku ‘osi fai pau pē ki he ngaahi Tu’utu’uni Ngāue ‘a e Falé. Na’e ‘omai ‘a e tohi ko ‘ení fakataha mo ha to e ngaahi fakamo’oni kehe ki he Tohi Tangi Fika 1/2019 ‘a ia ‘oku ‘oatu ‘i he fakalahi 3 ke to e tānaki mai ki he ngaahi fakamo’oni ne ‘osi ‘omai ki mu’a fakataha mo e tohi tangí.

Na’e fakahū atu ‘a e fētohi’aki ‘a e Kalake Pulé mo e ongo fakafofonga ‘o kinautolu ne fakamo’oni ki he Tohi Tangi Fika 1/2019 ke me’a ki ai ‘a e kōmití ‘i he’enau fakataha fika fā 2019.

Ko e tu’unga leva ‘eni na’e a’u ki ai ‘a e ngāue ‘a e kōmití.

Fakamā’opo’opo ‘o e ngāue ‘a e kōmití

Na’e fakatokanga’i he kōmití ‘a e ngaahi fetohi’aki ne fakahū mai. Na’e foki leva ‘a e kōmití ki he makatu’unga ne tuku mai ai ‘a e Tohi Tangí mei he ‘Eiki Sea ‘o e Fale Aleá he ‘aho fā ‘o Mā’asi 2019 ‘a ia ne tuku mai ‘e he ‘Eiki Sea ke vakai’i ‘e he kōmití pē ‘oku fai pau ‘a e Tohi Tangi Fika 1/2019 pea mo e ngaahi Tu’utu’uni Ngāue ‘a e Fale Aleá fekau’aki mo e ngaahi Tohi Tangi pea ke līpooti mai ‘a e kōmití ‘a e ola ko iá.

<002>

Taimi: 1030-1035

Kalake Tēpile: ‘I hono to e sivi’i ‘e he Kōmiti ‘a e Tohi Tangi 2019, ‘i he ‘aho 5 ‘o Mā’asi 2019. ‘O fakatatau ki he ngaahi Tu’utu’uni Ngāue ‘a e Fale Alea. ‘A ia ‘oku fakapatonu mai ki ai ‘a e Tu’utu’uni 120, 121, 123 mo e 124 ‘o e ngaahi Tu’utu’uni ‘o e ngaahi Fakataha ‘o e Fale Alea ‘o Tonga. Ne lototaha ‘a e Kōmiti ‘oku fai pau pē ‘a e Tohi Tangi Fika 1/ 2019 ki he ngaahi fiema’u ko eni.

Na'e fakatokanga'i makehe 'e he Kōmiti 'a e Tu'utu'uni 121 mo e fiema'u fakamo'oni mai, ke fakamo'oni mai ha kakai 'e toko tolu pē lahi ange 'i he Tohi Tangi, 'a ia 'oku 'osi fakakato mo e fiema'u ko ia. Na'e tui 'a e Kōmiti, ko e kaveinga ko ia ne nau 'ohake 'i he Līpooti Fika 1, 2019 ke fakatokanga'i. Mo'oni 'oku hangēhangē ne 'ikai fakahoko ia 'e kinautolu 'o nautolu 'a e ngaahi hingoa ko ia. 'Oku 'ikai ke kau ia 'i he ngaahi me'a 'oku fiema'u 'e he ngaahi Tu'utu'uni Ngāue ke fakapapau'i 'e he Kōmiti. Pea 'oku 'ikai ko ha makatu'unga ia ke ta'ofi ai ha Tohi Tangi 'a e kakai 'oku fakahū mai ki Fale Alea 'o fakatatau ki he kupu 8 'o e Konisitūtone. Neongo na'e 'ohake 'a e kaveinga ni 'e he Kōmiti 'i he Līpooti Fika 1/2019 ke fakatokanga'i. 'Oku 'ikai ko ha makatu'unga ia ke ta'ofi pē fakafoki ai ha Tohitangi.

Tolu. Fakamā'opo'opo mo e ngaahi Fokotu'u. Kuo mau 'a e ngāue 'a e Kōmiti kihe Tohitangi Fika 12, 2019. 'Oku fokotu'u atu ai

- (1) Ke tali 'a e Līpooti Fika 2, 2019 'a e Kōmiti ki he ngaahi totonu 'a e Fale Alea.
- (2) (ii) Ke lau 'a e Tohi Tangi Fika 1, 2019 .

Mālō 'Eiki Sea.

Eiki Sea: Me'a mai 'Eiki Palēmia.

Tokanga ki hano tautea'i 'o ha fakamo'oni he Fakamaau'nga koe'uhi ko e Tohi Tangi

Eiki Palēmia: Tapu atu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea, kae 'uma'ā 'a e toenga 'o e Hou'eiki. Fakamālō atu ki he ngāue kuo fai 'e he Kōmiti. Pea ko eni kuo fakahū mai 'o lau, ka ko 'eku ki'i fehu'i atu pē 'aku ia. Ko 'eku fakatātā. Kapau 'e hanga 'e ha ni'ihi 'o lāunga'i 'a e fa'ahinga ko eni na'e fakamo'oni loi pea 'ave ki he Fakamaau'anga 'o fakamo'oni'i ko e loi. Ka 'oku 'osi fakahū mai foki ki heni. Ko e hā ha'atau tali 'a e Fale Alea ki he mo'ua 'o e tokotaha ko ia. Ko 'eku fehu'i ia? Kapau 'e faka'ilo ha taha 'i he fa'ahinga ko ē na'a nau fakamo'oni loi honau hingoa kuo tau 'osi fakahū mai foki ki heni. Pea tautea ia 'e he Fakamaau. 'E 'i ai ha'atau fa'ahinga lau ki ai? Pē te tau tukunoa'i pē 'etautolu. Talaange pē 'etautolu. 'O! Mou ō kimoutolu kitu'a 'o fa'iteliha ai he 'oku 'ikai ke mau kau atu kimautolu ki ai.

Lord Tu'iha'angana: Tapu mo e Feitu'u na Sea, pea tapu mo e ,,kae fai ha ki'i lave atu ki he me'a ko ena 'oku me'a ki ai 'a e Palēmia. Na'e fai pē 'a e feme'a'aki ki ai 'a e Kōmiti . Mo'oni foki, ka ko e 'uhinga ko e tu'u pē eni 'a e fofonga 'etau Tu'utu'uni he taimi ni. 'A eni pē ko e fo'i kupu pē ia 'e 4, 120 pē ki he 124. Ka 'oku hangē ko e me'a 'a e Palēmia, ka fai ha faka'ilo 'oku 'ikai pē to e 'asi ia 'i he Tu'utu'uni pē ko ha Lao pē ko e Konisitūtone. Ka ma'u ha taha 'oku fakamo'oni loi 'i ha Tohi Tangi pea fai ha me'a ki he Tohi Tangi ko ia. Ko e me'a pē ia 'oku 'omai ko e fo'i toko tolu. 'A ia mahalo ko e me'a pē ia 'e hoko, ko e faka'ilo pē ko e fakatoto 'e he kau polisi 'o fakamo'oni'i, pea ko e hā 'a e lao ko ē 'e faka'ilo 'aki 'e he kau Polisi. Pea ko 'ene ngata 'ana pē ia. Tukukehe, ka tau toki fai ha ngāue 'a e Fale Alea, ke to e fakaikiiki ange ha ngaahi kupu ke tau to e vakai'i mo e ngaahi fakamo'oni. Ka ko e ngata'anga pē ena kuo aofangatuku mai 'e he Kōmiti. 'A ia ko e ngaahi me'a pē 'e hoko, 'oku lāunga'i 'a e fakamo'oni, faka'ilo pē na'e 'i ai ha'atau fakamo'oni pehē. Ko e fo'i me'a pē ia 'oku hoko he taimi ni, 'i he Lao he taimi ni. Mahino pē 'e ngali ki'i ta'efalala'anga 'a e Tohitangi ko ia pē ko e

hā. Pea mo e mo'ua ko e hā 'a e Lao he 'oku 'ikai ha ma'u pau 'a'aku ki he 'u Lao he 'oku 'ikai ko ha loea au. Ka ko e tu'u pē ia 'a e Lao he taimi ni. Tukukehe, ka fai hano fakalelei'i 'etau Tu'utu'uni Ngāue, mo e me'a kātoa. Mālō.

'Eiki Palēmia: Kau ki'i faka'osi atu pē Sea. Sai pē eni! Fakamālō atu 'aupito ki ho'o tali ka ko 'eku fakatokanga atu pē 'aku ki he Fale ni, He 'ikai ke lava 'a e Fale ni, 'o faka'ata'atā 'o kapau 'e mo'ua ha taha. He koe'uhi ko e *document* ko ia, kuo 'osi fakahū mai ki Fale ni. Pea kapau 'oku mou loto pē moutolu ke tau 'ata'atā pē kitautolu Ka ko u fokotu'u atu 'e au ...

Lord Fusitu'a: Ko e ki'i tokoni pē 'Eiki Palēmia, kapau te ke laumālie lelei. Tokoni pē ki ho'o poini. Na'e 'i ai 'a e ngaahi lao, lahi 'a e ngaahi Lao na'e 'omai ki he Fale ni. Pea fakafehu'ia 'a e motu'a ni, pē ko e, kapau 'e iku hake 'oku 'ikai fakapopototo 'a e fo'i lao, pea hā? Pea me'a mai 'a e 'Eiki Palēmia. Toki kumi ha'anau totonu ki he Fakamaau'anga. 'A ia ko u tui 'oku tatau pē mo e me'a ko eni. Toki kumi ha'anau totonu ki he Fakamaau'anga 'a e ni'ihiki ko ē te nau *dispute* e Tohi Tangi. Mālō 'Eiki Sea.

'Eiki Palēmia: Sea! Ko u tali 'e au 'a e me'a ko ia. Ka 'oku ou ki'i ...

<004>

Taimi: 1035-1040

'Eiki Palēmia: ...fehu'i atu pe au kia koe he ko e Feitu'u na 'oku ke ki he 'eku tui 'a'aku he'ikai ke lava 'a e Fale ko eni ke nau faka'ata'atā mei he mo'ua 'a e tokotaha ko eni. He ko tautolu na'a tau ō *organize* 'a e Tohi Tangi pea fakamo'oni ai mo e kakai ko eni, pea tau fakahū mai ki heni, pea tau talaange kia nautolu, mou ō kimoutolu ki he Fakamaau'anga toki kumi ki ai ho'omou... 'osi atu au Sea.

Lord Fusitu'a: Sea kātaki ko e ki'i tokoni pē ki he 'Eiki Palēmia ...

'Eiki Sea: Me'a vave mai.

Lord Fusitu'a: Na'e 'ikai ke tau *organize* 'e tautolu ko e ni'ihiki ē mei tu'a na'a nau *organize* pea fakahū mai 'a e Tohi Tangi.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ka u ki'i tokoni atu kātaki. Tapu mo e Feitu'u na Sea, pea tapu mo e Hou'eiki Mēmipa. Kā 'oku ou fie hoko atu'a e fakakaukau ko ia na'e 'omai 'e he 'Eiki Palēmia, kā ko e fo'i fakakaukau ko ē na'e Malanga ai 'a e Minisitā Ako, kā faifaiangé pea tau 'alu ki ha kupu, tau pehē 'e toko 100 tupu 'o 'ilo na'e 'i ai ha tau pehē ha *falsification* 'o 'enau fakamo'oni, pea ha'u ai 'o mahino na'e 'i ai 'ene fekau'aki mo e toko ua ko eni na'a ne hanga 'o fakahū mai, 'oku ou talaatu te tau fihia 'a e sino ko eni, ko e *case and point* eni te u ki'i malanga atu ai.

Ko e fo'i lao ko ē 'a'aku na'e fetu'utaki 'a e Nōpele ko eni ki he *Chamber of Commerce*, pea fakahū mai 'ene tohi pea mau a'u atu ki ai, pea 'ilo 'a e fo'i fekau'aki ko ia pea na'e *either* loi pē na'e mo'oni 'a e fakamatala ...

Lord Fusitu’a: Fakatonutonu, fakatonutonu ‘Eiki Sea.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Fakatonutonu ho’o fetu’utaki kia nautolu.

Lord Fusitu’a: Fakatonutonu ‘a e pehē ko ē ‘oku loi, ko e me’a na’a ke me’a mai ai mo e lekooti ‘o e 2014, na’e ‘ikai ke ke mea’i ‘a e tu’unga ho’o Potungāue ke ke mea’i pē na’e a’u ki fē ‘a e *consultation*. Na’e ‘ikai ke ‘i ai ha lea ta’emo’oni ‘a e motu’a ni ‘i he Fale ni, fakatonutonu atu Sea.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Sea ‘oku ou, mālō, Sea kae faka’osi atu mu’a ‘eku ki’i malanga. Ko e poini ko ē ‘oku ou ‘oatu na’e a’u mai ‘a e tohi ki heni mei he *Chamber of Commerce* mo e kau pisinisi kehe pea na’e uesia ai ‘o ta’ofi ‘a e Fale. Taimi na’e tu’utu’uni ai ke mau foki ‘o fai ‘a e fo’i *consultation* ko ia na’e lea mai ‘aki pea fakahā mai ki he motu’a ni ‘a e ngaahi *email* na’e ‘oange mei he Nōpele ‘o Niua, ‘o fakatupu ai ‘a e ‘alu atu ‘a e me’a ko ena kia nautolu pea ‘omai pea ha’u ‘o kole fakamolemole mai ‘o loi mai.

Lord Fusitu’a: Fakatonutonu ‘Eiki Sea. Fakatonutonu.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Na’e kole fakamolemole ‘a e tokotaha ko eni na’e loi.

Lord Fusitu’a: Me’a ki lalo he fakatonutonu. Ko e kole mai ‘a e kau pisinisi kiate au ‘e ni’ihi pea u pehē ko e fakapotopoto taha ke to e vakai ‘a e ‘ū ngaahi pisinisi kehe, kae ‘oua ‘e fai pē ‘a e fo’i tokotaha ko ena ne *approach* mai au. Sai, *approach* leva ‘a e motu’a ni ha to e ngaahi pisinisi kehe ke ‘omi ha’anau ha’anau *view* fakalukufua, ko e mo’oni ia ‘e tu’unga ‘o e me’a ko ena, ko e fōtungā ko ē ‘oku ‘omi ‘aki ‘e he ‘Eiki Minisitā, na’e lele holo ‘a e motu’a ni ‘o fakasio ha ni’ihi ke nau ōmai ‘o fakahalaki ‘a e lao ‘a e Pule’anga. Ta’emo’oni ‘aupito ‘a e fakafo’i fakafōtungā ia ko ia ‘Eiki Sea.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Mālō. Sea ko ‘eku poini pē ‘a’aku ia ke mahino. Ko e a’u mai ha tohi ki he Feitu’u ni, ki he fu’u feitu’u mā’ongo’onga eni ‘o e mā’olunga taha ‘o e fonua ni, ‘o e Pule’anga. Pea ta’ofi ai ‘etau ngāue pea uesia ai, pea ko e foki ko ē kitu’a ‘o fai ai ‘a e fo’i *consultation* ...

Lord Fusitu’a: Fakatonutonu ‘Eiki Sea. Fakatonutonu kātaki, na’e ‘ikai ke ta’ofi ‘etau ngāue he ko e tuku ‘a e lao ki he kakai ko e kongā ia ‘etau ngāue, pea na’e ‘ikai ke uesia he na’e fakahoko ‘a e me’a na’e totonu ke fakahoko ko e tuku ‘a e fo’i lao ki he kakai. Ko e me’apango pē ko e me’a na’e kole mai ‘e he kakai ke fakakau ‘i he lao na’e ‘ikai tali ia ‘e he Pule’anga, ko e pango pē ia Sea.

‘Eiki Sea: Hou’eiki, te u fakamahino’i atu ho’omou poini, ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha felāve’i ‘a e tohi ko ena ki he lao *consultation*, pea mo e Tohi Tangi. Ko e tohi ko ena ko e tohi kole mai ia mei he ni’ihi ‘ū pisinisi ko ē ‘i Tonga ni, ko e tohi ko eni ko e tohi *petition* eni ia, Tohi Tangi ‘oku fakalao ia ‘i he Konisitūtone kupu fika 8. ‘Oku kehe *case* ko eni mei he *case* ko ena...

‘Eiki Palēmia: Sea ka u faka’osi atu ai leva, ‘osi atu au ia ...

‘Eiki Sea: Me’a mai ‘Eiki Palēmia.

Tokanga ‘e uesia Fale Alea he fakahū mai Tohi Tangi na’e hoko ai maumau lao

‘Eiki Palēmia: Ku o ‘osi atu ‘eku ki’i fakahoha’a kā ‘oku ou to e ‘oatu pē mo e fakatokanga ko eni. ‘E uesia ‘a e Fale ni ko ‘eku tui ta’eveiveiua he’ikai ke ta’uesia ‘a e Feitu’u na mo e Fale ni he’etau fakahmai ‘a e document ko eni, kapau ‘e ‘ilo ‘e he Fakamaau’anga na’e loi ‘a e fakamo’oni.

Lord Fusitu’a: Ki’i tokoni, tokoni pē ki he ‘Eiki Palēmia. Kapau ‘oku paasi ‘i he Fale ni ‘a e ngaahi lao ‘oku ta’efakalao pea ta’efakakonisitūtone ‘oku to e māfatukituki ange ia ‘Eiki Sea. Mālō ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea: Hou’eiki ...

<005>

Taimi: 1040-1045

Tu’utu’uni Sea ke lau tohi tangi makatu’unga he Kupu 8 Konisitūtone

‘Eiki Sea : Ko e lipooti eni mei he Kōmiti. Nau fakahū mai fakatatau ki he’etau Tohi Tu’utu’uni, ‘oku ‘atā ‘a e tohi tangi ke lau, neongo pē ‘oku ‘i ai e fakamahamahalō ki he ngaahi fakamo’ua ka ‘oku te’eki fakapapau’i. ‘I he tafa’aki ko iá, ko e me’a ia ke ‘ave ki he Fakamaau’angá, ‘oku ‘ikai ke tau fakamaau kitautolu.

Hou’eiki, ko e tu’unga ko ē ‘ū Laó, ko hono fakahokohokó, ko e Lao ma’olunga taha e fonuá, ko e Konisitūtone. Pea ko e kupu 8, kuo ‘osi hā mahino ai, ‘oku ‘i ai ‘a e totonu. Pea te u lau atu. **“Oku ngofua ki he kakai kotoapē ke fai ‘enau tohi, pē ko ‘enau tohi kole ki he Tu’í, pē ki Fale Alea, pea ke fakataha ‘o alea’i”**, pea hoko atu leva ia ki he ngāue ko ē fakahoko ko ē ‘e he Fale Aleá, ke tau tali pē ta’etali ha Lao, nau fokotu’u mai. Ka ko e kongā pē ko ē ‘oku ne tuhu’i mai he Kupu 8 e Konisitutoné, ‘oku tapu ke tau ngāue ki ha’anau kolé, ‘o kapau ‘oku ‘ikai ke nau fakataha melino pea ta’e-ha-mahafutau, mo ta’emoveuveu. Ko ‘eku vakai ki he ngāue ko eni e Komiti, ‘oku ‘ikai ke nau fakatokanga’i ‘oku ‘i ai ha ngaahi makatu’unga pehē. Pea ‘i he’ene pehē, ‘oku ‘atā ia he tu’utu’uni ko ē Konisitutoné.

Hou’eiki, ko e me’a ko ē ‘oku tonu ke tau fakatokanga’i, ko e tangi. Ko e fakamo’oni, ko e pou pou ki he tangi. Fakatatau ki he’etau Tohi Tu’utu’uni, ko e toko 3 pē ‘oku fiema’ú. Mahino e tangi, ko e kau pou pou mai ko ē ‘i muí, ko ia te ne hanga ‘o fakahā mai ki he Hou’eiki, pē ‘oku pauni mamafa ‘a e tangi ko iá, pē ‘ikai. Mou fakakaukau pē, Hou’eiki, ‘o kapau ‘oku ‘i ai ha ngaahi fakamo’oni ‘oku mou fie lau ‘o kau ki he pauni mamafa ‘o e tangi, ko e me’a ia ‘a kimoutolu ke mou fua ho’omou feme’a’aki. ‘O kapau ‘oku ‘omai e ‘ū fakamo’oni ‘oku mou fehu’ia, ‘e uesia leva ‘a e pauni mamafa ‘o e tangi ko ē ‘oku ‘omai, kae ‘ikai ke tau hanga ‘etautolu ‘o ta’ofi e tangi, makatu’unga ‘i he pauni mamafa pē pauni vaivai ‘a e fakamo’oni ‘oku ne pou pou’i mai e tangi. Ko e tangi, kuo pau ke faka’atā ia, Hou’eiki, he ko e totonu faka-Konisitūtone ia ‘a e toko taha kotoa pē, pea ‘e ‘ikai ke tau lava ‘o lomi hifo ‘o tamate’i ‘a e kakai ko ē ‘oku nau tangi mai ki he Fale Aleá, makatu’unga ‘i ha fakamo’oni loi ‘oku tukuaki’i, te’eki ai ke tau fakapapau’i. Pea he

‘ikai ke tau lava tautolu ‘o fakapapau’i, he ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha taha heni ‘oku mataotao ‘i he ‘elia ko ia, ko e me’a ia ‘a e kau polisi, mo e Fakamaau’angá, ke nau toki vakai’i ‘amui ange. Pea ‘oku ou tui, Hou’eiki, kuo ‘osi fe’unga e feme’a’aki. Ko eni kuo fakafoki e tohi tangi tu’o 2 ki he Komiti, pea fai ‘enau ngāue ki ai, pea ko eni kuo *recommend* mai ‘e he Kōmiti, ke tau hoko atu hono laú.

Fokotu’u ‘ave ‘isiu ki he fakamo’oni loi ki he Kōmiti Lao ke fakalelei’i Tohi Tu’utu’uni

Ko e me’a pē ‘oku ou fie lave ki ai. Hili hono lau e me’a ko eni, ‘oku fiema’u ke fakatonutonu ‘etau Tohi Tu’utu’uni. Pea ‘oku ou fokotu’u atu, ke tuku hifo ‘a e ‘isiu ko eni, fekau’aki pea mo e fakamo’oni loi, ki he Kōmiti Laó, fakatatau ki he Kupu 175, (1)(a), ke nau fakalelei’i ‘a e Kupu Fika 221, ke tānaki atu ki ai ‘a e tokanga ‘a e Hou’eiki Mēmipá, ki he fakamo’oni loi. Ko ‘ene toki ‘asi pē ‘i he’etau Tohi Tu’utu’uni, ‘a e ngaahi makatu’unga fo’ou ko iá, ko ‘ene toki fakamafai’i ia ‘a e Kōmiti ko eni ‘oku nau ngāue ki he Tohi Tangi, ke nau fai ha ngāue ki he tafa’aki ko iá. ‘I he’ene tu’u he taimi ni, ‘oku ‘ikai ke kau ia ‘i he’etau kaveinga ngāue, ko e me’a ia ‘a e polisi, pea mo e Fakamaau’anga.

Eiki Palēmia : Sea, hoko atu ho’o tu’utu’uni. Mālō ‘aupito.

Lord Tu’iha’angana : ‘Eiki Sea, ko ia ko ‘eku fakafofonga’i atu ‘e au e Komiti, fakamālō atu mo e poupou ki he fokotu’u ‘a e Feitu’u na, ke fai ha ngāue ki he Tu’utu’uni, pea ‘oku ou tui ‘oku me’a mai pē e Hou’eiki mo e kakai e fonuá, he ko eni te tau tohi pē he’etau Tu’utu’uni, ‘osi ‘otomētiki pē ia ‘a e tokanga ‘a e kakaí ki he’enau fakamo’oni, pea he ‘ikai ke tau to e ... Mālō Sea.

Eiki Sea : Me’a mai, Vava’u 16.

Tokanga ki he founa ngāue e Fale koe’uhi ko e Tohi Tangi fakahū mai

Akosita Lavulavu : Tapu pea mo e ‘Eiki Sea e Fale Aleá. Fakatapu heni ki he ‘Eiki Palemiá, mo e Hou’eiki Minisitā, pehē foki e fakatapu heni ki he Hou’eiki Nōpele. Fakatapu foki heni ki he Hou’eiki Fakafofronga e Kakaí. ‘Oku ou fakamālō atu, Sea, ki he faingamālie kuo ke tuku maí, ka ‘oku ou fie lave atu pē koe’uhi ko e tohi tangi ko eni. ‘Eiki Sea, ‘oku ou

<006>

Taimi: 1045-1050

Akosita Lavulavu : ..faka’apa’apa lahi ki he ni’ihi ‘oku Tohi Tangi mai, mo ‘enau totonu faka-Konisitūtone, kinautolu pea ‘oku mole-ke-mama’o, ko ‘eku tu’u ko eni ‘o fakamalangá ko ‘eku fakafepaki ki he Tohi Tangi ko eni, ka ko e poupou pē. Ka koe’uhi, ‘eku fakahoha’a koe’uhi ko e molumalu, pea mo e ngeia, mo e langilangi ‘oku ‘i he Feitu’u na, pea mo e Fale ‘eiki ni, pea pehē ki he ngeia pea mo e toputapu ‘etau Tu’utu’uni Ngāue ‘a e Fale Aleá ni, pea mo e faka’apa’apa lahi ki he ngaahi feme’a’aki kuo ‘osi fakahoko ‘i mu’a ‘iate au. ‘Oku ou tui Sea, ‘etau Tu’utu’uni Ngāue ‘a e Falé ni. Ko e ‘uluaki pē Sea, ‘oku ‘ikai ngofua, pea ‘oku ‘ikai faka’atā ‘e he’etau Tu’utu’uni Ngāue ‘a e Falé ni ke tau fakatonutonu, pē ko ha fakamalanga, pē alea, lolotonga hono fakahoko

ha *process* ko ia kuo fakahū mai ha fo'i Lao Fakaangaanga ki he Falé ni. Pea 'oku hā kotoa pē ia 'i he Vahe 7 'i he Tohi Tu'utu'uní, 'a ia ko hono fakahū atu mo hono lau 'a e ngaahi Lao Fakaangaanga 'i Fale Alea. Pea 'oku 'i ai 'a e sitepu kehekehe 'e 7 pē ko e kongā kupu kehekehe 'e 9 fakamolemole, ke tau fou mai ai pea 'oku hā kotoa pē ia 'i he Kupu 125 ki he Kupu 133. Pea ko 'eku fakatonutonu atu 'Eiki Sea, kuo tau 'osi fakakakato mai 'e tautolu ia 'a e Kupu ..

'Eiki Sea : Fakafofonga, me'a mai angé he kupu ko ena 'oku ke malanga mai ki ai.

'Akosita Lavulavu : Kupu – Vahe 7 Sea, pea mei he Kupu 125 ki he Kupu 133. Koe'uhí Sea, ko e fo'i Lao Fika 1A na'e 'osi lau ia lau 'uluaki ia 'i he Falé ni 'i he uike kuo 'osi. Pea na'e pāloti'i, pea na'e tali 'i he Falé ni. Ka ko eni Sea, ko e fo'i Lao ko ení, 'oku hā ia, 'oku 'asi mai ia 'i he Tohi Tangi ko eni ko ē 'oku fakahū mai ko eni. Pea 'i he taimi tatau Sea, fakatatau pē pea mo e Tohi Tu'utu'uní Kupu 131 - fokotu'u mei he kakai 'o e fonuá, ka u lau atu pē 'a e Kupu si'i (1) . 'E 'ikai ke ngāue a e Fale Alea ki he Lao Fakaangaanga hili hono lau 'uluaki ki ha taimi, pē ko e uike 'e 2 pē ko e taimi 'oku lōloa ange ai, 'e pehē 'e he Falé, 'oku fiema'u ke faka'atā 'a e kau Mēmipá ke nau sivi'i 'a e Lao Fakaangaangá, pea ki he kakai 'o e fonuá, ke nau fai ha ngaahi fokotu'u, kae 'ikai ke kau heni 'a e a) Lao ki he 'Esitimetí mo e b) ngaahi Lao Fakaangaanga 'oku fakamo'oni mai ai 'e Palēmiá 'oku fakavavevave. Ko e me'a 'oku ou fie lave ki ai Sea, na'e 'osi pāloti'i pē 'i he uike kuo 'osí, pē 'e 'ave ki he kakai 'a e fo'i Lao ko ení 'a e 1A pea na'a tau pāloti heni Sea, na'e 'ikai ke tali 'i he pālotí ke fakahoko ke 'ave ki he kakai...

Lord Fusitu'a : 'Eiki Sea kātaki, ko e ki'i fehu'i ki he 'Eiki Mēmipa. Pē na'e 'ave fakakū 'a e Lao ko ení ki he kakai?

'Akosita Lavulavu : Fakamolemole Sea, 'oku te'eki ke 'ave ki he kakai, ka ko 'eku 'uhingá, na'e fokotu'u 'i he Falé ni, 'i he uike kuo 'osí, pea na'a tau pāloti, pea na'e 'ikai ke tali ke 'ave ki he kakai. Pea ko ia ai Sea, ko e fo'i Lao ko iá, 'a eni pē ko ē 'oku hā 'i he Tohi Tangí, 'oku fiema'u ke hoko atu 'a e *process* ki hono fakahū mai ko ē ha ngaahi Lao Fakaangaanga, 'a ia ko hono hoko atu ki he Kupu 133 ki hono lau tu'o 2. Ko e 'uhinga pē 'oku ou 'ohake ai Sea, he 'oku 'asi ia 'i he Tohi Tangi. 'I he taimi tatau Sea ,..

Lord Fusitu'a : 'Eiki Mēmipa, te ke laumālie lelei pē kapau te u ki'i tokoni atu? Lelei.

'Akosita Lavulavu : Fakamolemole kau ki'i faka'osi ai leva 'eku fakamalanga. 'A ia Sea 'oku tatau pē pea mo e fo'i Lao Fika 7A 'oku to e 'asi pē mo ia 'i he Tohi Tangi ko ení, ka kuo tau 'osi lau tu'o 2, pea kuo 'osi tukuhifo ki he Kōmiti Kakató, ke fai ha feme'a'aki 'i he fo'i Lao ko eni. 'Oku ou faka'amu pē Sea, ko e fokotu'u pē eni koe'uhi pē ko e Tohi Tangi ko ení, na'a lava ke to'o mu'a 'a e ongo fo'i Lao ko ení Fika 1A pea mo e 7A ke to'o pea mei he Tohi Tangí, kae lava ke hoko atu 'a e Tohi Tangi ko eni.

'UHINGA FAKA'ATĀ SEA KE FAKANGOFUA ALEA'I NGĀUE TOHI TANGI

'Eiki Sea : Kātaki pē Vava'u 16, te u fakatonutonu atu ho'o fakamalanga. 'Uluakí, 'oku ke me'a mai koe he Tohi Tangí, 'oku te'eki ai ke tau lau. Uá, ko ho'o me'a mai ko eni ki he Kupu 130 ki hono fakahū ko eni e 'ū Laó mo hono laú, te u fakahinohino atu kia koe 'a e Kupu 19 (2) 'oku hā mahino pē ai 'a e 'asenita ngāue ko eni 'a e Fale. Neongo e Tu'utu'uni si'i kupu ...

Taimi: 1050-1055

'Eiki Sea: 'Uluaki 'oku 'i he 'Eiki Sea 'o e Fale Alea 'a e mafai ke ne fakangofua e alea 'i e ngāue pē 'i he Fale. Ko e 'uhinga ia nau faka'atā ai ke tau hoko atu e ngāue ki he Tohi Tangi pea na'e 'osi 'i ai e *precedent* 'i he patiseti ke tau ngāue 'o kapau 'oku 'i ai ha Tohi Tangi fakahū mai felāve'i pea mo e lao ko ē 'oku lolotonga fai hono alea'i. Hou'eiki ko u tui ko e tipeiti ko eni 'oku tau hoko atu tautolu ki he Tohi Tangi kole atu ki he Kalake ke 'uluaki lau mai e Tohi Tangi pea tau toki hoko atu.

Tohi Tangi Fika 1/2019

Kalake Tēpile: Tohi Tangi Fika 1/2019.

'Aho 28 Fepueli 2019
Nuku'alofa.

Lord Fakafanua
'Eiki Sea 'o e Fale Alea
Fale Alea.

Sea,

Tohi Tangi- **Kaveinga:** Ke 'ave 'a e ngaahi Lao Fakaangaanga 'oku nau fokotu'u 'o fakatatau mo e Kupu 131 'o e ngaahi tu'utu'uni 'o e ngaahi fakataha 'a e Fale Alea 'o Tonga.

- 1) a. 2019, Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Lao 'o e Konisitūtone 'o Tonga 2019.
- 2) Lao Fakaangaanga Fika 2A/2019, Lao Fakaangaanga Fakatonutonu Fika 2 ki he Lao 'o e Konisitūtone 'o Tonga 2019.
- 3) Lao Fakaangaanga Fika 3A/2019, Lao Fakaangaanga ki he Komisoni Ngāue fakafakamaau mo fakalao 2019.
- 4) Lao Fakaangaanga Fika 4A/2019, Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he palani mo hono Pule'i 'a hono ngāue'aki 'o e ngaahi feitu'u 2019.
- 5) Lao Fakaangaanga Fika 5A/2019, Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Polisi Tonga 2019.
- 6) Lao Fakaangaanga Fika 6A/2019, Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Fakamaau'anga Polisi 2019.
- 7) Lao Fakaangaanga Fika 7A/2019, Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Ngāue faka-Pule'anga 2019.
- 8) Lao Fakaangaanga Fika 8A/2019, Lao Fakaangaanga Fakatonutonu Fika 2 ki he Ngāue faka-Pule'anga 2019.

Talateu

'Oku mau mātu'aki faka'apa'apa ki he Feitu'u na 'Eiki Sea 'o e Fale Alea 'o Tonga kae 'atā mo kimautolu ni ke fakahoko atu 'a 'emau tangi ni. Fakamolemole'i ange kimautolu na'a ngali kuo

mau fiamatamu'a ka 'oku mau fakafofonga'i atu 'a e tokolahi 'o e kakai 'o e fonua mo fakahū atu ki he Fale 'Eiki na 'a 'emau kole mo 'emau tautapa ni 'o fakatatau mo 'emau totonu kuo foaki 'e he Kupu 8 'o e Lao 'o e Konisitūtone 'o Tonga.

Kupu 8: 'Oku ngofua ki he kakai kotoa pē ke fai 'enau tohi pē ko 'enau tohi kole ki he Tu'i pē ki he Fale Alea pea ke fakataha 'o alea ki he me'a 'oku hā mai kiate kinautolu 'oku totonu ke nau kole ki he Tu'i pē ki he Fale Alea. Ko hono fokotu'u pē ko hono ta'ofi kapau 'oku nau fakataha melino pea ta'ehamahafutau mo ta'emaveuveu.

'Oku mau kole heni ke angalelei 'a e Feitu'u na kae fakahoko ha talanoa mo e kakai 'o e fonua (*public consultations*) pea 'oange ha faingamālie ki he kakai ke 'omai honau le'o mo ha'anau ngaahi fokotu'u fekau'aki mo e ngaahi Lao Fakaangaanga 'oku hā atu 'i 'olunga he 'oku kaunga tonu 'eni ki he totonu tau'atāina, tukufakaholo, kelekele mo e fa'unga malu 'o e fonua mo hono kakai talu mei tuai. 'Oku mau fokotu'u atu 'a e ngaahi makatu'unga ko 'eni ke pou pou ki he 'emau tangi ni.

(e) Makatu'unga:

'Oku 'oatu 'a 'emau tangi ni pea 'oku pou pou ki ai 'a e ngaahi makatu'unga ko 'eni:

- 1) Na'e tali 'i he Liliu Fakapolitikale 'o e ta'u 2010 'o fakatatau ki he Līpooti 'a e Komisoni na'a nau ngāue ki he liliu ke 'oua 'e ue'i 'a e mafai 'o e Tu'i, Hou'eiki kae pehē ki he Lao ki he Kelekele.
- 2) Ko e ngaahi kaveinga ko 'eni 'oku hā 'i he Fika 1, 'oku lolotonga tohi ia pea tu'u 'i he Konisitūtone mo e lao lolotonga 'o e fonua pea na'e loto ki ai 'a e laka hake he pēseti 'e 99 'o e kakai 'o e fonua pea toki fakahoko 'a e Liliu Fakapolitikale 'o e ta'u 2010.
- 3) 'Oku 'osi fokotu'u mai pē foki 'e he Kupu 131 'o e ngaahi tu'utu'uni 'o e ngaahi fakataha 'a e Fale Alea 'o Tonga ke 'oange ha faingamālie 'o e kakai ke 'omai ha'anau ngaahi fokotu'u kae tautautefito ki ha fa'ahinga Lao Fakaangaanga na'e natula pehe ni. 'A ia 'oku fekau'aki mo e liliu ki he Konisitūtone pea 'oku mafatukituki mo mahu'inga ke mau kau atu ki ai.
- 4) 'Oku mau hoha'a ki he fokotu'u mei he Palēmia 'o tala ko e lao fakavavevave 'eni 'o fakatatau mo e Kupu 131 Kupu (1) Konga (b) pea 'oku mau fehu'ia pē ko e hā e 'uhinga hono fakavavevave'i he 'oku 'ikai hoko ha me'a fakatu'upakē 'i he fonua 'o ...

<009>

Taimi: 1055-1100

Kalake Tēpile: .. 'o hangē ko ha fakatamaki fakaenatula, tau pē ko ha mahaki faka'auha. Ka 'oku mau ongo'i 'emau fie kau atu mo 'oatu 'emau fakakaukaú he 'oku kaunga tonu 'a e ngaahi Lao Fakaangaanga ko eni ki he 'emau totonú, kelekelé, tau'atāina tukufakaholó mo 'emau mo'ui faka'ahó.

5). Ko e ngaahi Lao Fakaangaanga 'eni fekau'aki mo e liliu Konisitūtone mafatukituki kiate kinautolu he 'oku ne uesia 'a e ngaahi tukituki tupu'a 'etau nofó mo e fa'unga 'o e fonuá. Pea 'oku fiema'u ke 'oatu homau le'ó he kuo fononga atu 'i he vaa'ihala 'o e pule fakatemokalati.

6). 'Oku mau ongo'i 'oku ngali ke fufuu'i 'a e ngaahi Lao Fakaangaanga ko ení meiate kimautolu hili ko iáf na'e tefito hono fokotu'u 'o e founa liliu lolotongá 'i he me'a na'a mau loto ki aí mo e tokolahi taha 'o e kakai 'o e fonuá. Pea kuo fai 'a e feinga ke liliu 'a e Konisitūtoné pea li'aki leva kimautolu.

7. 'Oku mau faka'amu ke 'ata kitu'a 'a e ngāue 'a e Fale Alea mo e Pule'angá, pea ke mau kau atu he laú. Ka 'oku 'ikai ko hono toki 'ilo pē kimautolu 'i he fili Fale Alea.

4. Aofangatukú.

'Oku mau kole ki he Feitu'u na ke ke fakamolemole 'alā kae fakahoko atu mu'a 'a 'emau tangi ni ke a'u atu ki ho Falé 'eiki. Pea 'oku tokolahi 'a e kakai 'oku mau loto tatau. Ka ko e Tangi ni 'oku fakahoko ia 'i he taimi nounou 'o makatu'unga 'i he 'emau fanongo 'i he feme'a'aki 'a e Fale Alea 'i he lētiō, 'aho Tu'apulelulu 28 'o Fepueli 2019.

'Oku mau tui fakapapau mo e 'ikai ha to e veiveiua ko e me'a mei he 'Otuá ke toloi 'a e Falé 'i he 'aho Tu'apulelulu 28 'o Fepueli, pea fehālaaki mo e tohi mei he Palēmiá ke fakavavevave 'a e ngaahi Lao Fakaangaanga ko ení kae malava ke fakahoko atu 'emau fakatangi ni ki he Fale Alea 'eiki 'o e fonua.

'Oku mau fakahoko 'a e tautapa mo e tangi ni 'i he loto mātu'aki faka'apa'apa mo'oni 'i he funga 'o 'emau mamahi'i mo e 'ofa 'i he fonuá. 'Oku mau fakatauange ki he 'Otuá ko 'etau Tamaí ke ne kei fakapulupulu'aki 'a e Feitu'u na 'ene kelesi pea ke kei toka 'a e tapuaki mo 'ene fakahinohinó, ki he hala totonu ke tau fou ai 'i he funga 'o e melino mo e lelei 'a e fonuá.

Ko kimautolu eni ko e kakai 'o e fonua 'oku mau fakamo'oni hingoa ki he Tohi Tangi ni. Ngaahi fakamo'oni hingoa 'oku fakamo'oni ki ai 'a e toko tahaafe tolungeau hongofulu ma taha.

Fakahū mai e Tohi Tangí 'Eiki Sea 'e he Fakafofonga, Sāmiu Kuita Vaipulu 'i he 'aho 4 'o Mā'asi, 2019. Mālō 'Eiki Sea.

'Eiki Palēmia: Sea ki'i fakahoha'a atu.

'Eiki Sea: Me'a mai 'Eiki Palēmia.

Ngaahi taalafili Palēmia fekau'aki mo e Tohi Tangi

'Eiki Palēmia: Mālō 'aupito Sea. Hou'eiki ko eni 'oku tau fanongo kātoa pē ki he, ka 'oku 'i ai pē ki'i me'a 'oku ou fie kamata'aki. 'Oku 'asi he Tohi Tangí ko e finangalo eni 'o e 'Otuá. Hou'eiki, 'i he hili ko ia 'o e *dissolve* e Fale Alea, na'a mau mātuku atu 'o malanga ki he kakaí. Pea na'e kau he ngaahi 'uhinga na'e 'ohake ko ē 'o fakafepaki'aki kimautolú 'o pehē tokua 'oku 'ai ke mau to'o e mafai e Tu'í. Ko e 'ū malanga fakafepaki ia na'e fai kimu'a he fili 'osi 'a e

dissolution. Na'e lotu e fonua ni 'o kole kia Sihova ke ne tataki mai mu'a ha, ke ne tokoni ki he ola e filí. Hou'eiki na'e 'ikai ke puli 'a e olá. Pea na'e tali 'e he 'Otuá e kolé ke to e hū mai pē Pule'angá ko ení. 'E sea, 'oku ou manavasi'i he 'ai ko eni 'o pehē ko e finangalo eni e 'Otuá. Hou'eiki, ko e, na'e 'osi fai e, 'a e savea pē ko e fekumi 'a e fonua ni ki he loto e kakaí pea taki ai e Tama Tu'i Pelehaké. Pea na'e foki mai 'a e Kōmiti ko ení mo 'enau fokotu'utu'u. Pea ko u 'amanaki pē 'oku mou 'osi ma'u kātoa e fokotu'utu'u ko iá. Pea na'e toki fokotu'u mo e ki'i Kōmiti pē ia 'i Fale Alea ko e ki'i Kōmiti ke nau to e ki'i fakakaukau'i 'a e lipooti ko ia na'e faí. Ko e mahino ko ē ki he motu'a ni, ko e me'a ko ē na'e faka'amu ki ai e kakaí, ke kei Tu'i pē Tu'í 'i he fonua ko ení. Fo'i me'a pē ia na'e paú na'e fokotu'u maí. Pea 'oku tali lelei pē ia 'e he, 'ikai ke 'i ai ha taha te ne ta'etali e me'a ko iá. Ko hono to e me'a me'a 'oku fekau'aki ko eni mo hono fakalele Pule'angá, na'e 'i ai e lave ia ki ai 'a e Kōmiti ko iá. Me'apango, ko e hisitōlia e me'a ko ení 'oku 'ikai ke tau ma'u, 'ikai ke mou ma'u 'emoutolu Hou'eiki.

Ko e kole ko ē 'a e motu'a ni, na'a mou 'osi alea'i e me'a ko ení 'i he 2004. Pea na'e

<001>

Taimi: 1100-1105

'Eiki Palēmia: ... na'e fokotu'u he 2004 ke 'ave ki he kakaí pea na mou hikinima'i 'o 'ikai ke tali e me'a ko iá. 'Aho ni to e fokotu'u mai pē fokotu'u tatau ke 'ave ki he kakaí. Ko u tui mahalo ka na ko e Pule'anga pē eni ia 'o e tokotaha ko ē na'e taki he me'a kuo'osi he 'ikai ke fai ha to e Tohi Tangi ia. Ko e ongo'i 'a e motu'a ni 'Eiki Sea ko e laumālie 'oku fai 'aki 'a e tohi tangi ko eni 'oku mama'o 'aupito 'aupito mei he me'a 'oku totonu ko ē ke fakahoko.

Lord Nuku: 'Eiki Sea.

'Eiki Palēmia: Ko ia ko u fokotu'u atu.

Lord Nuku: Kole pē mu'a Sea ke u ki'i fakatonutonu atu pē 'a e me'a 'a e 'Eiki Palēmia kapau te ke laumālie lelei ki ai Sea. Ko e fakatonutonu ko e fokotu'u ko ē na'e me'a mai ki ai he 2014 na'e 'ikai ke tali 'e he Falé. Ko e fokotu'u ko eni ko ē ko e to e tangi mai ko eni ko e fokotu'u ia e Falé. Ko e tangi ko eni 'Eiki Sea ko e tangi mai ia 'a e kakaí ke 'oange kia nautolu 'Eiki Palēmia. Ko 'eku fakatonutonu atu na'e 'ikai ke fai ha fokotu'u heni ko e tangi mai eni 'a e kakaí ke 'oange e laó. Ko e fakatonutonu atu pē ia Sea.

'Eiki Palēmia: Sea na'e 'i ai fokotu'u ke 'ave ki he kakaí pea na'e 'ikai ke malanga'i e fo'i fokotu'u ko iá ke mālohi ke 'ave ki he kakaí. He kapau na'e 'ai ha fokotu'u pehē 'ave ki he kakaí ...

Lord Nuku: 'Eiki Sea ko 'eku fakatonutonu atu.

'Eiki Palēmia: Sea.

Lord Nuku: Ko e fokotu'u ko iá ko e fokotu'u 'a e motu'a ni pea na'e 'ikai ke loto ki ai e Palēmia mo kinautolu he 'aho ko iá. Pea 'osi ia ai Sea. Ko e 'aho ni ia ko e fakatonutonu atu ko e tangi mai eni he 'aho ni. Ko 'eku fo'i me'a kehekehe ia 'e ua Sea ko e 'uhinga ia 'eku fakatonutonu.

‘Eiki Palēmia: Sea.

‘Eiki Sea: ‘Eiki Palēmia toki tuku atu ho taimi.

‘Eiki Palēmia: ‘Io. Ko e ...

‘Eiki Sea: Kole atu Hou’eiki ke tau *break*.

‘Eiki Palēmia: Ko e ‘Eiki Palēmia ko ē ‘o e Pule’anga kuo ‘osi ko e ...

‘Eiki Sea: ‘Eiki Palēmia kuo ‘osi ‘etau taimi tau *break* ‘e toki tuku atu ho faingamālie.

‘Eiki Palēmia: Mālō.

(Na’e mālōlō ‘a e Falé.)

<002>

Taimi 1120-1125

Sātini Le’o: Me’a mai ‘a e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea.

‘Eiki Sea: Mālō ho’omou laumālie hou’eiki. Ko e ‘Eiki Palēmia ‘oku toe ho’o taimi, me’a mai.

‘Eiki Palēmia: Mālō ‘aupito Sea. Sea, ‘oku ne u ‘osi ‘oatu pē ‘eku poini ‘anenai ke fai ki ai ha fakakaukau ‘a e Fale ni. Kā ‘oku ou Sea ‘oku ou to e hanga ‘o fakamamafa’i ‘a e poini ko eni, koe’uhi ko hono fakakau mai ‘a e ‘Otua ‘i he Tohi Tangi, koe’uhi ko hono fakakau mai ko ia, hangē kiate au ko e fo’i lī taupotu ia ko ē ke fakamamafa’i ‘aki ‘a e Tohi Tangi. Kā ‘oku ou fokotu’u atu, ‘amanaki pē ko kimoutolu ko ena ‘oku fuoloa ‘a e Fale Alea, ko e tu’o fiha eni hono fakamamafa’i ‘a e poini ko ia ‘i he fili ki he fili ki he fili. Pea ‘oku ou kole atu hou’eiki, ko e taumu’a ‘o e lao ko eni ke hangē pē ha ‘ikai ko e fakamanavahē, kae hangē ko ē hano ‘ai ko ē ke mau ongo’i ko e lao ko eni ‘oku nau alasi ‘a e Konisitūtone, mafai ‘o e Tu’i. Kā ‘oku ou kole atu, kuo ‘osi hanga ‘e he kupu 79 ‘o fakangatangata mai ...

Lord Nuku: Sea ko e fakatonutonu atu pē ‘Eiki Sea. Ko e kole mai ‘a e kakai ia ‘oku ‘ikai ke nau tohi mai kuo nau ‘omai ‘a e lao kā ko ‘enau kole mai pē ke fakamahino’i ‘ange kia nautolu ke nau hanga ‘o lave’i ‘a e lao, Ko e me’a pē ia ‘oku nau kole mai ‘oku ‘ikai ke nau to e ‘uhinga mai nautolu ia ki ha to e founga, ko e tukuange pē ke nau ko e fakatonutonu pē ia Sea.

Fakahā Palēmia fekau’aki e lao ‘oku tālanga’i mo e Konisitūtone mo e mafai Tu’i

‘Eiki Palēmia: Kaekehe Sea ko e lao ko eni ‘oku fekau’aki ia mo e Konisitūtone mo e mafai ‘o e Tu’i ‘i he Fakataha Tokoni, ko e laumālie ia ‘o e fo’i lao ko eni. Pea ko e ‘uhinga ia ‘oku ou tokoni atu ai kia moutolu hou’eiki ...

Lord Fusitu'a: Sea, kātaki ko e ki'i fehu'i ki he Palēmia. Toutou me'a mai 'a e Feitu'u na 'i he uike kuo 'osi, 'oku hala ha fekau'aki 'a e lao ko eni mo e mafai 'o e Tama 'i he Konisitūtone, ko eni ia 'oku ke toki me'a mai koe 'i he 'aho ni, tā ko ē 'oku mo'oni pē 'emau lau 'a mautolu ko e fekau'aki eni mo e mafai 'o e Tama 'i he Konisitūtone, 'i he Fakataha Tokoni. Ko ia ai, 'oku nenefu ki he kakai, ko e me'a ia 'oku nau fiema'u ai ke nau mea'i ko e hā 'a e tu'unga 'a e lao.

'Eiki Palēmia: 'Eiki Sea ko e laumālie ia 'o e lao ko eni 'oku 'i ai 'ene kaunga 'ana ki ai, kā ko 'eku to e 'oatu pē, toutou 'oatu pē, 'oku 'osi talamai 'e he kupu 75 faka'atā 'a e mātu'a ko eni ke mau lea ki he *issue* ko ia kae 'oua pē te mou ala ...

Lord Fusitu'a: Fakatonutonu atu. Kupu 79...

'Eiki Palēmia: Sea 'oku ou fokotu'u atu, na'e 'osi ko e *mandate* ko ē na'e 'omai 'e he kakai, 'oku ou fakatātā 'aki pē eni hoku vāhenga, he ko e 'ū malanga ko eni na'e fai ko ē 'i hoku vāhenga fika 1, tā tu'o lahi pea fakamamafa'i, na'e 'ikai ke 'i ai ha'aku loko malanga 'aku. Pea te u fakahā atu 'a e me'a ko eni na'a tokoni ...kuo pāhia 'a e telinga 'o e kakai ...

Lord Fusitu'a: Sea fakatonutonu atu, fakatonutonu atu. Ko e *mandate* mei he toko tahaafe tolungeau (1300) tupu 'oku 'ikai ke tatau ia mo e *mandate* pēseti 'e 99 'o e fonua 'oku 'ikai ke nau fiema'u ke alasi 'a e me'a ko eni 'Eiki Sea.

Taukave Palēmia faka'ata Konisitūtone ke fakahū mai Lao ki Fale Alea

'Eiki Palēmia: Sea, tuku pē mu'a ke fai 'eku ki'i malangá. 'Oku 'i ai pē ho'o mo'oni ia 'a'au ai. Kā te u talanoa atu pē au ia 'i he *constituency* 'a'aku 'oku ou lea atu ai, na'a mau toko 12 kau fili, kau kanititeiti...

<005>

Taimi : 1125-1130

'Eiki Palēmia: ... Pea na'e malanga'i e me'a ko eni, toutou 'ohake, ko e Fakafofonga ko eni, ko 'ene me'a 'oku fa'i ko e feinga ke alasi e mafai e Tu'i. Toutou 'ohake. Pea lotu e kakaí, lotu e kakaí. Pea hanga 'e Sihova 'o fakahā mai honau lotó. Mou ō ki Fale Alea. Samiuela 'Akilisi Pōhiva, 'alu ki Fale Alea mo e kakai ko ena na'a mou paati, mou ō 'o tataki e fonuá. Pea ko 'emau foungá eni, ko e fa'u mai e ngaahi Lao. 'Osi hanga 'e he Konisitūtone 'o faka'atā kimautolu ke 'omai ha Lao.

Lord Tu'ilakepa : Sea, kole atu ki he 'Eiki Palēmia, pē 'e lava 'o tokoni ange ki ai. 'O kapau pē 'oku ne tali ke u tokoni atu.

'Eiki Sea : Tali pē, 'Eiki Palēmia, e tokoni?

'Eiki Palēmia : Sai 'aupito, 'Ai pē ke nounou.

Lord Tu'ilakepa : 'Io 'oku sai. Ko 'eku tokoni atu ki he Feitu'u na, koe'uhí kuo tau tō eni ki he tu'unga 'oku tau fakakikihi'i 'a e, tapu ange mo e 'Otuá, ko 'eku tokoni atu ia ki he Feitu'u

na. Ko e 'Otuá, ko hono finangaló 'oku ne 'afio'i pē 'e ia e me'a kotoa 'oku tau faí. Ka 'oku ne 'omi pē e tau'atāina ke tau fili. Fakatātā'aki pe eni. Sai, ke mea'i e tutu ko ē 'o Nuku'alofá. 'Afio'i pē 'e he 'Otuá 'e tutu, ka 'oku 'ikai ko hono finangaló ia.

'Eiki Palēmia : Sea, tuku mu'a ke toki fai 'ene malangá 'anai.

Lord Tu'ilakepa : Fili tau'atāina pē e kakaí e 'aho ko iá ke nau tutu 'a Nuku'alofá. Taha ia e me'a 'e taha. Hā e me'a 'e taha 'oku ou ki'i tokanga ki he Feitu'u na, 'oku ke mea'i pē. 'Oku 'ikai ke ke fakatokanga'i 'oku 'i ai e ni'ihī he kau Minisitā 'oku nau fiema'u ke fili 'a e Tu'í. 'Ai e me'a ko ē 'oku ke me'a ki ai.

'Eiki Palēmia : Sea, kole ange ki he Fakafofongá ke 'osi mu'a 'eku ki'i malangá, pea toki malanga mai ia.

Lord Tu'ilakepa : Na'a ke fiema'u ke u tokoni atu, ka 'oku ou tokoni atu ki he Feitu'u na, 'oku 'i ai e ni'ihī he Kau Minisitā 'oku nau fiema'u ke fili e Tu'í. Ko e alasi ia 'a 'Ene 'Afio, 'a e me'a ko ē 'oku tuputāmaki ai e kakaí 'o e fonuá.

Veivosa Taka : Sea, 'oku ou fakatonotonu atu e Nōpele. Fakatonotonu atu e Nōpele, Sea.

'Eiki Palēmia : Ko e 'isiu fo'ou eni ia 'oku to e *raise* mai, ka 'oku ou kole atu te tau hē ai ka tau foki mai ki he me'a.

Lord Tu'ilakepa : 'Ikai, 'oku 'ikai ke tau hē, 'Eiki Palēmia, fakamolemole 'Eiki Sea. Ko e hau e faingofuá, pea 'oku ma'u vave pē ia, pea 'e lava pē ia 'o 'oatu ki he Feitu'u na ke ke mea'i. He ko ho'o kau Minisitā.

Fakahā Palēmia kapau ko e feinga ke tuku 'ene Pule'anga kitu'a he 'ikai malava

'Eiki Palēmia : 'Osi 'oatu e tali ia ki ai. Kātaki pē kapau 'oku ke fiema'u e talí, pea 'oatu pē ke me'a ka ko e poiní eni, Sea. Ko e me'a ko eni 'oku tau talanoa aí, ko 'eku talanoa atu pē 'aku ki he hisitōlia, mo e puipuitu'á. Kapau ko ho'omou taumu'á ke tuku kitu'a e Pule'anga ko eni, mo e motu'a ni, ko e lea ko ení kuo u toutou fai. Ko ho'omou tuli holo e fu'u 'ata, he 'ikai ke mou ma'u. Te mou hela, te mou hela hono kumi he íkai ke mou ma'u!

Lord Fusitu'a : 'Eiki Sea, ko e ki'i tokoni pē ki he Palēmia. 'Oku 'ikai ke 'i ai ha taha 'oku fakahangahanga ke tuku e Feitu'u na kitu'a, ko e fiema'ú ke mou fakahoko homou fatongíá fakatatau ki he Konisitūtoné mo e Lao. Pea tuku ki he kakaí ke nau mea'i e Laó. Ko e hā hono kovi?

'Eiki Palēmia : Sea, kuo 'osi mea'i ia 'e he kakaí ia e Laó. He kuo 'ikai ko hano toki, kuo 'ikai ko hano toki fuofua 'ohake eni e me'a ko ení, kuo tā tu'o lahi hono toutou 'ohake. Ka ko 'eku tokoni atu pē ke nounou 'etau ngāue, mo tau foki mai ki he me'a ko ē na'a ku ui, ko e fale maama eni. 'Oku 'i ai hono ngaahi huelo. Pea ko e ngaahi huelo ko iá, 'oku ou fokotu'u atu ke tukuange ia ki he tuliki e fā e fonua ni, pea tau fononga fakataha mo e kakaí he huelo ko iá. Tu'o fiha eni 'eku hanga 'o 'ai atu e me'a ko iá, ka te u toe foki ki he 'eku poiní.

Lord Fusitu'a : Palēmia te ke laumālie lelei pē ke u tokoni atu. Ki he me'a pē ko ena 'oku ke me'a mai 'akí.

'Eiki Palēmia : 'Ai pē ke nounou.

Lord Fusitu'a : 'Io, nounou 'aupito. Ki'i veesi pē e 2. Me'a pē ko ē na'e fakahoha'a ki ai e motu'a ni. Kuo ngalo leva ia he Feitu'u na. 1 Saame pē. Monū'iā ka ko e tangata ko ē 'oku 'ikai fou he fakakaukau 'a e faka'otua mate, pē'e tu'u 'i he hala 'o e kau faikovi, pē nofo 'i he nofo'anga 'o ha'a manuki. Ka ko e Lao 'a Sihova 'a 'ene manako. 'Io, 'i he Lao 'o'ona 'oku ne fakalaulauloto 'aho mo e pō. Ko e tokoni pē.

Veivosa Taka : Sea, 'oku ou fakatonutonu atu ki he Nōpele Niua. Tapu pea mo e 'Eiki Seá. 'Eiki Sea, ko e me'a eni ia 'oku ne me'a mai ki ai, ke tau hanga 'o tauhi e Lao 'o Sihova, 'oua e fai e tauhi e 'Otua mate. Ko e tauhi faka-'Otua maté ena 'oku ke lolotonga 'i aí, 'e Nōpele. Mālō Sea.

Lord Fusitu'a : 'Eiki Sea, ko e lau fakafo'ituitui e. 'Eiki Sea, fakatonutonu mu'a e.

'Eiki Palēmia : Sea, 'omai haku faingamālie na'a 'osi ... Ki'i ta'ofi mai e. Kapau pē 'oku 'atā pē ki he motu'a ni ke fai.

Lord Fusitu'a : Ko e hā koā ha hia 'a e motu'a ni 'oku pehē ai 'oku tauhi faka-'Otua mate.

'Eiki Palēmia : Hou'eiki, 'oku 'ikai ko ha faifekau au ke u fakatonutonu moutolu he Folofola 'a e 'Eikí. Me'a mai, 'Eiki Palēmia.

'Eiki Palēmia : Hou'eiki, mou kātaki pē ka 'oku 'i ai ha toutou lave ki he me'a ko iá, 'oku ou tui pē na'a 'aonga atu kia moutolu. Ko e fononga mai eni 'a e motu'a ni ko hono ta'u 32 eni he Fale ko ení. Pea ko hono toutou 'ohake e me'a tatau he meimei ta'u kotoa pē 'a e tukuaki'i ai pē e motu'a ni, ko e motu'a fakafetauki he 'Ene 'Afíó, motu'a 'oku ta'efaka'apa'apa.

<006>

Taimi : 1130-1135

'Eiki Palēmia : .. motu'a 'oku ta'elotu, ko e motu'a 'oku ne feinga ke to'o e mafai 'o e Tu'í. Ka 'oku ou kole atu, te mou hela'ia ...

Lord Tu'i'afitu : Sea ki'i tokoni pē ki he 'Eiki Palēmia. Mālō 'aupito 'Eiki Palēmia. 'ikai ke u tokoni atu au he lotú, ko e me'a ia 'a e 'Otua. Ka ko 'eku tokoní 'aku, ko e ta'u 'e 31 ko eni na'a ke sai aí, ko ho'o tu'uaki e Laó, ko ho'o sítu'a ko eni mei he Laó, 'oku 'ikai ke u 'ilo'i pē ko e hā e me'a 'e hoko atu ai ? Mālō Sea.

'Eiki Palēmia : Sai pē ia, tau'atāina pē koe ke ke fai e lea ko ia. Ka 'oku 'ikai ke mo'oni e lau ko ia. Ka 'oku ou to e fakatokanga faka'osi, ko e uike 3 'aki eni 'etau feme'a'aki, pea ko e ki'i

Lao pē 'e taha kuo paasi. 'Oku ou kole atu, Hou'eiki, mou 'ofa mai, mou 'ofa mai 'o tokoni mai ki he ki'i Pule'anga ko ení ke fai 'etau ngāue. Tukuange mai, faka'ata'atā homou lotó, he ko e ki'i Pule'anga ko ení 'e fetongi. Ko e fili ko eni ha hokó, pea 'oku ou kole atu, mou ō 'o kemipeini ke mou ōmai 'o fakalele 'a e Pule'angá, ke fai ai homou loto. He ko 'emau 'i hení, ko e 'omai mautolu 'e he kakai. Ko ho'omou lea mai pē kia mautolú, ko ho'omou lea ki he kakaí.

Lord Tu'ilakepa : Sea, fakatonutonu atu 'a e 'Eiki Palēmia. 'Oku ke mea'i koā 'a e fu'u Tohi Tangi mai 'a e kakaí ki he Feitu'u na. Hangē 'oku ke faka'i he ho'atā ni pe pongipongi ni, 'o pehē ko 'emau lea ki he kakai. Ko 'emau lea atu ki he Feitu'u na ke tuku, fu'u tōtu'a. 'A e Minisitā Leipā, ko ia 'oku ne lolotonga fai holo hono feinga ke fili e Tu'í. Ma'u pē 'a e ki'i me'á heni, ko 'eku lomi'i pē ke ke fanongo ke ke mea'i, he 'oku 'ikai ke ke mea'i.

'Eiki Palēmia : Sai pē ia, fakamālō atu.

Lord Tu'ilakepa : Sio ange, ko hotau ngaahi ē 'oku sai pē ? Faikovi pē kau Minisitā sai pē ? 'Oku 'i ai 'a e Minisitā 'oku lolotonga 'i ai 'ene hopo, sai pē ? Na'a ke tukuange 'a e taha he kau fefine 'amautolu mei Vava'ú ko e 'uhingá ko e Lao 'a e Feitu'u na mo e Taki Leleí, sai pē mo ia ?

Veivosa Taka : Fakatonutonu Sea.

'Eiki Sea : Fakatonutonu Ha'apai 13.

Lord Tu'ilakepa : Me'a ā ki lalo he te tau 'alu 'ofa 'o faikehe he ngāue ... he pongipongi ni Sea.

Veivosa Taka : Tapu mo e Sea, tapu mo e Fale 'eiki ni. 'Eiki Sea, ko 'eku Fakatonutónú, ...

Lord Tu'ilakepa : 'Oku ou kole atu ki he Fakafofongá, 'ai mo ke ki'i tipeiti pea mo e Palēmia kae tuku ho'o..

'Eiki Sea : Nōpele Vava'u kātaki 'o me'a ki lalo he 'oku fai 'a e fakatonutonu.

Veivosa Taka : Mālō 'Eiki Sea. Ko 'eku fakatonutónú 'Eiki Sea, ko e tēpile ko ē, 'oku nau me'a ma'u 'aki ai pē, 'e toki fakahā 'ete halá 'i fale hopo. Ko 'eku fakatonutónú ia ki he Fakafofonga Nōpele Fika 1 'o Vava'ú, 'oku ne tu'u 'o tala 'oku hala 'a e ni'ihi ko ē mo faihala, ka ko 'eku fakatonutonu pē ia 'Eiki Sea.

Lord Tu'ilakepa : 'Eiki Sea 'oku ou kole atu ki he Fakafofongá, 'ofa mai 'o fai ha'o ngāue ma'a Ha'apai tukuange 'a e Pule'angá, ko e sino tau'atāina ia e fonuá ni. 'Oku tau tau'atāina ke tau lea kau ai 'a e 'Eiki Palēmia.

Veivosa Taka : Sea ko u fakatonutonu atu. Fakatonutonu atu 'Eiki Sea.

Lord Tu'ilakepa : Ko e hā e me'a oku mou malu'i ai e Pule'angá.

Veivosa Taka : Tapu pea mo e 'Eiki Seá, tapu pea mo e Fale 'eikí ni. 'Eiki Sea, ko e *priority* ia 'a e motu'á ni ke tokanga'i 'a e ngaahi fiema'u vivili 'a Ha'apai, pea 'oku lolotonga fakahoko pē ia.

Lord Tu'ilakepa : Ke fiema'u fēfē na'a ke ha'u 'o kole mai kia au pea na'a ku fakaava he Falé ni, koe'uhí ke fai e pāloti ke tukuange ke fai e fiema'u 'a Vava'ú, pea ke hikinima koe 'oku 'ikai ke ke loto koe ke fakaava e founa ko ia. 'Osi 'eta femahino'aki pea teu fēfē, 'oku ou ongo'i 'e au 'oku hangē 'oku ou meimei faikehé au ho'o ngāue.

Veivosa Taka : Sea fakatonutonu.

'Eiki Sea : 'Eiki Nōpele Vava'u, kātaki ko e taimi eni e 'Eiki Palēmiá, na'a ke me'a hake 'o fakatonutonu.

Lord Tu'ilakepa : Sea, ko e 'uhinga e me'a 'oku tau a'u ai ki ha tu'unga 'oku longoa'a e Falé ni, ko e fa'ahinga fakatonutonu ko eni. Ko e 'ai ki he 'Eiki Palēmia ke ne mea'i.

Veivosa Taka : Sea Kupu 39 'oku ou fakatonutonu atu ai. **Kupu 39 - 'E 'ikai ngofua ke lea ha Mēmipa, ki ha fehu'i hili hano fakahā 'a e pāloti 'e he 'Eiki Sea.** Toe 'omai e kau mate ki hení Fakafofonga. Mālō Sea.

Lord Tu'ilakepa : 'Eiki Sea fakamolemole pē mu'a, kau foki ki he me'a 'oku ne me'a ki ai. Ko e pāloti ko ia 'e Mēmipa fakamolemole, 'ikai ke u mei ha'u 'o fai he Falé ni, ko koe na'a ke me'a mai 'o kole mai kia au. Ha'u 'o fai 'a e pāloti pea ke fai 'e koe 'a e me'a kehe. Pea he 'ikai ke u lea ki ai he founa ngāue 'a e Falé ni, totonu ke tuku e founa ngāue ko ia.

Veivosa Taka : Sea tapu mo e Feitu'u na ko e me'a pē ia 'a e motu'a ni, pea ko e me'a pē ia 'a e Feitu'una ke tali, kapau 'e to e fakafoki me'a ia 'a'aku.

Lord Nuku : Ke na me'a mu'a ki lalo kau fakatonutonu.

'Eiki Sea : Me'a mai 'Eiki Nōpele 'Eua.

Lord Nuku : Ko 'eku fakatonutonu atú Sea, ke tau foki mai mu'a ki he 'etau 'aseníá, kae 'ai e Tohi Tangi, pē ko e hā e me'a 'oku hoko ki aí, he 'oku 'i ai pē mo 'emau ngaahi fiema'u 'Eiki Sea, ko e fakatonutonu pē ia. Mālō. .

'Eiki Sea : Hou'eiki, kou tali e fakatonutonu mei he 'Eiki Nōpele 'Eua. Ko e taimi e 'Eiki Palēmiá, 'oku toe 'ene miniti 'e 4. Me'a mai.

'Eiki Palēmia : Ko e motu'á ni, 'oku ou kole atu pē ki he ...

<008>

Taimi: 1135-1140

'Eiki Palēmia: ko eni ke mou fakamokomoko pē. 'Oua e, te tau to e hopo atu ki tu'a mei he laini ko eni 'oku totonu ke tau nofo ai. Sea ko e, te u to e foki ki he mafai. 'Oku ai e mafai 'o e, heni 'o fai ke fakamo'oni aofangatuku ki ha lao. Neongo ai pē pē ko e hā ha fa'ahinga fakamatala te tau fai 'i heni mo e fakatonuhia ka 'e kei 'ave pē ki he Tu'i.

Lord Nuku: Ko e fakatonutonu pē 'Eiki Sea, foki mai mu'a 'a e feme'a'aki ki he Tohi Tangi kae 'uhī pē ko e hā hono tūkunga kātaki fakamolemole pē 'e 'Eiki Palēmia kae foki mai mu'a ki hē.

'Eiki Palēmia: Ko ia ko eni ko 'eku foki, ko 'eku foki atu eni he ko e kakano e Tohi Tangi ko eni ke tau tali ke 'oua 'e fai hano alea'i 'o e me'a ko eni. Ka ko 'eku fakahā atu, mou fakamokomoko.

Lord Nuku: Sea. 'Oku ou fakatonutonu atu 'oku hala ia Sea. Ko e Tohi Tangi ia ke 'ave ki he kakai ka 'oku 'ikai ko e 'uhinga ia ke ta'ofi ai hono alea'i. Ko e me'a ia 'oku fai mai ai 'a e Tohi Tangi Sea. 'Oku 'ikai ko e 'uhinga ia ko e Tohi Tangi mai ke 'oua 'e alea'i.

'Eiki Palēmia: Kapau ko ia ...

Lord Nuku: Ko e fakatonutonu ia Sea.

'Eiki Palēmia: Sea kapau ko ia ko e hā 'oku tuai ai 'etau alea'i ko ē na'a mau fokotu'u atu ke alea'i talamai 'e moutolu ke tali ia ke 'ave ki he kakai.

Lord Tu'ilakepa: Sea fakatonutonu e 'Eiki Palēmia, ko 'emau tali ki he Feitu'u na ke ke me'a, he 'oku ke me'a hake e Feitu'u na ia he me'a 'oku 'ikai ke ke mea'i 'oku lolotonga hoko holo pē he tafatafa 'o e Feitu'u na pea ko u kamata ke u fakahoko atu ka 'oku ke tuputāmaki e Feitu'u na. Me'a mai 'aki e Tohi Tangi kapau 'oku tukuhifo ki he Kōmiti Kakato pea 'ai ki ho'omou Sea ke 'uhinga ka tau hoko atu ki ai ke tau feme'a'aki ai.

'Eiki Palēmia: Sai pē ia ka ko 'eku kole atu pē 'a'aku kia moutolu kapau 'e 'ave e Tohi Tangi ko eni pea 'alu ha kulupu ki 'Amelika mo 'Aositelēlia mo Nu'usila ke kumi mai e loto e kakai, ko e toko fiha 'oku mou fiema'u? 'E kau 'a Nu'usila mo 'Aositelēlia mo 'Amelika?

Lord Tu'ilakepa: 'Eke ange Sea ki hē, fai mo ke me'a atu ā Sea 'ai mo ke ki'i me'a atu ki ai ke me'a ā ki lalo ...

'Eiki Palēmia: Sea.

Lord Tu'ilakepa: Ko e 'alu eni ia ke tau to e fakalalahi.

'Eiki Palēmia: Ko 'eku feinga ko eni ke u huluhulu atu e hala ko ē hala fononga.

Lord Nuku: Ko e fakatonutonu ko u tui 'e tukuhifo 'a e Tohi Tangi ko eni ki he Kōmiti Kakato pea toki fai mai ai 'a e ngaahi fokotu'u ko eni. Ka ko 'eku, ko e 'uhinga pē ia e tokoni atu ...

'Eiki Sea: Hou'eiki ko e fokotu'u eni mei he 'Eiki Palēmia pē ko e Fakafofonga Nōpele 'Eua?

'Eiki Palēmia: Sea na'e 'osi hanga 'e he Fakafofonga Vava'u 'o tofa atu e hala totonu ke tau 'alu ai. Na'e 'osi 'i ai e lao ia na'e lau pea 'oku mau fakaongoongo atu ke fai ha'o tu'utu'uni ki ai na'e 'osi lau 'o tali 'o hiki nima'i 'o tali. Pea ko e Tohi Tangi ko e kongā ia 'o e lao ko ia. Ka ko u pehē kapau te tau talanoa'i e lao te tau talanoa ai pē he kakano e Tohi Tangi.

Lord Nuku: 'Eiki Sea ko u fakatonutonu atu pē 'Eiki Sea. Ko 'eku fakatonutonu atu 'Eiki Sea na'e 'osi fokotu'u atu he motu'a ni, ta'ofi e lao kae fai e ngāue ki he Tohi Tangi he 'oku fekau'aki e Tohi Tangi pea mo e 'ū lao ko ē 'oku fai hono alea'i Sea. Ko 'ene me'a ko ē 'oku hoko ko ē he taimi ni te tau maumau'i e tu'utu'uni e Fale he na'e 'osi paasi e lao ia ko ia 'o lau. Ka na'e 'uhinga hono fokotu'u atu ke tuku, aofangatuku e Tohi Tangi kapau 'oku tali 'e he Fale pea 'ave ki tu'a ki he kakai kae toki fai hono alea'i. Ko 'ene tu'u ko ē he taimi ni 'Eiki Sea, kuo tau maumau'i 'e tautolu ia 'a e tu'utu'uni 'uhī ko e founga ngāue. Ka ko u kole atu ka ai ha me'a 'oku 'osi pālōti he Fale ni 'Eiki Sea kuo 'osi pālōti'i.

'Eiki Palēmia: Sea ko u ki'i tokoni atu pē.

Lord Nuku: Ko 'eku tokoni atu ia Sea.

'Eiki Palēmia: Kapau ko e 'uhinga ke mai e loto e kakai, kuo pau ke tau 'alu ki Nu'usila, tau ō ki 'Aositelēlia, tau ō ki 'Amelika ke ma'u mai e loto e kakai he ko e me'a ia, ko e Tohi Tangi ko ē ... he ko ho'omou Tohi Tangi 'oku kau ai 'a Nu'usila ...

Lord Nuku: Sea to e fakatonutonu atu pē mu'a 'Eiki Sea. Ko e aofangatuku ia 'a e kōmiti ki he feitu'u 'e 'ave ki ai. Ko e kole mai ko eni 'ave ki tu'a. Sea, ko e *consultant* ko ē Fale ni 'Eiki Sea na'e talamai na'e fai ka na'e 'ikai 'ave, na'e fai letiō pē. Fai pē he 'initaneti. Malava pē ke fai pē 'ū founga ia ko ia Sea.

'Eiki Palēmia: Sai faka'osi atu ā Sea. Hou'eiki, ko u 'osi fai atu 'eku tokoni pea mou fa'iteliha pē moutolu. Ka ko u ki'i fakatokanga atu ka moutolu. Fakatokanga eni ... 'oua te mou feinga ...

Lord Nuku: Ko 'eku fakatonutonu atu 'Eiki Sea 'oku 'ikai ngofua e fakamanamana he Fale ni.

'Eiki Palēmia: 'Oku 'ikai, 'oku kehekehe fakamanamana mei he fakatokanga.

Lord Nuku: Ko e fakatokanga tangutu ki lalo nau taa'i koe. Ko e fakatokanga ia ko e anga ia 'ene me'a mai. Ko e 'uhinga ia ko u tokanga ki ai ka 'oku 'ikai ko e 'uhinga atu 'a'aku ka koe 'Eiki Palēmia ko ho'o fakamatala mai, 'ilo'i 'oku mau faka'apa'apa atu ki he Feitu'u na. Mālō Sea.

'Eiki Palēmia: Sea, ko e 'uhinga 'eku, ko e 'uhinga 'eku lea Sea he ko e tangutu atu 'a e mātu'a ko eni na'e fili kimautolu 'e he kakai ke mou Pule'anga, ko e Pule'anga ka hoko ko u kole atu ke mou feinga mai ki ai.

Lord Tu'ilakepa: Sea. Tuku ā foki e fēpolepolei nau pehē he pongipongi ni te ke me'a mai 'o 'ai ha me'a ...

<009>

Taimi: 1140-1145

Lord Tu'ilakepa: Pea ke tau 'unu kimu'a.

'Eiki Palēmia: 'Uhinga foki 'eku kole atú he na'e 'uhinga 'emau ta'utu atu hení ko e 'ikai ke 'omai noa'ia mautolu.

Lord Tu'ilakepa: Sea kapau te u fakamatala atu ho'omou me'a na'e ō tala ki he kakaí, tala e paasipooti, tala e motu'a ni he fai hala, tala e Hou'eikí pea toki 'oho e kakaí 'o fili 'ia moutolu he loi na'a mou faí. Pea mou me'a 'o fakataha 'i Liku'alofa kātoa ka mau fiu he feinga holo ke kumi e kau fakafongā kuo 'osi puke 'e he Feitu'u na.

Veivosa Taka: Sea fakatonutonu Sea.

Lord Tu'ilakepa: Pa'anga 'a hai na'a mou nofo'aki he hōtele ko iá, 'ū me'alele 'a e Pule'angá na'a mou ngāue'akí.

'Eiki Sea: Me'a mai Ha'apai 13.

Lord Tu'ilakepa: Faihala lahi mo'oni na'a ke fai he me'a ko iá.

Veivosa Taka: Tapu pea mo e Feitu'u na 'Eiki Sea. Tapu pea mo e Falé 'eiki ni. Ko 'eku fakatonutonu Sea ko e fo'i me'a 'a e Fakafongá ko e loi. Ko e fo'i lea ia 'oku ta'efaka'apa'apa.

Lord Tu'ilakepa: Sai pē Sea Sea, Sea.

Veivosa Taka: 'Oku 'ikai mo'oni ko e fo'i lea ia 'oku faka'apa'apa.

Lord Tu'ilakepa: Nau 'osi kole atu ke tuku 'Eiki Palēmia he ko u 'osi ma'u.

Veivosa Taka: Mālō Sea.

Lord Tu'ilakepa: Ko e fakakaukau 'a e Fakafongā Vava'ú, Fika 16. Ke mou fai e nofo hōtele ko iá.

'Eiki Sea: Hou'eiki.

Lord Tu'ilakepa: Tonu pē hala e me'a ko u 'oatú.

'Eiki Sea: Fakafongā Nōpele Vava'u.

Lord Tu'ilakepa: 'Oua 'e katá ka ke me'a mai'aki.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ka u ki'i fakatonutonu atu mu'a e Nōpele ko ení.

'Eiki Palēmia: Sea, konā e Nōpele.

'Eiki Sea: Hou'eiki mou fakafoki mai e feme'a'akí ki he'etau Tohi Tangí.

Vātau Hui: Sea ka u ki'i hao atu ai pē mu'a Sea tapu mo e Feitu'u na.

'Eiki Sea: Kātaki pē Ongō Niua 17 te'eki ai ke 'osi 'eku lave atú. Hou'eiki 'oku ou fakamanatu atu ko 'etau Tohi Tangí 'oku fekau'aki pea mo e Lao Fakaangaanga Fika 1 (a) ki he Fika 8 (a). Pea 'oku 'i ai mo e kole ai 'a, ke angalelei e Feitu'u na kae fakahoko ha talanoa mo e kakaí 'o e fonuá (*public consultation*) pea 'oange ha faingamālie ki he kakaí ke 'omai honau le'ó mo ha'anau ngaahi fokotu'u fekau'aki mo e ngaahi Lao Fakaangaanga ko ení. Hou'eiki ko 'eku lau hangatonu eni mei he Tohi Tangí. Mou me'a mai ki he kole ko ení.

'Eiki Palēmia: Fo'i sētesi faka'osí pē ko u kole, ko u 'ai atu.

'Eiki Sea: Me'a mai 'Eiki Palēmia.

'Eiki Palēmia: Ko e hā ko ā e me'a 'oku tau manavasi'i ai hono talanoa'i 'a e me'a ko e *issue* ko eni fu'u fale maama fanongo ki ai 'a māmani fulipē mo 'Ene 'Afió.

Lord Fusitu'a: Sea ko e ki'i fehu'i pē ki he Palēmia.

'Eiki Palēmia: Hā e me'a 'oku maumau aí.

Lord Fusitu'a: Ko e hā e me'a 'oku ilifia'i ai hono tuku 'a e fo'i Laó ki he kakaí kapau 'oku ke me'a mai hena ko e Pule'angá ena e kakaí.

'Eiki Palēmia: Ka te ke to e pehē mai ko e Pule'angá 'o hai, ko e Pule'angá ia na'e fili mautolú.

Lord Fusitu'a: Pea ko e hā e me'a 'oku manavahē hono tuku 'a e fo'i Laó ki he kakaí.

Veivosa Taka: Sea fakatonutonu. Tapu pea mo e Feitu'u na 'Eiki Sea, tapu mo e Falé 'eiki. 'Oku 'ikai ke 'i ai ha me'a ko e manavahē. Ko 'emau, ko e me'a ko ē 'oku ou 'uhinga ko ē 'a'akú Sea, ko e 'uhinga ko e fakalōloá mo e fakalotokoví.

Lord Fusitu'a: Fakatonutonu atu 'Eiki Sea.

Veivosa Taka: Ko e me'a ia 'oku mau 'uhinga atu ki aí. 'Oku 'ikai ke fai ha ilifia ia ki he kakaí.

Lord Fusitu'a: 'Oku 'ikai ko ha Tohi Tangi eni ia ki he Mēmipa ko ē ko e Tohi Tangi ki he Pule'angá.

'Eiki Palēmia: Sea ko u fokotu'u atu tau tau'atāina ke tau alea'i.

Lord Fusitu'a: Ko e hā e me'a ke mou ilifia ki aí 'Eiki Palēmia pea tuku ki he kakaí.

Kole ke alea'i ngaahi Lao pea 'ave toki aofangatuku ki ai Tu'i

'Eiki Palēmia: Tau tau'atāina ke tau alea'i 'a e fo'i Lao ko eni 'oku mau fakahū maí ke fanongo. 'Oua na'a tau to e, tau, ko e Falé ko eni 'oku 'uhinga ia, tau alea'i ke fanongo 'Ene 'Afió ki ai, Hou'eiki mo e kakai Tongá. Tuku ke nau fanongo. Pea 'osi ko iá pea kapau 'e tali, pea 'ave ki he 'Ene 'Afió ke aofangatuku. Hā me'a 'oku mou ilifia ki aí, mou manavasi'i ki aí.

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Palēmia, fakamolemole. 'Oku ke me' aki he me'a 'oku ke me'a ki aí. 'Oku tau faka'amu ke 'ave he 'oku tau 'i he Tohi Tu'utu'uní ko e kole pē ia mei he ni'ihi he Falé pē ko e Kau Fakafofonga 'o e Kakaí ki he kakaí. He 'oku 'ikai 'o hangē ko e me'a 'a e 'Eiki Nōpele, ha me'a 'oku ke manavasi'i ki aí. Foki mai hoko atu. He 'oku ke mea'i ki he me'a ko eni. Kapau te tau aofangatuku ki ho'o me'a ko ē 'oku fa'a me'a maí. Fai mo tau pāloti Sea he 'oku mau tali atu ki he Feitu'u na. Te mou ikuna pea 'e fēfē kakaí 'oku 'i ai e me'a 'oku fiema'u 'e he kakaí. Fakamolemole kapau 'oku ke tengetange pea ke me'a atu ki 'api kae mai ha taha ke ne taki hotau fonua ni mo tataki e Pule'angá ko ena ke 'osi, kakaí. 'Ange ki he Minisitā ko ena Mo'ui pē 'oange ki he Minisitā Pa'angá.

'Eiki Palēmia: Ko e feitu'u pē eni Sea ke fai ai e alea'i e fonuá 'a eni.

Lord Tu'ilakepa: 'Io ka 'oku 'i ai e kongá Sea ke 'ave ki he kakaí. Ko ia, ko e hā e me'a 'oku ke ilifia ai hono 'ave ki he kakaí, kovi,

'Eiki Palēmia: Na'e 'osi talamai 'e he kakaí.

Lord Tu'ilakepa: ... ke fehi'a he kakaí.

'Eiki Palēmia: Na'e 'osi fai 'etau lotú, lotu e kakaí pehē mai, hū koe mo ho'o paatí. Pea ko 'emau ōmai eni ke fai e ngāué, kuo mau talamai 'e moutolu ia ke. 'E hā tuku e Falé ni ia ka tau ō talanoa'i ha feitu'u kehe?

Lord Tu'ilakepa: Sea, na'e 'osi kole atu ke mou me'a ange ki Kolonga ke fai ai 'etau feme'a'aki ko ená. 'Ikai ke ke fie me'a ange ki Kolonga ke 'ai ha'o 'ilo ai. Pea toki pao ai pē ko e fakavahevahe ai e me'a ko ē 'oku ke fiema'ú.

'Eiki Sea: Nōpele Vava'u 'oku 'ikai ke 'i ai ha'o taimi he taimi ni ko e taimi eni 'a 'Eua 11 ke me'a mai.

Tevita Lavemaau: Mālō 'aupito 'Eiki Sea. Tapu ki he 'Eiki Sea pea ko u, tapu ki he 'Eiki Palēmia mo e Mēmipa, Hou'eiki Mēmipa e Fale Alea. Sea mālō mu'a 'etau ma'u e pongipongi ni. Sea ko e tohi ē kuo 'omai. Ko e Tangi mei he kakaí, mei he ngaahi Vāhenga Filí. Fika 1 ki he 17. Ko 'enau kole maí, ke 'oange ...

<001>

Taimi: 1145-1150

Veivosa Taka: ... fakatonutonu.

Tēvita Lavemaau: Faingamālie ke ...

Veivosa Taka: Tapu pea mo e ‘Eiki Sea tapu mo e Fale ‘eiki ni. Me’a ki lalo tokoua. ‘Eiki Sea ko e fakatonutonu ‘oku ...

‘Eiki Sea: ‘Eua 11 ko e fakatonutonu kātaki ‘o me’a ki lalo.

Tēvita Lavemaau: *Oh* ko u fakakaukau ki he Seá ke ne me’a mai ko e fakatonutonu.

Veivosa Taka: Kapau ‘oku me’a pau toki fakatangutu pē ‘e au.

Tēvita Lavemaau: Ko u pehē au ke fie manga mai koe ki hē kau fakatonutonu ‘e au koe.

Veivosa Taka: Tapu pea mo e Feitu’ú na ‘Eiki Sea ko ‘eku fakatonutonu’ ko ‘ene pehē mei ‘uluaki ki 17. ‘Oku hala ‘aupito ia. Ko e tohi tangi ia ko ení ko Tonga ‘eiki pē. Pea ko ‘eku fakatonutonu ia Sea ko Ha’apai ‘oku nau fifisi ‘aupito he me’a ko eni ‘oku fakahoko. Mālō Sea ko e fakatonutonu ia ke ‘oua ‘e taki hala’i e Falé.

Tēvita Lavemaau: Mālō, mālō ‘Eiki Sea. Ko u kole atu heni ki he, Sea me’a mai mu’a pē ko fē me’a ‘oku hala he me’a ko u me’a’akí. Pea kapau ‘oku ne fakahalaki mai kau talaatú peesi onó fika 24, 24, 25, 28 ko e kau Ha’apai kātoa ia. Kau hoko atu au Sea.

Pea ko e pongipongi ni kuo lau e tohi ‘Eiki Sea pea ko u fakamālō ki he ‘Eiki Palēmiá he’ene me’a mai ko e Pule’anga eni ‘a e kakai. Pea ‘oku mo’oni ‘aupito ‘Eiki Palēmia. Ko ho, ko ‘etau ‘i heni ko e kakai. Pea ko u tui ko e anga ia ‘etau fēngāue’akí. Na’e fili mai kitautolu he ‘e kakai pea ‘oku nau fiema’u ke ‘oange ke nau sio ki he vakai’i e ‘ū laó ko ení pea ‘oku ‘i ai ha’anau *input* ki ai. Ko e me’a kehe ia e Pule’anga pē te nau tali pē ‘ikai. Ka ko u tui ko e totonu faka-Konisitūtone ia ‘a e kakai ‘o e fonuá pea ‘oku nau tangi mai ki ho Fale ‘eiki. Pea ‘oku tonu ke tau toka’i ‘Eiki Sea.

Ko e manatu Sea ki he ki’i hingoa ‘o e motu’a matāpule pē ia mei motu. Ko e taimi ko ē ‘o e uki taú na’e fai e ō ki he kakai. Kole ki he kakai mo e kau to’á ke tau tu’u mai ke tau tau’i e fonuá ni. Pea ‘osi ange ko ē melino ko ē taú pea ngalo ia. Pea tō ai e, he ‘oku hangē pē ia ko e me’a ko ē he ‘aho ní. Ko e tau teu ko ē ‘etau teu filí ‘oku tau tala pē kakai. Tala pē ko ‘etau ngāue ma’á e kakai pea ‘oku mo’oni. Ko ‘etau ngāue ma’á e kakai ko ‘etau faka’apa’apa’i e Konisitūtone mo e Lao ‘o e fonuá. Pea tō ai e hingoa ki he motu’a ko ení mei motú ko e hau pea kui. ‘E Hou’eiki tau foki ki he kakai. Ko u tui ko e hā hono lōloa ‘oange ke fai ha’anau talanoa ki he ngaahi fokotu’utu’u ko ení.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: ‘E ‘Eiki Sea ko u ki’i fakatonutonu atu e Fakafofonga fika 11. Ko e hau pea kui ‘oku nofo ia ‘i Hoi ‘i Tongatapu 10. Pea ko ‘eku kole atu pē ki’i fakatonutonu atu e.

Fokotu’u ke ‘ave e Lao ki he kakai pea ke hoko atu ngāue Fale

Tēvita Lavemaau: Mālō ‘aupito ‘Eiki Sea. Tali lelei e fakatonutonu. Ko e motu’a ‘Eua pē ka ‘oku mali mai ki Hoi. Pea ko e ‘uhinga ia ‘o e fakamalanga ko ē he pongipongi ní ‘Eiki Palēmia. Laumālie lelei. Kuo ‘osi me’a mai e Seá toe pē hotau uike ‘e taha pea, ko e ‘ū lao ia ko ení he ko u tui ‘e lava kotoa pē he uike ‘e taha. Tau tukuange ha ki’i faingamālie pea ko u faka’amu pē au ke tau faitu’utu’uni pē ‘i he Fale Alea ke ‘o ‘ave ha faingamālie ki he kakai ka tau hoko atu tautolu

ki he ‘ū ‘asenita kehe. He ‘oku ‘i ai pē ngaahi lao ia ke tau hoko atu ki ai Sea ka ko e ‘uhinga pē Sea ko u tui ‘oku ‘ikai ke to e fiema’u ke tau ngāue ‘ovataimi ko e ‘uhinga ko e fanga ki’i me’a ko ení. He ‘oku ‘alu pē taimí mo ‘etau hoholó mo e lahi e ‘uhá Sea. Ko ia ko u kole atu mu’a ‘Eiki Sea ke fai pē ha me’a fēme’a’aki he Fale ni pea fai ha tu’utu’uni ka ko u fokotu’u atu. Tuku mu’a tau tali e tohi tangí ke ‘ave ki he kakai. Mālō ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea: Me’a mai Vava’u 16.

Tokanga ki he monuka Tohi Tu’utu’uni he’ene fekau’aki Lao fika 1A

‘Akosita Lavulavu: Tapu pea mo e Feitu’ú na Sea pehē foki fakatapu heni ki he Hou’eiki ‘o e Fale Aleá. ‘Eiki Sea ka u ki’i fakahoha’a atu pē Sea koe’uhí pē ‘oku, ko u hoha’a ‘aupito ki he me’a pē na’a ku ki’i kamata lave atu ki ai ‘aneuhú ‘anenai. ‘A ia ko e fo’i Lao Fika 1A. Kapau te mou me’a hifo pē ki he **Tohi Tu’utu’uni Kupu 130 (2)** pea ‘oku pehē ni ‘ene lau, “**Kuo pau ke hanga he ‘Eiki Sea ‘o fai ha fakahāloti ki he lau ‘uluaki ‘o e lao fakaangaangá ‘i he Falé ‘o ‘ikai ha fakatonutonu pē fai ki ai ha alea.**” ‘Oku ou tokanga ‘aupito Sea he ‘oku ‘ikai ke u lotu ke tau monuka ‘a e Tu’utu’uni Ngāue ho Fale ‘eiki ni. Pea ‘i he taimi tatau Sea nau to e ‘ohake pē eni ‘anenai ‘i he’eku hoha’a ko eni ko ē ki he fiema’u ko ē ke ‘ave ...

<002>

Taimi: 1150-1155

‘Akosita Lavulavu: ... ki he kakai ‘a e fo’i Lao ko eni. ‘Oku sai pē ‘a e ngaahi Lao kehe . Ko e fo’i Fika 1A pē ‘oku ou tokanga ki ai. He na’a tau ‘osi pāloti ‘i ai ke ‘ave ki he kakai.Fakatatau pea mo e **Kupu 39** ‘i he **Tohi Tu’utu’uni**. ‘Oku hā ai ‘**oku ngofua ke lea ha mēmipa ki ha fehu’i, hili hono fakaha ke pāloti’i ‘e he ‘Eiki Sea pē Sea ‘o e Kōmiti Kakato. (b) ‘Osi fai ha fakahaloto ki ai pē ‘oku tali pē ta’e tali ‘a e me’a ko ia.**” Na’a tau ‘osi fakahā loto pea ‘ave ‘a e fo’i lao ko eni ko e Fika 1A ki he kakai pē ‘ikai. Pea na’e pāloti pea na’e ‘ikai ke tali ‘a e Fokotu’u ko ia ke ‘ave ki he kakai Sea. Ko e me’a pē ‘oku ou tokanga ki ai Sea. ‘Oku ‘ikai ke u lotu ke monuka ‘a e Tu’utu’uni Ngāue ho Fale. Mālō Sea.

Veivosa Taka: Sea! Tapu pea mo e Feitu’u na Sea. Tapu pea mo e Fale ‘eiki ni. Sea, ko ‘eku fokoutua hake pē Sea, ‘o fai atu ha pou pou ki he me’a ko eni na’e me’a ki ai ‘a Vava’u 16.

Kole to’o Lao 1A mei he fiema’u mai Tohi Tangi he ‘oku ngāue ki ai e Fale

‘Eiki Sea, ko ‘eku muimui’i mai ‘a e me’a ‘a Vava’u 16. ‘Oku ou fakatokanga’i hifo ‘oku tali ‘a e 1A ‘i he Kupu 131, kupu si’i (iii) mo e kupu si’i (iv). Pea ko ‘eku fokotu’u ia Sea, ke fakahoko ho’o me’a. He kapau ‘e to e ‘i ai ha taha ‘e to e fiema’u ke to e lea ia ‘i he kupu si’i 1 (a) ke tukuhifo ia ki he Kōmiti Kakato ‘osi hono lau ‘uluaki. Ka ko ‘eku fokotu’u atu ‘Eiki Sea.

Kapau ‘oku laumālie ‘a e Fale ni, ke ‘ave ‘a e Tohi Tangi ki he kakai. ‘Oku ou kole atu ‘Eiki Sea, fakamavahe’i mu’a ‘a e Kupu 1 ia pea mei ai. He ko e ‘uhinga he kuo ‘osi fai tu’utu’uni ho Fale ‘eiki ki ai, ‘osi lau pea tali. Hangē ko e me’a ‘a Vava’u 16. Pea ko ‘eku fokotu’u ia Sea. Pea ko u fokotu’u atu ke tau pāloti mu’a ‘eku Fokotu’u ke fakamavahe’i ‘a e (a), 1A , ke to’o ia mei he

Tohi Tangi, kae lava ke ‘atā ‘a e kongā ia ko ē Sea, he kuo tau ‘osi ngāue ki ai. Ko e Fokotu’u pē ia Sea. ‘Oku ou kole atu ke tau pālōti.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Sea, ke u ki’i tokoni atu mu’a kātaki. Sea, tapu mo e Feitu’u na pea tapu mo e Hou’eiki Mēmipa. Na’e ‘ikai ke u lau ‘e au ‘o ma’u Sea, ‘a e fo’i fakakaukau ko eni. Ka ko e ngaahi makatu’unga, ko u tokanga au hangē ko e me’a e Palēmia ke tau ‘alu ange kimu’a. ‘E lava ke ‘i ai ha founga ke tau pehē. Kapau ‘oku fie fokotu’utu’u ngāue ‘i he Tohitangi. ‘E lava ke tau ‘ai ha *way forward* ke tau lototaha mu’a ke ‘ave ‘a e ‘u Lao ko ē toenga, ke ‘ave ia ki he *public consultation*, Teisina. Ko e Lao ko ena kuo ‘osi ‘i he *process* ko eni, ke tukuhifo ia ki he...ko e ‘uhinga kae lava ‘a e ngaahi fakakaukau kotoa. Na’a faifai pea tau foki pē ‘i he ngaahi fekikihi’aki Pea ‘oku ‘ikai ha founga ia ke tau ‘unu ai kimu’a. He ‘ikai to e tuku ‘a e ngaahi fetalanoa’aki ia ko eni. Ko e fanongo ki he fakakaukau ko ia na’a lava...

‘Eiki Sea: ‘Eiki Minisitā! ‘Oku mahino ‘a e me’a ‘oku ke tokanga ki ai..

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Mālō Sea.

‘Eiki Sea: ‘Oku ou tali eni ki he me’a na’e ‘ohake ‘e Vava’u 16, mo Ha’apai 13. Hou’eiki! Ko e Tohi Tangi ‘osi mahino ‘a e ‘u kole k o ē ‘oku ‘omai ‘i he Tohitangi. Ko e tangi ‘oku fekau’aki pea mo e 1A mahalo pē 1-8.

Fakamahino Sea ‘oua fakangatangata ngāue Fale fekau’aki mo e Tohi Tangi

Hou’eiki! Mou me’a ‘i he Tohi Tangi. Ko e ha pē ho’omou Fokotu’u pea tali ‘o loto ki ai ‘a e Fale. Te u toki ‘oatu leva ‘a e founga ngāue. Ke u fakiamā’ala’ala atu. Ko e Lao Fakaangaanga 1A 2019. ‘Oku kei taliui pē ia he taimi ni ki he Kupu 131. Neongo pē kuo tau ‘osi pālōti, pea ‘omai ‘a e ngaahi makatu’unga ke fakafihia’i. ‘Oku fakahū mai ‘a e Tohi Tangi ia felāve’i mo ia. Pea kapau ‘e loto ‘a e Fale ke tau ngāue ki he kakato ko eni ‘oku ‘omai ‘i he Tohi Tangi. Te tau malava pē ‘o hoko atu ‘o fakatatau ki he kupu 3. Ko hono fakahokohoko ko ē ‘a e ngāue ko u fakafaingamālie’i ‘a e ngāue ko eni, fakatatau ki he kupu 19 (2). ‘A ia ko e fakahokohoko ko ē ‘o e ngāue pea mo e founga ngāue, te u toki tu’utu’uni atu ki ai ke fakatatau ki he fiema’u ‘a e Fale. ‘O kapau ‘oku mou loto, ke fai ha ngāue ke fakakakato ‘a e kole ko eni na’e ‘omai mei he tangi, te u toki ...

<004>

Taimi: 1155-1200

‘Eiki Sea: ...fakahinohino atu’a e founga, pea kapau ‘oku mou loto ke mou to’o pē ha kongā, te u toki ‘oatu ‘a e founga ke tau fakahoko ‘aki ‘a e fo’i me’a ko ia, ‘oku ‘ikai ke u tui ‘oku tonu ke tau hanga ‘o fakangatangata ‘a ‘etau ngāue koe’uhí pē ko ‘etau Tohi Tu’utu’uní ‘oku ‘i ai pē ‘ū founga te tau lava ke fakafaingamālie’i ‘a e tangi ko eni na’e ‘omai.

Ko e ‘uhinga ia ‘oku ou kole atu ai hou’eiki mou me’a mai ‘i he Tohi Tangi ko e hā homou loto, kā tau lava ‘o fai ha ngāue ki ai. Te u toki tapu’i atu pē kapau ‘oku ta’efakalao. Me’a mai Ha’apai 12.

Fokotu'u tuku tohi tangi Kōmiti Kakato alea'i pea pālōti'i

Mo'ale Finau: Sea, tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea, 'oku ou kole ki he Pule'angá ke mou fokotu'u mai mu'a 'a e me'a ko eni 'oku me'a mai ki ai 'a e Sea, 'oku ou tui 'e nounou ia, koe'uhí he 'e lava pē foki pē ia he'e lava pē ia 'o lau tu'o ua, pea kole ha taha ke tu'o 3 'a e Tohi Tangi pē, koe'uhí ke tau *focus* pē he Tohi Tangi. Pea ko hono 'ohifo ko ia, pea pālōti leva ai pea 'osi.

'Eiki Sea: Ko e Tohi Tangi 'oku lau tu'o taha pē.

Mo'ale Finau: 'Io, 'io, kae 'ohifo ki he Kōmiti Kakato, pea 'oku 'ikai. Ko ia 'i he'ene pehē 'oku ou kole pē au ki he Pule'anga ke mou fokotu'u mai angé 'a e me'a ko ē fakapotopoto taha, pea ko 'etau lava ia. Koe'uhí ka tau 'unu tautolu. Mālō Sea.

Lord Tu'ilakepa: Sea tapu pē pea mo e Feitu'u na fakamolemole. Ka u fakafofonga 'oku ou tui au ko e Tohi Tangi ko eni ko e 'omai ki he Pule'anga, pea fakamolemole pē kia moutolu ko eni 'i he tafa'aki ko ia, 'a eni 'oku kau ai 'a e Feitu'u na Ha'apai 12, 'oua te ke to e koole ki he Pule'angá, fai mai pē ha'o fokotu'u 'a e Feitu'u na ...

Mo'ale Finau: Sea ka u ki'i fakatonutonu atu 'Eiki Sea. Ko 'eku fakatonutonú 'oku pehē ni. 'Oku 'ikai ke u kau au 'i he tafa'aki 'a e Pule'anga. Ko e mēmipa eni Fakafofonga 'o Ha'apai 'i he Fale Alea 'o Tonga. Ko 'eku fakatonutonú ia 'Eiki Sea, 'oku 'ikai te u kau ki he Pule'anga. Ko 'eku tui ko e me'a ko ē 'oku angí ki ai hoku konisēnisi mo 'eku tui ko e feitu'u ia te u pālōti ai. Te u 'atu 'a e ki'i fakatātā Sea, te u 'atu 'a e ki'i fakatātā 'Eiki Seea...

Lord Tu'ilakepa: Sea, 'oku 'osi mahino ka u hoko atu au. Fakamolemole ...

Mo'ale Finau: ...'Oku 'i ai 'a e ngaahi lao kā fokotu'u mai 'e he Pule'angá 'oku 'ikai ke angí hoku konisenisi ki ai he'ikai te u hiki nima au ai. Kā 'i he lao ko eni 'Eiki Sea ...

Lord Tu'ilakepa: 'Osi fakatonutonu ...

Mo'ale Finau: 'Eiki Sea ko 'eku 'oatu pē 'e au ia ko e 'uhinga ke u hanga 'o taa'i 'ene pōini 'o ne talamai 'oku ou kau ki he Pule'anga.

Lord Tu'ilakepa: 'Oua te ke taa'i 'a e pōini

'Eiki Sea: Me'a mai he 'oku kamata ke 'osi 'ene kātaki.

Mo'ale Finau: Ko ia, Sea, ko 'eku fakatonutonu pē 'aku ki he Nōpele fakamolemole 'oku 'ikai ke u tui 'oku fakapotopoto 'a e fa'ahinga me'a ko ia 'Eiki Sea, ki he taimi kotoa pē 'oku tukuaki'i mai 'oku mau kau he...'Eiki Sea 'oku 'ikai ke ongo lelei ki he fanongo mai 'a e kakai 'o e fonua, he'e hangē leva ia 'Eiki Sea, ku o mau fakakāinga kimautilu ki ha fa'ahi.

Lord Tu'ilakepa: Tonu 'aupito.

Mo'ale Finau: Sea 'oku mole ke mama'o ha me'a pehē. Ko 'emau pālōti mau pālōti ki he 'emau 'ofa 'i he fonua ko eni, mo 'emau tui ki he me'a 'e lelei ki he 'aho ni ki Tonga mo e kaha'u hotau fonua. Ko ia pē Sea mālō.

'Eiki Sea: Mālō Ha'apai 12, me'a mai Nōpele Vava'u.

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Sea, fakamālō atu ko e me'a pē ia 'a e fakafofonga ki he me'a ko ia na'a ku lave ki ai, pea 'e tonu ia, koe'uhí Sea he ko e me'a ia 'a e fakafofonga ke ne fakatonuki 'a ia pē ia, 'oku 'ikai ke kau 'i he Pule'anga, kā 'oku ke mea'i Sea 'a e taimi pālōti, me'a ki ai, 'osi mahino pē ia, tālu eni kamata mai 'a e Falé pea ko e fakaho'ata mo'oni ia ko 'ete tui pē ki ai te ke kau ki ai. Ko 'ete tui pē ke te muimui 'ia Sīsū Kalaisi, pau ke te fou 'i he fakatomala, pea te papitaiso, ko 'ete 'alu kotoa ia 'ete tui kotoa ki ai 'Eiki Sea.

Mo'ale Finau: Sea fakatonutonu atu Sea , 'oku ou faka'apa'apa lahi 'aupito ki he Nōpele...

Lord Tu'ilakepa: ...pea 'oku pehē tofu pē mo e naunau ko eni, ko 'ete tui pē ...

Mo'ale Finau: Fakatonutonu 'Eiki Sea...

'Eiki Sea: Fakatonutonu.

Mo'ale Finau: 'Oku ou faka'apa'apa lahi ki he Nōpele pea 'oku 'i ai 'a e poini 'oku ne 'omai, kā ko eni 'Eiki Sea, ko 'eku tui 'oku 'ikai ke u tui au ki he hingoa 'o ha taha pē ko e paati, 'oku ou tui ki he *principle* 'oku mo'oni, ko e *principle* ko ia 'oku ne 'ave 'a e tui 'a e motu'a ni 'Eiki Sea, 'oku 'ikai ke 'ave ia 'e ha hingoa 'o ha tangata, pē ko e hingoa 'o ha paati.

Lord Tu'ilakepa: Tuku ā ia, tuku ā ia Fakafofonga he kapau te u fakamatala atu au ki he Feitu'u na 'oua te ke fa'a me'a pē ki lalo pea ke to e me'a ki he Pule'anga, me'eme'a mai pē koe kia au he 'oku ou 'osi mahino 'a e tu'unga 'oku ke 'i ai ke tau'atāina pē Feitu'u na ia. Kaekehe Sea, 'oku ou kole pē au ki he Pule'anga fakamolemole, mou laumālie lelei, 'ave ki he kakai 'a e me'a ko eni 'oku kole mai mei he kakai. Kapau te tau hanga 'o fakapeseti 'a 'etau fili fakatatau pea mo e tokolahi 'o e fonua ni 'Eiki Sea, mahalo ko e ni'ihi tokosi'i pē ia na'a nau fili 'i he to'u fili ko eni 'Eiki Sea, kā 'oku tau fakapeseti lahi 'etautolu Sea, koe'uhí he na'e tahaafe tupu 'a hai, tahaafe tupu 'a hai, 'osi ange kapau 'e fakamā'opo'opo ia 'oku 'ikai pē ma'u 'a e vaevaeua ia 'o e tokolahi 'o e fonua ni 'Eiki Sea.

Sai ko e kakai eni Sea 'oku nau to e tangi mai ko eni, kapau 'e fakamā'opo'opo 'a e kakai ko eni, he 'ikai ke tataua ia mo e ni'ihi 'i he Tohi Tangi kimu'a 'Eiki Sea. Kā koe'uhí 'Eiki Sea, 'oku 'i ai 'a e ngaahi kulupu kakai 'i he fonua ni 'oku 'i ai 'enau totonu, pea ko 'enau totonu ko ia 'oku nau kole mai ki he Pule'anga. Ko e tangi mai ia ki he Feitu'u na, kā 'oku tau 'i heni kotoa pea mo e Pule'anga 'Eiki Sea. Ki'i me'a faingofua ko e 'ave pē ki he kakai, pea me'a atu ha kau Mēmipa vakai'i ko e hā 'etau ko 'etau ō pē 'o hiki, *note* 'a e me'a ko ē 'oku nau lotu ki ai, pea fakafoki mai. Hoko atu leva 'etau ngāue ki ai, kā 'oku hangē 'oku 'ai eni ia 'oku 'ikai ke to e 'i ai ha kakai, ko e kakai kotoa pē na'a nau fili moutolu pea 'oku 'ikai ke to e 'i ai ha kakai ia te nau to e 'i ai ha'anau fili 'i he mo'ui ni. Kā 'i ai ha faihala pē ko ha me'a 'oku nau fiema'u ...

'Eiki Sea: Fakafofonga Nōpele Vava'u, fakamālō atu ko 'etau taimi, tu'utu'uni ke toloi 'a e Fale ki he 2.

(Toloi 'a e Fale Alea toki hoko atu'i he 2 efiāfi)

<005>

Taimi : 1400-1405

Sātini Le'o : Me'a mai e 'Eiki Sea 'o e Fale Aleá. (Lord Fakafanua).

'Eiki Sea : Mālō ho'omou laumālie, Hou'eiki. Ko 'etau ngāué, 'oku kei fai pē e feme'a'aki 'i he Lipooti ko eni mei he Kōmiti Tu'uma'u ki he Ngaahi Totonu 'a e Fale Aleá, fekau'aki pea mo e Tohi Tangi 'o e 1 'o e 2019 na'e 'osi lau ke mou me'a ki ai. Pea kuo 'osi mahino pē e ngaahi kole ko ē na'e fokotu'u mai he tohí. 'Eiki Minisitā Lao me'a mai.

Tali Pule'anga holomui Lao fika 1A-6A kae 'ave ki he kakai

'Eiki Minisitā Lao : Sea, tapu pea mo e Feitu'u na. Ko e tupu mei he tohi tangi ke 'ave ki he kakai, kuo loto e Palēmia mo kimautolu, mei he 1A ki he 6A, ki'i holomui mai ia ka mau fakahoko

...

<006>

Taimi : 1405-1410

'Eiki Minisitā Lao : ... he 'oku hangē 'oku ongo ki he kakai 'oku mau tō kehekehé. Neongo 'oku 'ikai ko e laumālie ia 'o e tēpile ko eni ka ko 'ene ongo kitu'á, 'oku mau tō kehekehe. Ko ia ai 'oku mau tui ko e fakapotopotó, tuku mai ke mau o 'o sio ki ai, 'a e 1A - 6A. Tuku pē 'a e 7A mo e 8A ia he kuo 'osi 'i he Kōmiti Kakató ia ke hoko atu e ngāue. Ko e kolé pē ia 'Eiki Sea, ke tukumai 'a e 1A - 6A ke fai 'a e kole ia 'oku fakahoko 'e he kakai. Mālō Sea.

'Eiki Sea : 'Eiki Minisitā ko e Lao Fakaangaanga Fika 1A, 2A, 3, 4A, 5A pea mo e 6A ?

'Eiki Minisitā Lao : Ko ia Sea, 'ikai ke u fie fakalōloa, neongo Sea ko e 'ū Lao ia ko ená na'e 'ikai ke 'ave ia ki he kakai, ka 'oku mau loto mautolu he ko eni 'oku nau kole mai. Mou manatu'i ma'u pē ko e Pule'anga eni 'o e kakai. 'Oku nau kole mai, pē ko eni te mau fai 'a e me'a te mou kole ki ai. Mālō.

Lord Tu'i'āfitu : Sea, tapu mo e Feitu'u na Sea, ko 'eku fehu'i pē 'aku ki he 'Eiki Minisitā.

'Eiki Sea : Me'a mai Nōpele Vava'u.

Lord Tu'i'āfitu : Ko e laumālie lelei ko eni ke toe 'ave 'a e ngaahi Lao Fakaangaanga ko eni kitu'á, he laumālie lelei 'a e Pule'anga. Ko e 'uhingá ke fai pē 'e he Pule'anga 'a e *consultation* pē fai mei he Fale Aleá na'e 'uhinga ai 'a e Tohi Tangi ? Pē ko ha *Royal Commission*.

'Eiki Minisitā Lao : Ko e kole pē 'a e Pule'angá, ke tuku mai pē ke mau hanga 'o fakahoko, pea te mau fakahoko lelei pē.

Lord Tu'i'āfitu : 'I he *consultation* ?

'Eiki Minisitā Lao : Ko ia.

Fokotu'u tuku ki Fale Alea fai talatalanoa mo e kakai he ngaahi Lao

Lord Tu'i'āfitu : 'Ai ke mahino, ko e 'uhinga ia na'e 'omai ai 'a e Tohi Tangí ki hení ko e *consultation*. Ka 'oku 'ikai ke u falala au Sea, 'e fu'u ho'ata pea ma'a 'asinisini fēfē, kapau ko e anga eni 'o e laumālie 'o e Pule'angá, ke tukuange ke nau fai. He ko hono 'uhingá, 'e malava pē ke *swing* e loto 'o e kakaí, ko e 'uhingá, 'i ha ngaahi tu'unga kehekehe 'o e mafaí, 'i he tataki 'a e Pule'angá, 'e fepaki ai 'a e fatongia 'o e Pule'angá, mo e 'uhinga 'a hono fakamaama 'o e *consultation*. *Conflict of interest*. Kapau ko e *Royal Commission* ke nau fakapa'anga, 'oku totonu ange 'a e fo'i tu'unga fakalao ko ia. Ka ko e 'uhinga hono 'omai ki Fale Aleá ni, kou tui 'e lava ai 'o maama ange ai, pea tau'atāina ange ai 'a e kakaí, 'i he fatongia ho Falé 'i he Tohi Tangí, he 'oku 'ikai ke 'ave ha Tohi Tangi ia kia nautolu. Ko ia pē Sea e fakahoha'á, mālō.

'Eiki Minisitā Lao : Mālō Fakafofonga. Ko e Tohi Tangi ko ení ko e kole mai kia mautolu ko eni na'a mau hanga 'o fakahū maí, ke fakakakato. Neongo na'e kakato pē ia, pea neongo ko e ki'i me'a fakavavevave pē ia ka 'oku mau loto, pea 'e ... Hou'eiki 'oku 'ikai ke kovi ia kapau te mou kau mai. Ka 'e tala eni he letiō, te mau ō ki he kakaí 'o fakahoko e me'a ko eni. 'Oku 'ikai ke 'i ai ha me'a ia hení 'e fufuu'i pē fakapuipuli. Ko e me'a kātoa ko ení te mou fanongo ki ai ha 'aho kotoa pē, 'e fai ai 'a e ngāue ko eni. Mālō.

Lord Tu'i'āfitu : Sea faka'osi atu pē au. 'Oku ou tui au ki he tu'unga 'oku 'i ai 'a e Pule'angá he taimí ni. 'Oku 'ikai ke nau falala ki ho Falé, mo e tu'unga 'o e liliu 'o e 2010 'a e makatu'unga 'o e Pule'angá 'i he Fale Aleá, 'i he taliui ki he kakai. Sea, 'oku 'alu kehe eni ia mei he fa'unga 'o e Tu'utu'uni faka-Konisitūtone 'o e Tohi Tangí 'ene hū mai ki hení, pea 'oku uesia ai, *conflict of interest* 'a e tu'unga ko eni. Ko ia pē Sea 'a e fakahoha'á mālō.

'Eiki Palēmia : 'Eiki Sea ke u hao atu.

'Eiki Sea : Me'a mai 'Eiki Palēmia.

'Eiki Palēmia : Tapu mo e Feitu'u na kae 'uma'a 'a e toenga 'o e Hou'eiki. Ko e founga angamaheni eni Sea, pea ko e founga ia 'oku ngāue'aki. Ko ia ko ē 'oku 'a'ana 'a e Laó, ko ia 'oku 'alu 'o fai 'ene *consultation*. Pea ne fakahū pea ne toki hanga 'o 'omai 'ene Lao. Mou falala mai mu'a Hou'eiki, he ko eni 'oku fai homou lotó ke fakafoki, pea tuku ke mau ō 'o fai 'a e ngāue. Pea 'ikai ke 'i ai ha me'a 'e fakapulipuli, ko e ngāue ko ení te tau fanongo kātoa pē ki ai, pea te tau 'ilo ki ai. Kae tukumai he ko e founga ia. Ko koe 'oku ke ha'u mo ha'o Lao, 'alu 'o fai ho'o *consultation* pea ke ha'u mo ho'o Laó makatu'unga he *consultation* ko eni.

Lord Tu'i'āfitu : Sea, ki'i faka'osi pē 'aku. Ko u manavasi'i au ki hono faka-politikale'i e ngaahi kupu 'o e fa'unga 'o e Pule'anga, 'a e *Executive* pē mo e Fale Alea mo e *Judiciary*. Kuo to'o 'e he Pule'angá...

<008>

Taimi: 1410-1415

Lord Tu'i'āfitu: he taimi ni e fatongia 'o e Fale Alea ke taha pē pea mo e *Executive*. Fepaki mo e totonu 'a e kakai ...

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ki'i fakatonutonu atu kātaki.

Lord Tu'i'āfitu: 'I he Konisitūtone 'a ia kuo hiki 'i he'etau Konisitūtone 'i he totonu mo e tau'atāina 'a e Tonga. Kuo fepakipaki pea 'i he mafai ko eni 'oku me'a mai 'e he Palēmia.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ki'i fakatonutonu atu kātaki.

Lord Tu'i'āfitu: 'Oku hala ia ki he fa'unga Pule'anga mo hono Konisitūtone ...

'Eiki Sea: Me'a mai 'Eiki Minisitā Leipa.

Taukave ko e Pule'anga ke nau fai talatalanoa he ngaahi Lao 'oku 'ave ki he kakai

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Tapu atu ki he Feitu'u na Sea pea tapu mo e Hou'eiki Mēmipa ko u fakatonutonu atu 'a e Nōpele mei Vava'u ko e fatongia ia 'o e tokotaha pē ko e sino 'oku ne 'omai ha fo'i lao ke ne hanga 'o fakahoko 'ene *consultation*. Pea 'oku ou pehē Sea ko e me'a 'oku kole mai ki ai 'a e Tohi Tangi pea 'oku poupuu atu e Pule'anga ke fai ia 'oku to e me'a hake pē 'a e Nōpele ia 'o to e talamai ke 'oua 'e fakahoko ia ko ha'ane faka'uhinga. Ko u kole atu kuo tangi mai e kakai pea 'oku 'ai ke fakahoko ko e hā e me'a 'oku tau kei to e talanoa ai 'i he ngaahi makatu'unga ...

Lord Tu'i'āfitu: Fakatonutonu, tali lelei pē au ia e laumālie lelei 'eku me'a ki he Minisitā mo e tu'utu'uni 'a e kakai. Ka ko 'eku ongo'i ko e Tohi Tangi na'e 'omai ki heni. 'E laumālie lelei nai e Pule'anga ke ngāue fakataha 'a e Kapineti mo e Fale Alea he tu'unga e Tohi Tangi ko eni 'enau laumālie lelei ke 'ave 'ū lao ko eni ki he kakai ke tau ngāue fakataha ai he ko e kau Fakafofonga Fale Alea kitautolu he 'oku makatu'unga ai e fili 'a e Pule'anga mei he liliu he 2010. Mālō Sea.

Fokotu'u fakalele Pule'anga talatalanoa mo e kakai kae fengae'aki mo e Fale Alea

Lord Tu'iha'angana: Mālō Sea. Tapu mo e Feitu'u na pea tapu mo e Hou'eiki e Fale Alea. Sea ko e tu'u pē 'a e motu'a ni ia 'o tokoni ke fakama'ala'ala pē poini ko ē 'oku fokotu'u he 'Eiki Nōpele pea mo e me'a mai 'a e Pule'anga he 'oku mahino pē foki 'Eiki Sea he tukufakaholo e me'a 'oku fai ko e me'a he me'a ko e fai e *consultation*. Ko e meimei ko e *consultation* ko ē 'a e Pule'anga 'oku hangē pē 'oku mea'i he Feitu'u na 'oku mei, 'a eni pē 'oku fa'a tau angamaheni pē ki ai mahalo pea fakamuimui taha 'oku tu'uaki pē ia he letiō pea tala ki ha ngaahi me'a pehē.

Meime'i natula pehē. Ka ko e Fale Alea 'oku meime'i fakapolokalama, fokotu'u ki he pepa pea talamai 'e he *media* hangē pē ko 'etau 'A'ahi Fale Alea. 'Oku meime'i pehē pe natula ia 'a e fakalele ko ē he Fale Alea *host* he Fale Alea ha me'a, tala ke, fanongonongo he 'aho 'e fiha kimu'a pea 'ai e polokalama'i, 'aho fē 'oku a'u atu ki fē 'aho fē 'oku a'u atu ki fē, 'aho fē 'oku a'u atu. Ko ia ko e fokotu'u Sea mahino pē ia kapau 'oku fakahoko he Pule'anga 'ikai ke lava ke tali pē 'e he Pule'anga ke kau atu mo e Kōmiti Lao 'a e Fale Alea pea mo e, he 'oku mahino pē ia ko e Minisitā Lao te ne tataki 'a e fai e *consultation* mo 'ene kau ngāue mo hono fai e fakapolokalama mo e me'a pehē. Pea ko u fokotu'u atu ke fai pē he Pule'anga, kupu e Pule'anga pea kau atu ki ai na ngāue fakataha mo e Kōmiti Lao 'a e Fale Alea pea 'i hono fokotu'utu'u e polokalama mo e ngaahi me'a, ke, ke fakahoko 'a e fetalanoa'aki ko eni Sea. Ko e tokoni pē ia na'a lava.

'Eiki Sea: Hou'eiki te u fakamanatu atu 'etau feme'a'aki he taimi ni. 'Oku 'ikai ke to e 'i ai ha'atau Lao Fakaangaanga Fika 1 (A) ki he 6 koe'uhī kuo 'osi fakafoki e ngaahi lao ko ia he Pule'anga. 'I he'ene pehē ko e ngaahi fakamalanga ko eni ke, ki he founa 'e 'ave ai 'a e Pule'anga 'a e 'ū lao ko eni 'o *public consultation* ko ho'omou kole ki he Pule'anga pea mo ho'omou fokotu'u ki he Pule'anga ka ko 'ene tu'u he taimi ni 'oku 'ikai ke 'i ai ha ngāue pehē 'a e Fale Alea, 'oku tau kei ma'u pē eni 'a e Lao Fakaangaanga Fika 7A ki lalo. Hou'eiki te u fakafoki mai e feme'a'aki he 'oku tau kei ...

Sāmiu Vaipulu: Sea ki'i fakahoha'a atu mu'a Sea.

'Eiki Sea: 'I he Tohi Tangi he taimi ni. Vava'u 15.

Fehu'ia halanga e ngaahi Lao hili hono 'ave ki he kakai pea fakahu mai ki Fale Alea

Sāmiu Vaipulu: Mālō Sea. Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea. Tapu mo e 'Eiki Palēmia. 'A ia ko 'ene fakafoki ko eni e lao Sea, ko 'ene foki eni kae toki hū mai 'i he ta'u kaha'u, ko ia, he koe'uhī 'oku fakafoki ia 'e he Pule'anga 'enau lao pea fai e *consultation* ko ē 'a nautolu ia, 'e toki fakahū mai ia ki he Fale ni 'i he ta'u kaha'u?

'Eiki Sea: Fakafofonga ko 'eku ma'u ko e, 'o kapau na'e paasi he Fale ni pea 'ave ke fakamo'oni huafa 'a 'Ene 'Afio pea to e fakafoki mai 'e toki lau leva e ta'u fo'ou, ko e fakafoki pē eni ia lolotonga hono fakahū ko ē ki he 'etau 'asenita.

Fokotu'u ke faitu'utu'uni Fale Alea ki he founa ke fai'aki talanoa mo e kakai

Sāmiu Vaipulu: Ko 'eku 'uhinga foki Sea he 'oku lolotonga 'i he Fale ia pea na'e fai ai 'a e Tohi Tangi ke 'omai ke fai e *consultation*. Kapau ko e 'ave pē ke fai ...

<009>

Taimi: 1415-1420

Sāmiu Vaipulu: Fai 'a e *consultation* ko u tui 'oku totonu ke tu'utu'uni e Falé fekau'aki mo e founa ko ē 'e fai'aki e ngāue ko iá he koe'uhī na'e 'osi 'i heni 'a e ngāue ko eni.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ki'i tokoni atu mu'a ke tokoni pē. Ko e me'a ko ē kuo 'osi me'a mai e Feitu'u na. Kuo 'osi hanga 'e he Pule'angá 'o holomui 'a e 'ū Lao 'e 1 ki he 6. 'I he makatu'unga ko iá, 'oku 'ikai ke to e 'i ai me'a ia ke tau to e talanoa ai ki he founga e *consultation* mo e ngaahi, kuo holomui e fo'i, 'a e fo'i Laó 'e 6. Pea ko e Minisitā eni na'e ha'ana e fo'i Laó, kuo 'osi holomui ia. 'A ia ko e 'uhingá ke tau foki mu'a tautolu ki he Tohi Tangí he 'oku 'ikai to e 'i ai ha Lao ia ke to e talanoa'i pē fai ha feme'a'aki he taimi ni. Ko e me'a ia na'a ku ma'u mei ho'o me'a maí Sea. Pea 'oku ia ke,

'Eiki Sea: Kole atu pē ki he 'Eiki Minisitā Laó, ko ia 'oku ne fakahū mai e 'ū Lao ko ení, ke fakama'ala'ala mai ko e 'uhinga ho'o fakafoki e 'ū Laó ke fakakakato e *public consultation*.

Holomui Pule'anga ngaahi lao fakatatau ki he Kupu 19 (2)

'Eiki Minisitā Lao: Ko ia Sea. Fakatatau ki ho mafai 'i he 19 (2), na'e fai pē femahino'aki mo koe, tuku mai e me'á. Kei fakavavevave pē ia, kae tuku ke mau fai 'o fakatatau mo e kole 'a e kakaí. 'Oku 'ia koe pē Sea. Ka 'oku kei, ka ko u fakamanatú pē Sea mo e Hou'eikí, kei fakavavevave pē.

Lord Tu'ilakepa: Sea, ke u ki'i lave atu mu'a fakamolemole.

'Eiki Sea: 'Eiki Nōpele Vava'u.

Fokotu'u fengaue'aki fakataha Pule'anga mo e Fale Alea he talatalanoa mo e kakaí

Lord Tu'ilakepa: Tapu pē mo e Feitu'u na pea kole ke u hūfanga atu he fakatapu 'Eiki Sea. 'E Hou'eiki, ko u tui kapau na'e 'ikai ke 'omai e Tohi Tangí, he 'ikai ke fai 'e he Pule'angá e fakakaukau ko ení. Pea ko u fakamālō atu Pule'angá. Ko ena 'oku mou laumālie lelei ke fakafoki pea ke fai ha ngāue ma'a e kakaí e fonuá, felālāve'i mo ha ngaahi me'a 'oku tokanga ki ai e kakaí e fonuá. Na'a mou mea'i pē na'a tau tipeiti fefeka pea hangē ka a'u ki ha tu'unga 'ikai mahino pē te tau a'u ki fē'ia. Ko eni kuo hoko, fakahoko mai 'e he Pule'angá, 'e tuku mu'a ke nau foki pea ke nau fai ha talatalanoa mo e kakaí. Pea ko u kole atu 'Eiki Minisitā ke 'oua te ke to e me'a mai pē 'e fakavavevavé he te tau to e longoa'a ai. Foki moutolu 'o fai e talatalanoa mo e kakaí.

Ko e me'a pē 'oku mau kolé 'emautolu ia koe'uhí kuo 'omai ki Falé ni. Me'a ko ē na'e kole 'e he Fakafofonga Fika 15. Pea 'omai mo e Tohi Tangí, pea 'oku 'atu mo e fokotu'u 'a e Hou'eikí ke mou lau. Pea ko u, koau ko u faka'amu he Falé ni, 'aneuhu nau pehē te tau kamata pē 'aneuhú, tau ngāue fakataha. Ka koe'uhí ko e 'omai e Tohi Tangí, 'aho ni, ho'ata he ho'atā efiāfi ni kuo tau ngāue fakataha. Ko e kole pē mei he Kau Fakafofongá ke nau kau atu. Pea ko u tui 'e 'Eiki Sea, ki hono 'ave ki he Pule'angá he 'oku 'ikai ke 'i ai ha pa'anga ia he Falé ni.

Ko e me'a 'e taha. Hou'eiki Kapinetí, ka 'i ai leva ha kole atu mei he Falé ni ke fakalahi ho'omou me'a 'iló, Minisitā Pa'anga, pea tali. 'Oua te mou to e ō faitu'utu'uni he kapau te u fakamatala atu ho'omou tengetangé pea ngāue'aki 'etau senití kae 'ikai ke mou tali e me'a ko ení. Tali he ko e me'a ko u tui 'Eiki Sea ke tuku atu ki he Pule'angá 'oku 'i ai e pa'anga, fai 'a e talatalanoa mo e kakaí, 'atu mo e kau Fakafofonga e Kakaí mo e Fakafofonga Hou'eikí ke nau me'a atu ha taha. Ko au Sea 'oku 'ikai ke u to e fie kau au he, 'i he me'a ko ení. Tuku atu ki he Pule'angá ke nau

hoko atu mo ha ni'ihi 'oku nau fie kau Hou'eiki Pule'angá, ko 'etau ngāue fakataha ia pea vave. Pea 'omi ko iá, pea mou me'a mai ke taha ho'omou, he ko au ia 'oku ou tatau pē au mo e 'Eiki Palēmia 'o e 'aho ní, mahamahalo pē au mei he pongipongi ki he efiafi, mei he pongipongi ki he efiafi. Pea te u mālōlō, te u mate pē au mo e mahamahalo 'Eiki Sea. Ko hoku natula ia 'o'okú 'oku pehē. Kae tuku atu e ni'ihi ia ko ení 'uhingá he 'oku nau fie me'a atu 'o kau he polokalamá ke hoko atu 'Eiki Sea ka tau nga'unu ki ha to e tu'unga 'e taha 'oku tau ngāue fakataha ai 'Eiki Sea. Tau me'a ki 'Eua, ko 'Eua e 'oku ofi pē.

Tevita Lavemaau: Ki'i tokoni ki he 'Eiki Nōpele mālō.

'Eiki Sea: Tali pē 'Eiki Nōpele tokoní.

Lord Tu'ilakepa: Lelei pē Sea.

'Eiki Sea: Me'a mai 'Eua 11.

Poupou mahu'inga ke fakakau kau Fakafofonga Kakai & Nōpele he talatalanoa mo e kakai

Tevita Lavemaau: Mālō 'Eiki Sea. Tapu pea mo e Hou'eiki Mēmipa e Falé Sea. Fakamālō atu ki he 'Eiki Minisitā Laó he fokotu'u ma'olunga kuo 'omaí Sea ka ko u tu'u hake pē au Sea ke *point of order*. Na'e 'osi fakahū mai he Tohi Tangí. Pea ko u tui 'oku tonu ke tau pāloti, tonu ke tau lēkooti 'oku tali 'e he Falé ke fakafoki 'a e, pea toki hoko atu ai. Pea ko u poupou atu ki he kole ko eni 'oku fai 'e he 'Eiki Nōpele 'o Vava'ú. Ko u tui Hou'eiki 'oku mahu'inga pē ke kau atu mo e mātu'a ko eni Hou'eiki mo e Kau Fakafofonga ko eni e Kakaí ke tau ō fakataha. Pea ko u tui au mahalo kuo hangē ko 'Euá ia kuo 'osi e ki'i pa'anga folaú ia 'e Sea. Ka ko u tui 'oku mahu'inga ke tau,

<001>

Taimi: 1420-1425

Tēvita Lavemaau: ... tau ngāue fakata'u kau fakataha pē he ō pōtalanua mo e kakaí. Pea ko u tui ko e taimi ko ē 'e fakahū mai e fo'i lao ko ení ko 'ene 'omai pē 'a'ana 'o fononga molemole kuo ...

Lord Tu'ilakepa: Sea.

Tēvita Lavemaau: Māhino loto e kakaí. Mālō 'Eiki Sea.

Lord Tu'ilakepa: Ko ia. Ko u fakamālō ki he Fakafofonga fika 11 mei Ha'apai. Mou me'a ki ai Hou'eiki. 'I ai ni'ihi he Fale ni 'oku nau, 'i ai e feitu'u ia 'oku ou kole, 'oua pē te mou me'a ki ai he na'e 'osi me'a mai 'anenai, Ha'apai ne 'osi me'a pē 'oku lolotonga ueno pē 'a Ha'apai lolotonga sai pē 'a Ha'apai ia. Mou sio ki he fakanounou 'etau ngāue. Ko Tongatapu ni pē ia pea mo vakai 'a Vava'u, vakai mo Niua pea mo 'Eua. Ha'apai ia ko u kole pē au ki he ni'ihi na'e *text* mai mei Lulunga he 'ikai ke kau 'a Ha'apai ia. Mālōlō 'aupito 'aupito pē moutolu ia he ko eni

‘oku me’a mai pē Fakafofonga ‘oku sai pē ‘a Ha’apai ia. Minisitā Pa’anga ko u kole atu ke ke tali e fakalahi ‘amoutolu he Falé tokoni ki he’etau ngāue. Ko e anga ia e me’a ‘oku pehē. Fai ho’omou ...

‘Eiki Minisitā Pa’anga: ‘Eiki Sea ko u fakatapu mo e Feitu’ú na. Ko u tu’u hake ko e pou pou ko e toki faingamālie eni ko u ongo’i ko e ‘Eiki Nōpele fika 1 ‘o Vava’u ‘oku ha’u mei ai ha laumālie ha laumālie lelei mo’oni ‘oku tau fanongo ki ai. Ko u tui na’e me’a ‘a e ‘Eiki Nōpele ...

Lord Tu’ilakepa: Sea.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Ki he tempalé ‘aneuhu.

Lord Tu’ilakepa: Te ke loto pē Minisitā ke u ki’i tokoni atu ki he Feitu’u na ?

‘Eiki Minisitā Pa’anga: ‘Io.

Lord Tu’ilakepa: ‘Oku ke mea’i ‘a e polokalama ko ē ‘a ‘Amelika ko ē ‘a ē ko ē talēnití taimi ko ē ‘oku fiefia ai ko ē ki’i motu’a ko *Simon* pea pehē atu ‘e Saimoni fēfē ke u ki’i ‘alu atu ‘o *hug*. Ki’i fo’i me’a ko ena ‘oku ke ‘ai mai ko u fiema’u au ke u ki’i a’u atu ‘o ki’i *hug* atu ki he Feitu’u na. Me’a mai ange, me’a mai angé te ke tali ‘emau ki’i fakalahi sēniti ‘a Fale Aleá kau to e ‘alu atu ‘ai mo e to e *hug*.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Ko homou ...

Lord Tu’ilakepa: Ka ta toutou *hug* mo e Feitu’u na ...

‘Eiki Minisitā Pa’anga: ‘Ikai ke tapui ke mou me’a mai ke tau me’a mo e Hou’eiki ‘o fai e *consultation* mo e me’a. Ko e tau me’a ko iá tau toki popōtalanoa ai he ‘ū me’a ko ia ‘oku mou lotomamahi ai he motu’a ni. ‘Ikai ke ‘aonga ke tau fu’u loto, fai ai pē mo e *hug* mo e me’a kātoa ko iá. Mālō Sea. Mālō.

Lord Tu’i’āfitu: Sea ko u, tapu mo e Feitu’u na. Ko u fakamālō ki he Minisitā Pa’anga tapu mo e ‘Eiki Palēmia. Na’e ‘uhinga pehē ‘a e fakahehu ‘a e ki’i tūpeiti ‘a e motu’a ni ke ngāue fakataha ‘a e Falé pea mo ho Falé. Pea ko u fokotu’u atu kau mo ho Kalake mo ho kau *Hansard* ai ke ma’u ha’atau ongoongo tonu na’a faifai kae to e mio’i ‘a e ngaahi ‘ū lēkooti ko eni *consultation*. Pea ko u fakamālō au ki he Minisitā Pa’anga fakafeta’i fe’unga pē mo koe pea toki fe’iloaki mo ho mokopuna mālō.

Veivosa Taka: Sea ko u ki’i tokoni atu pē ki he Nōpelé. Tapu mo e Feitu’ú na ‘Eiki Sea, tapu pea mo e Fale ‘eikí. Fakamālō he ngāue fakataha kuo lava ‘o fakahoko pea ‘oku fai ‘a e fiefia ai e kaingá. Sea ko ku manavasi’i na’a nau ō ‘o fakafēkiki he *consultation* pea to e tuku ‘aki ‘etau ngāue. Ko e me’a ia ‘oku ou ki’i fakatokanga atu pē na’a ‘ohovale pē kuo nau fakafēkiki ko e to e fakaoli ange ia Sea. Kole atu ke ‘ave ki he Pule’anga. Na’e toki ‘osi eni ‘etau ki’i *consultation* ‘a e Minisitā Leipa ‘oku melino pē ia. Pea ko u tui ko e me’a pē ia ko u ki’i fakatokanga Sea ki he, mālō ‘aupito.

Lord Tu'ilakepa: Sea ko u poupou 'aupito he me'a ko ē 'oku me'a mai 'a e Fakafofonga 13. 'Oku 'i ai pē ni'ihi he Fale ni 'oku 'ikai tonu ke ke me'a koe ai. 'Oku ke fofonga'i fakafēkiki pē Fekitu'u na ia. Mālōlō kau ai e Minisitā Leipa ko u faka'amu au 'oua kau ia ai. Mālōlō 'aupito pē ia. Kapau 'oku ma fakafēkiki pē maua heni fakafēkiki mo e Hou'eiki fakafēkiki 'o a'u 'o fakafēkiki mo e Kalake fakafēkiki mo e Feitu'u na mālōlō ia. Kau ia he fofonga'i fakafēkiki. 'I ai pē ni'ihi ia 'oku hangē ko eni 'oku faka'ofa'ofa pē mou me'a atu. Mou me'a atu ko e 'uhinga 'oku fiema'u he kakai ke mou me'a ange. Mālōlō mo e 'Eiki Palēmia.

'Eiki Sea: Hou'eiki.

Lord Tu'ilakepa: Mālōlō mo e 'Eiki Palēmiá.

'Eiki Sea: Hou'eiki ko u tui 'oku 'osi māhino e *issue* ko ē fekau'aki mo e Lao Fakaangaanga Fika 1A ki he ...

Vātau Hui: Sea ka u ki'i fakahoha'a atu pē mu'a Sea.

'Eiki Sea: Fakafofonga 17 ko ho me'a mai ki he kaveinga fē.

Vātau Hui: Sea ko u fakahoha'a atu pē au ia 'i he fo'i Lao Fika 1, 5.1 ko ē 5.6 he 'asenitá ke u to e ki'i ...

'Eiki Sea: 'Osi to'o ia mei he'etau 'asenita Fakafofonga. Me'a mai ha me'a kehe.

Vātau Hui: 'Oku 'i ai mo 'eku ki'i tokoni atu pē Sea fakamolemole.

'Eiki Sea: Me'a mai he'etau 'asenita. Ko e tohi tangi 'oku to e ke tau fakapapau'i.

Vātau Hui: Mālō 'aupito Sea. Ko e tapu mo e Feitu'ú na Sea tapu mo e 'Eiki Palēmia kae 'uma'ā e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale ni. Sea 'oku fiefia lahi he ho'atā ni.

<002>

Taimi: 1425-1430

Vātau Hui: ... hangē kiate au 'oku tō 'a e maama 'i he Fale 'eiki ni. Pea ko e fakakoloa ia, pea kātaki pē Sea, na'a ku fie tu'u ke fai atu ha poupou ki he me'a na'a ku fakahoha'a atu ki ai. 'I he kamata mai 'a e *consultation* mei Niua, ka mau ō 'o kamata mei ai. Ka neongo ia Sea, kuo hanga 'e he Feitu'u na 'o fakangatangata mai. Ko e Tohi Tangi Sea, 'oku ou kole atu, ke tau fai mu'a ha ngāue ki ai. 'Oku 'ikai ke poupou 'a e motu'a ni ia ki he Tohi Tangi ko eni Sea. Ko u fakahā pē 'e au hoku loto. Ko e 'uhinga pē ko e natula 'o e ngāue, mo e faifatongia na'e fai 'aki 'a e ngāue ko eni, he ko u 'ilo pē ko e laumālie lelei na'e fakahoko 'aki. Pea 'oku kau eni 'i he Tohi Tangi vave 'aupito, hono fakahoko. 'Oku fai pē 'i he 'aho 28 'o Fepueli, 2019, pea ko u...

Lord Fusitu’a: Sea! Ki’i fakatonutonu atu mu’a ‘a e mēmipa. Ko e toki ‘osi ni ‘ene talamai ‘oku fakamaama ‘a e Pule’anga ‘aki ‘a e *public consultation* kae talamai ‘oku kovi ‘a e Tohi Tangi ko ē. Ke fakahoko ‘a e *public consultation*. ‘Oku fehengahangai ‘ene fakamatala ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea: Hou’eiki! Mou me’ahifo ki he Tohi Tangi Na’e fai mai ‘a e tangi ke ‘ave ‘a e Lao Fakaangaanga Fika 1A ki he 8A ‘o e *Public Consultation*. Ko eni kuo fakafoki ‘a e ngaahi Lao meihe Pule’anga 1A ki he 6A. Ka ‘oku toe pē ‘a e 7A, 8A, ‘oku lolotonga fai ki ai ‘a e ngāue ‘a e Kōmiti Kakato.

Hou’eiki! Ko e Tohitangi ko eni ko u tui ko e konga lahi heni kuo ‘osi tali, makatu’unga pē hono fakafoki ‘e he ‘Eiki Minisitā Lao, ‘a e ‘u Lao ‘e ni’ihi. Ko e Fika 7 mo e 8 ko ē ‘o e kaveinga ‘oku kei ‘i he Kōmiti Kakato. Hou’eiki! Mou me’a mai ki he Tohi Tangi pē te mou tali pē ta’etali. Pē ‘e fakatokanga’i, koe’uhi kae lava ke tau hoko atu ‘etau ‘Asenita. Me’a mai ‘a e Fakafofonga ‘o e ongo Niua

Lord Fusitu’a: Mālō ‘Eiki Sea. Tapu mo e Feitu’u na, pea tapu mo e Fale ‘eiki ni. Ko e kole fakama’ala’ala pē ke fakapapau’i. Ko e ‘uluaki na’e me’a mai ‘a e Feitu’u na ‘oku ‘ikai ke to e ‘i ai ha 1A ia, ‘a ia ‘oku ‘ikai ke lava ia ke lau ‘oku fakavavevave. Ē? He ‘oku ‘ikai ha Lao pehē ‘i he’etau ‘Asenita. Tonu ia?

‘Eiki Sea: Ko ia!

Lord Fusitu’a: Ko ia ai!

‘Eiki Minisitā Lao: ‘Ikai! ‘Oku kei vavevave pē.

Lord Fusitu’a: Sea! ‘E anga fēfē ‘ene fakavavevave kapau ‘oku ‘ikai he ‘Asenita. Ko e me’a ia ‘oku fakapapau’i.

‘Eiki Sea: Ko e ‘uhinga mai ‘a e Minisitā ‘e fakavavevave ‘ene ngāue ki he *consultation* ... ‘i tu’a ia he’etau founa ngāue

‘Eiki Sea: Me’a mai ‘a e ‘Eiki Minisitā ‘e fakavavevave ‘ene ngāue ki he ‘ene *presentation*.

Lord Fusitu’a: Ko ia! Ka ‘oku ‘ikai ko e ngāue ‘a e Fale.

‘Eiki Sea: ‘Oku tu’u ‘i he ‘etau Tohi Tu’utu’uni ‘a e Fale.

Lord Fusitu’a: Ko hono ua. ‘Oku ‘atā pē ke fokotu’u atu mei he Fale, ke kau atu ‘a e Kōmiti Lao ki he *consultation*. ‘E ‘i ai pē ‘a e faingamālie ke mau fetu’utaki hangatonu ki he Pule’anga, kae ‘atā pē ke mau fokotu’u ha *motion*, ke ‘i ai ha Tu’utu’uni pē ko ha *Resolution*. ‘Oku pehē pē ia?

Vātau Hui: Sea, ka u ki’i tokoni pē. Sea, ko au mo e fakakaukau ‘a e motu’a ni. Mālōlō mu’a ‘a e Kōmiti Lao ia. ‘E ō ia ‘o fakafekiki ‘i he *consultation*. Fēfē ke ō pē ‘a e Hou’eiki Pule’anga ‘o fakahoko ‘a e ngāue ko eni. Pea mo e kau *Hansard*, mo e kau Kalake ko ē ‘a e Fale Alea, pea ‘omi ia. Ko e ola ia ‘o e ngāue, kae ‘oua te tau toe ō ‘o fakafekiki ai. Tau ō fakatonutonu lao, ‘alu ‘o fokotu’u ha mo e ha. Ka ko ‘eku fokotu’u atu Sea, tuku ange pē mu’a ‘a e Pule’anga ke ō ‘o fakahoko ‘a e ngāue ko ia.

Fakamahino Sea ‘ikai ko ha ngāue FaleAlea ke fai talatalanoa mo e kakai

‘Eiki Sea: Hou’eiki! Teu to e fakamahino’i atu. Ko e lao ko eni ko e lao ia ‘a e Pule’anga. Ko eni ‘oku fakahoko mai ‘e he Pule’anga, ‘Eiki Minisitā Lao, te nau fai ‘a e ngāue ki he *public consultation*. ‘Oku ‘ikai ko ha ngāue ia ‘a e Fale Alea. Pea ‘oku ‘ikai ‘i loto ia ‘i he Tu’utu’uni Ngāue ‘o e Kōmiti Lao. Ko e me’a pē ia ‘a e Hou’eiki Mēmipa ‘o kapau ‘oku nau fie kole ki he Minisitā ke fakakau atu ‘a e mēmipa ko ia ki he taimi ko ē ‘oku ‘ave takai ai ‘a e ‘u lao. Ka ‘oku ‘ikai ko ha ngāue ia ‘a e Fale Alea, ‘i he tu’u lolotonga. Tukukehe kapau ‘e toki fakafoki mai, pea ‘e toki fakakau mai leva ia ki he ‘Asenita ngāue ‘o e Fale. ‘I he ‘ene tu’u he taimi ni. Ko e me’a tau’atāina pē’ ae Pule’anga, pea ko eni kuo nau ‘osi palōmesi mai. Te nau fakakakato ‘a e *public consultation*. Hou’eiki! Ko u fiema’u ke tau foki mai ki he Tohi Tangi.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Sea ke u ki’i fakahoha’a atu he Tohi Tangi.

‘Eiki Sea: Me’a Mai

Fokotu’u ke fakatokanga’i Tohi Tangi pea hoko atu ngāue Fale ki he Lao fika 7A & 8A

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Mālō ‘aupito Sea tapu atu ki he Feitu’u na pea Hou’eiki Mēmipa ko e ki’i fakahoha’a e motu’a ni ko e fiema’u eni ke fai ha *consultation* ki he fo’i Lao 1-8 pea ko e 1-6 kuo holomui ia ...

<004>

Taimi 1430-1435

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: ...ko e ‘alu ia ke fakahoko ‘a e fo’i ngāue ko eni. Ko e fo’i 7 mo e 8 ‘oku ‘osi ‘i he Kōmiti Kakato ia, pea ko ia ai ‘oku ou fokotu’u atu ke tau hanga mu’a ‘o *note* ‘oku tau fakatokanga’i ‘a e Tohi Tangi, kā ko e fo’i 1 ki he 6, ‘a ia ki he Konisitūtone, makatu’unga ‘enau hoha’a mai ki heni Konisitūtone ku o ‘ave ia holomui ia ‘e he Pule’anga ke fai ‘a e femahino’aki mo e kakai he tafa’aki ko ia, kā ko e 7 mo e 8 ‘oku ‘osi paasi ia ‘i he lau ‘uluaki lau ua, pea tukuhifo ki he Kōmiti Kakato, kā ‘oku ou fokotu’u atu ke tau fakatokanga’i mu’a ‘a e Tohi Tangi pea ta u hanga mu’a ‘o tali pē ke tuku ā he kuo ‘i loto ‘a e fo’i kupu ‘a e lao fika 7 ia mo e 8, ke hoko atu ia kae ‘ave 1 ki he 6 he na’e makatu’unga ‘enau fokotu’u mai ko e uesia ko ē Konisitūtone. Pea ko ia ai ‘oku ou fokotu’u atu ke tau hanga mu’a ‘o fakatokanga’i ‘a e Tohi Tangi ko eni, pea ta u to e fakatokanga’i pē ‘oku ‘i ai ‘a e me’a ‘oku ‘ave ki he *consultation* ko e me’a fakakonisitūtone 1 ki he 6, ko e me’a ko eni ko ē ku o ‘osi ‘ave ia ‘o paasi mei Fale Alea ‘o hifo ki he Kōmiti Kakato, ke tau hoko atu pē mu’a ia, ko ‘eku ki’i fokotu’u atu ia kapau ‘e lava ‘o pou pou’i ka tau hiki mai ‘o tali kātaki.

‘Eiki Sea: Hou’eiki ko e fokotu’u eni fekau’aki pea mo e Tohi Tangi, ‘oku ‘i ai ha pou pou. Me’a mai ‘Eiki Nōpele ‘Eua.

Kole fai talanoa mo e kakai pea fakafoki mai ki Fale Alea alea’i fakataha Lao 1-8

Lord Nuku: Sea, tapu pē pea mo e ‘Eiki Sea, pea fakatapu atu ki he Hou’eiki Mēmipa ‘o e Fale Alea ‘o Tonga.

‘Eiki Sea, ‘oku ou fiefia lahi atu ia ‘i he me’a ko eni ‘oku fakahoko mai ko ē ‘e he Pule'anga, ‘a eni ko ē ko ē ke nau fakaholomui ‘a e lao, kae tali ‘a e kole ‘a e kakai ke nau o ‘ave ki he kakai ‘a e lao. Fakafiefia ‘aupito ia Sea ‘i he efiafi ni. Ko e me’a ko ē ‘oku me’a mai ‘aki ko ē, ko e me’a ko ē na’a ku fai ki ai ‘a e fakakaukau ia ‘Eiki Sea, na’e ‘uhinga ‘a e kole ko eni ko ē mei he Fakafofonga Nōpele Vava’u ke ‘uhi ke ma’u ha lēkooti, pea kapau ‘e kau atu ki ai ‘a e Hou’eiki Mēmipa ‘Eiki Sea, ‘oku ou tui he’ikai ke to e fai ha fakafekiki ia, he ‘oku mahino ‘a e loto ‘o e kakai he ko e kakai na’a nau kole mai, kā ‘oku hangē ‘oku pehē foki ‘e he Feitu’u na kuo fakafoki ‘a e lao ia pea kuo ‘ikai ke to e ‘i ai ha kaunga ia ‘a e Fale ki ai ‘Eiki Sea.

Ko e me’a ko ē ‘a ē ko ē na’e fai ki ai ko e kolé ia mahino ho’o faka’uhinga ‘au ia ‘Eiki Sea. Kā ko e Tohi Tangi ‘uhinga hono fakafoki ko e tu’utu’uni ‘a e Fale pea ‘uhinga ia ‘a e faitu’utu’uni ‘a e Pule'anga kā ‘oku ‘ikai ko ha fu’u me’a ia ki he motu’a ni, kā ko e me’a pē ‘oku ou tokanga ko ē ki ai, fai ‘a e fiefia ai ko hono fakafoki, ke ‘ave ki he kakai. Kā ko e me’a ko eni ko ē ke hangē kapau ko e ‘ai ke tau tipeiti fakalao ‘i he lau na’a tau lau ‘uluaki ‘a e lao ‘uluaki, pea tuku mavahe ia, ‘i he tu’utu’uni kae faka’aonga’i ia ‘i he 1, 2, 3, 4, 5, 6. Kā ko ‘eku kole atu, fēfē fai ‘a e *consultant* pea foki mai ‘o alea’i fakataha ‘a e lao ‘Eiki Sea. He ko e me’a ko eni ko ē ‘oku ou ‘uhinga atu ko ē ki ai, he ko ‘etau fetōmokosi ko eni ‘Eiki Sea na’e ‘osi fokotu’u atu ke alea’i ‘a e Tohi Tangi pea toki fakahū ‘a e lao, kā na’e loto ‘a e Fale ni, ke fai ‘a e ngāue ia ki he 7 mo e 8. Pea ko e me’a leva eni ko ē ‘oku hoko ‘i he taimi ni ‘Eiki Sea kuo kole mai ‘a e Pule'anga koe’uhi ko ene ‘i he Fale ke hoko atu ‘a e ngāue ki ai. ‘Oku sai pē ia, sai pē ‘Eiki Sea, ‘ikai ke ‘i ai hano palopalema ‘o’ona ia ki he motu’a ni, ke alea’i ‘a e 7 mo e 8, kā ko e me’a pē ‘oku ou tokanga ko ē ki ai kapau ‘e ‘ave ‘a e *consultant* pea ‘omai leva ‘o alea’i fakataha 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8. Ko e kole ia.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Sea ke u ki’i tokoni atu mu’a Hou’eiki Nōpele. Ko e fo’i fokotu’u ko ē ‘oku ne ‘omai ke tatali ‘a e 7 mo e 8 ke fai ‘a e *consultation* pea ‘omai ‘o toki lele fakataha. ‘Oku ou fakamaama atu, ko e fo’i lao ko ē 1 ki he 6 ‘oku te’eki ai ke tuku hifo ia ki he Kōmiti Kakato. Ko ia ‘oku ta u holomui he ko e me’a ia ‘oku lave ki he Konisitūtone. Pea ‘oku ou pou pou au ke ‘ave ia ki he *consultation*. Ko e fo’i lao ko eni ‘o e 7 mo e 8 ku o ‘osi ‘alu ia ‘i he *process* ‘o ‘alu ia ‘o hifo ia ki he Kōmiti Kakato ‘oku tau kei tipeiti’i ‘etautolu ‘i he taimi ni. ‘Oku ou kole atu ke tau tali mu’a ke tukuange ‘a e fo’i lao ‘e ua ko ē he ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha’ane kaunga ‘a’ana ki he Konisitūtone, he ko e makatu’unga ia ‘o e Tohi Tangi. Pea ku o ‘osi lele ia ‘i he’etau *process* lao ‘e meimei ngali vale ia ke tau to e to’o hake ...

<005>

Taimi : 1435-1440

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki : ... mei he Kōmiti Kakato. ‘Oku ou fokotu’u atu ke tau tali mu’a ia, ka tau pou pou’i, kapau ‘oku me’a pea tau pālōti, ka tau hoko atu.

‘Eiki Minisitā Lao : Ki’i tanaki pē, ‘Eii Sea. Ko e 1 ia ki he 6, nau kāinga nautolu. He ‘ikai ke lava ‘a e 2, ko e 2 ki he 6, ta’efakalao ia, kapau he ‘ikai ke paasi e 1. Ko ia ‘oku nau kāinga nautolu. Ko e 7 mo e 8, na tu’u ‘atā pē kinaua, ‘a ia ‘oku kole ko ē, tau hoko atu tautolu ki ai.

Fokotu'u 'ave mo e Lao 7A ki he kakai he 'oku fekau'aki mo e CEO & kau ngāue fakapule'anga

Lord Fusitu'a : Sea, ka u ki'i fakahoha'a atu. 'Oku mahino e 'uhinga 'a e Minisitā, ko e 1 ki he 6. Ka 'i he vakai 'a e motu'a ni, na'e fakapotopoto pea na'e tonu ke 'ave mo e 7 ki he kakaí, pea 'i he si'i tahá, ke 'ave ki he kau CEO mo e kau mātu'a Pule'anga.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Sea, fakatonutonu atu mu'a. Ko e fa'ahinga *delay tactic* ena, ko au ia te u to e fokotu'u atu au.

Lord Fusitu'a : 'Ikai ko ha *delay tactic*,

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Sea, ka u 'oatu e ki'i fakatonutonu ko ení. Kapau he'ikai ke tokanga e Nopele ko ení, te u lava pē 'e au ke u fokotu'u atu ke tau hikinima ke tau 'alu hangatonu he 1 mo e 6, 'alu ki he 8. Kapau he 'ikai ke tokanga ki he'ene fokotu'utu'u, ke ne tokanga ki he'ene fokotu'utu'ú, he 'oku ha'u ia he laine 'o e fakatu'utāmaki

Lord Fusitu'a : Ko e hā e fakatonutonú, 'Eiki Sea?

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Ko eni 'oku ou talaatú.

Lord Fusitu'a : Ko e hā e

Lord Tu'ilakepa : Sea, me'a angé 'Eiki Nōpele pē, ka mau ki'i lave atu ki ai. 'E 'Eiki Minisitā Leipa, mālie 'aupito ho'o founga 'oku ke fai ki he Falé. Kuo mahino mai eni ko e Palēmia ia te ke tataki pē ia 'e he Feitu'u na. Tukuange pē e 'Eiki Nōpele ke 'i ai ha'ane 'uhinga, he kuo 'osi mahino e Lao ki he 6. Ko ho'o fo'i fulihi ko iá, 'oku ne fakatupu e 'ita 'a e kakaí, he fonua ni.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Sea, ka u ki'i fakamahino atu 'eku 'uhingá. Kuo tau loto lelei kotokotoa 'eni ke tukuange 'a e 1 ki he 6. Ko e me'a eni 'oku tau lototaha ki ai. Pea tau tukuange leva 'a e 7 mo e 8, kuo 'osi 'ikai ke 'i Fale Alea ia, kuo 'osi 'ave ia ki he Kōmiti Kakato. 'Oku to e fokotu'u mai e Nōpele ko ení, ke to e to'o mai mo e 7 mo e 8, ke kau ia he *consultation*. Ke sio ko e fakamoveuveu? Ko e fakamoveuveú ia.

Lord Fusitu'a : Fakatonutonu, 'Eiki Sea. Fakatonutonu. Me'a ki lalo. Ko e fokotu'ú, 'Eiki Sea, ko e 7 (A) pē, koe'uhí he 'oku 'i ai 'ene fekau'aki mo e kau CEO mo e kau ngāue faka-Pule'anga. Na'a 'oku fakapotopoto ke 'ave kia kinautolu, he 'oku 'i ai e ni'ihi 'ia kinautolu kuo nau 'osi ha'u he mītia, 'o nau lāunga'i e Laó. Ko e 'uhinga ia e fokotu'ú.

'Eiki Sea : Ke u tokoni atu pē ki he feme'a'akí, Hou'eiki. Ko e 1A ki he 6A, 'osi to' ia mei he'etau 'asenita. 'Ikai ke toe 'i ai ha lave ki ai. Ne tu'u ko ē he taimi ni, ko e 7A mo e 8A, 'a ia na'e toe 'i ai e tokanga ki ai 'a e tohi tangí, 'oku 'i he Kōmiti Kakato. Kapau 'oku 'i ai ha'amou ngaahi fokotu'u, pea mou fokotu'u 'i he Kōmiti Kakato, tukukehe kapau kuo fakafoki mai ki he Fale Alea, 'oku lolotonga 'i he Komiti Kakato, pea 'i he Kōmiti Kakato toki fai ai 'a ho'omou fokotu'ú, pē 'e tali pē ta'etali 'e he Kōmiti Kakato. Me'a mai, 'Eiki Nopele 'o Vava'u.

Lord Tu'ilakepa : 'Eiki Sea, fakamolemole pē ki he Feitu'u na. 'Oku ou kole atu ke hoko atu e tu'utu'uni 'a e Feitu'una. Pea 'oku ou kole pē ki he 'Eiki Nōpele Niuá. Fakamolemole pē e Feitu'una, 'o laumālie lelei ko e tangi mai 'a e kakaí, tuhu'i mai 'a e ngaahi fō'i Lao ko eni, 'a ia 'oku holomui ai 'a e Pule'angá, ko e 'uhingá ke fai ha'anau talatalanoa mo e kakaí. Ko e me'a kehe ena ia 'oku ke fokotu'u maí. Ka 'oku ou kole atu, tuku ā ke kamata'aki e, ka tau 'unu ki mu'a. He te tau tutuku pē mei Fale ni, 'oku te'eki ai ke mahio ko e hā e tu'unga 'oku tau 'i aí. Kae tukuange atu e me'a ko eni 'oku fai 'e he Pule'angá. Ko e kolé pē ia, 'Eiki Sea. Hou'eiki Pule'anga, mou laumālie lelei. Hangē ko e me'a na'a ke me'a'aki, Minisitā Leipa, me'a ko e ngāue fakataha, 'oatu ha ni'ihī mei he Fale ni ke mou ngāue.

Lord Tu'iha'angana : Sea, tapu mo e Feitu'u na,

'Eiki Sea : Me'a mai, Nōpele Ha'apai.

Fokotu'u ke fakatokanga'i Tohi Tangi & hoko atu ngāue ki he Kōmiti Kakato

Lord Tu'iha'angana : Pea tapu mo e Hou'eiki Fale Aleá. Fokotu'u atu ke fakatokanga'i 'e he Fale Aleá e Tohi Tangi, pea, he ko eni hangē pē 'oku fai ki ai e ngāue ko ē, pea hoko atu e ngāue 'a e Kōmiti Kakato ki hē. Ka 'oku 'i ai ha ngaahi 'uhinga, pea fokotu'u 'e he Kōmiti Kakato fekau'aki mo e olá. Mālō.

'Eiki Sea : Kole atu ki he Kalake ke tau pālōti.

Lord Nuku : 'Eiki Sea, kole mu'a ke ki'i faka'osi atu 'eku me'a he na'e lolotonga 'eku ki'i fakahoha'a atu 'aku ia 'oku fai holo e 'ū me'a ko eni.

'Eiki Sea : Me'a mai, Nōpele 'Eua.

Poupou ki he Fokotu'u Nōpele Ha'apai ke hoko atu ngāue ki he Kōmiti Kakato

Lord Nuku : Ko ia, 'Eiki Sea. 'Oku ou poupou atu au ki he 'ū me'a ko eni ko ē kuo fai 'e he Nōpele Ha'apai, koe'uhí ko e fokotu'u mai, ko e pehē ko e ngāue 'oku lolotonga 'i he Kōmiti. Ke fai ha fokotu'u ai, kapau 'oku 'i ai ha fokotu'u ai ke fakafoki ki 'olunga, pea fakafoki ki 'olunga. He koe'uhí ko e tu'unga ia e Tohi Tangi ke kau fakakātoa, ka 'oku lolotonga ngāue'i ia 'i lalo he Kōmiti Kakato, pea fokotu'u ai ke fakafoki. Kapau 'e tali pea hoko atu ki ai. Ko e fokotu'ú ia. Ko e me'a ko ē hono uá, Sea, loto fiefia 'aupito he faifai pea anga'ofa e 'Eiki Palemiá, neongo pē 'ene ngaahi fakamanamana, ka 'oku ne 'omai e fakamaama lahi he efiāfi ni.

<006>

Taimi : 1440-1445

Lord Nuku : ke fakafoki 'a e ngāué ke 'ave ki he kakaí Sea, pea 'oku 'i ai 'a e fakamālō atu ai.

Fokotu'u ke ngāue Kōmiti Lao ki he lāunga anga ta'etaau ki Fale Alea fekau'aki mo e polokalama letio Palēmia

Ko e me'a mavahe ko ē 'Eiki Sea pea ke hoko ki he Tohi Tangí, ko 'eku fokotu'u atú, he Tu'utu'uni 112, pea mo e 106. Ko e 106 ngofua ke fai ha fehu'i, pea fakangofua 'e he 112 ke fai ha lāunga. 'Oku ke mea'i 'Eiki Sea pea mo e Kupu 183 ko ē 'o e Konisitūtone, 'oku maumau 'a e fuakavá 'Eiki Sea. Pea ko 'eku lāungá 'oku pehé ni 'Eiki Sea. 'Oku lahi hanga 'e he *media*, 'o ta'efaka'apa'apa'i 'a ho Falé, 'i he ngaahi fakamafola 'oku fai ai Sea. Ma'u pē lēkooti ko ení 'i he polokalama letiō 'Eiki Sea. Pea ko e 'uhinga ko ē 'oku 'oatu ai 'a e 112 'Eiki Sea, koe'uhí, ko e anga ta'etaau ko ia ki he Fale Aleá 'Eiki Sea, ko e faka'uhinga 'a e motu'á ni, na'e 'osi 'i ai pē 'a e 'ū ngāue pehē kimu'a. Ka 'i ai ha taha 'oku ne hanga 'o lea'aki ha me'a 'oku fepaki pea mo e Laó pē te ne lohiaki'i 'a e Fale Aleá, 'oku ngofua ke lāunga'i, 'ave ki he Kōmiti Laó, ke fai ha ngāue ki ai 'aki... 'Intaviu na'a ku toki fanongo ai 'anepo 'Eiki Sea mahalo na'e tukumai he 9:00 mei he Letiō Tonga. Ko e 'initaviú na'e pehē, 'e he tangata'eiki Palēmiá, 'oku malava ke sītu'a ia mei he Laó, 'o kapau 'oku ai ha'ane tui, 'oku ... ko e ngāue ia 'oku tonu ke fai. Ki he fanongo ko ia 'a e motu'á ni, 'oku ne hanga 'e ia, 'o fakama'olunga'i 'a 'ene fakakaukaú 'i he Laó 'Eiki Sea. Ko e 'uhinga ia 'eku fokotu'u atú, he 'oku fai 'a e anga ta'efaka'apa'apa, ki he Fale Aleá 'uhi ko e Lao 'o e fonuá ni. He kapau ko e 'ātunga ia Sea 'a e anga 'etau ngāue he Falé ni, 'osi 'etau paasi e Laó, pea te pehē 'e kita ia, 'oku 'i ai e to e tu'utu'uni ia 'oku toe ma'olunga ange te u tafoki pē au mei he Laó kae fai 'eku fakakaukaú 'Eiki Sea. 'Oku 'uhinga ai 'eku 'oatu e fokotu'u ko ení ki he Feitu'una 'Eiki Sea.

'Eiki Palēmia : 'Eiki Sea, 'oku ou kole atu ke 'oua mu'a te tau to e 'alu ki he .. 'Oku ou kole atu pē ke ke to e fanongo lelei pē he polokalamá he 'oku hala ho'o ma'u.

Lord Nuku : 'Ikai ko 'eku fanongó eni, pea ko e 'uhinga ia 'oku ou 'omai ai ki he Falé ni 'Eiki Sea, ko 'eku ongo'i, kapau te tau fai pehē...

Veivosa Taka: Sea fakatonutonu atu Sea.

'Eiki Palēmia : ...(mate maika)... ki he motu'á ni ka tau nounou. 'Atā lelei pē ia.

Lord Nuku : 'Eiki Sea, 'e 'ikai ke u hanga 'e au 'o 'ave koe ki he Fakamaau'angá, he 'oku 'ikai ko ha'o hia 'au kiate au. Ko eni ia 'oku tohi ia ko e anga ta'etaau ki he Fale Aleá 'aki..

'Eiki Minisitā Pa'anga : Fakatonutonu Sea. Tapu mo e Feitu'u na Sea, pea tapu mo e Hou'eiki 'o e Fale Alea. Ko 'eku fakatonutonu pē 'a e uhinga ko ia 'oku pehē, 'oku fai ha faihia. Sea, ko e fonua lotu, fonua kalisitiane 'a e fonuá ni, pea 'oku 'asi pē ia he Folofola. Ko e taimi ko ia na'e tu'u ai 'a Pita mo e kau ākongá 'i he Sanitalimí, Sea ...

Lord Nuku : Ke u ki'i fakatonutonu atu pē mu'a 'a e fo'i lau Folofola ko eni.

'Eiki Minisitā Pa'anga : Te'eki ke 'osi atu 'eku talaatu 'a e fo'i 'uhinga ko ia.

Lord Nuku : Ko 'eku fakatonutonu atu 'ene fo'i lau Folofola ko ení 'Eiki Sea.

'Eiki Sea : Hou'eiki, te u ta'ofi atu ho'omo feme'a'aki. 'Oku tau kei nofo eni 'i he'etau 'asenita 'i he Tohi Tangi, ko e me'a kehe eni ia pea mo e launga fo'ou 'oku fakahū mai 'e he Nōpele 'Euá, te u toki tukuatu ho faingamālie ka tau faka'osi 'a e pāloti ko ia na'e 'osi fokotu'ú, ke 'osi e Tohi Tangi.

Lord Nuku : Ka pau 'e 'osi ia pea u toki fakakakato atu 'Eiki Sea mālō.

'Eiki Sea : 'E toki tukuatu ho faingamālie Fakafofonga ka 'oku tau kei nofo he'etau 'asenitá he taimí ni.

Lord Nuku : 'Eiki Sea, 'oku ou pehē 'e au ia kuo 'osi tali 'e he Falé ni 'a e fokotu'u na'e 'omai mei he Pule'anga.

'Eiki Sea : Na'e lolotonga 'ai ke tau pāloti 'a e fokotu'u pea ke me'a mai.

Lord Nuku : *Ok* mālō Sea, koe'uhi ke 'osi ē kau toki hoko atu mālō.

Pāloti'i 'o tali ke fakatokanga'i e Tohi Tangi fika 1/2019

'Eiki Sea : Kole atu ki he Kalaké ke tau pāloti e fokotu'u. 'A ia 'oku fakataha'i pē 'a e fokotu'u ko eni 'a e 'Eiki Nōpele Ha'apai pea mo e 'Eiki Minisitā Leipa. Tau fakatokang'i 'a e Tohi Tangi Fika 1/2019. Ko ia 'oku loto ke tau tali 'a e fokotu'u ko iá kātaki 'o hiki ho nima.

Kalake Tēpile : 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a Veivosa Taka, Tēvita Lavemaau, Mō'ale Fīnau, Sāmiu Vaipulu, 'Akosita Lavulavu, Vātau Hui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalofofonua, 'Eiki Minisitā MEIDEC, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana, 'Eiki Nōpele Tu'i'afitu, 'Eiki Nōpele Vaha'i. 'Oku loto ki ai 'a e toko 17.

<008>

Taimi: 1445-1450

'Eiki Sea: Ko ia 'oku 'ikai loto ke tau tali e fokotu'u kātaki hiki ho nima.

Kalake Tēpile: 'Oku 'ikai ha fakahā loto pehē 'Eiki Sea.

Fokotu'u ke vakai'i Kōmiti Lao hano monomono Kupu 17 (1)(a) ke kau fakamo'oni he talafatongia Kōmiti

'Eiki Sea: Mālō Hou'eiki ko u fakamālō atu hono lava 'o fakakakato 'etau ngāue ki he Tohi Tangi hangē pē ko e fokotu'u na'u kamata 'aki 'etau fakataha ko eni 'i he houa pongipongi 'oku 'i ai e hoha'a koe'uhī ko e tokanga makehe ki he fakmo'oni loi 'a ia ko u fokotu'u atu ke tau tukuhiho 'a e Kupu 1 ke fai ha Kōmiti Lao fakatatau ki he'enau kaveinga ngāue Kupu 175 Kupu (1) (a). Ko 'eku fokotu'u atu ki he Kōmiti Lao ke nau vakai'i ha founa ke fakahū ai 'a e fakamo'oni loi 'i he

ngāue ko ē ‘oku sivi’i he Kōmiti ‘a e Ngaahi Totonu ke to e hū mai pē ha Tohi Tangi ‘oku ‘i ai ha mafai e kōmiti ke nau ngāue ki he palopalema ko ia. Me’a mai Ha’apai 12.

Taukave ‘ikai ha tu’utu’uni pau ko e tohi tangi kotoa pe kuo pau ke fakahū ki Fale Alea

Mo’ale Fīnau: Tapu pea mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea. Sea ‘oku ou poupu ‘aupito pē au ki he me’a ko eni ke fakalelei’i koe’uhī ko e kaha’u. Ka kapau te tau me’a hifo Hou’eiki ki he Lao ko ē ‘o e Tohi Tangi hono fakahū mai ‘oku ‘ikai foki ke ‘i ai ha tu’utu’uni pau ia ki he Tohi Tangi kotoa pē kuo pau ke fakahū mai ki he Fale Alea ni. ‘Ikaī ‘oku ‘ikai ke ‘asi ia he lao. Ko e Tohi Tangi pē ki he Fale Alea, me’a pē foki ‘Eiki Sea na’a tau o atu ki Nu’usila ki he, na’a tau o atu foki he fakamole ‘a e Pule’anga ke tau vakai ki he ngaahi fonua ko ē ‘oku temokalati mo ki’i matu’otu’a ange ‘enau ngaahi Fale Alea. Pea na’a ke mea’i pē Sea na’a tau o ki he kōmiti ko ē ‘oku nau *handle* e Tohi Tangi na’e ‘eke ko e tali ko ē na’e ‘omai ‘oku ‘ikai ko ha me’a pau ia ke ‘ave Tohi Tangi ke lau ‘i Fale Alea. ‘Oatu pē ki he Kōmiti Tohi Tangi pea nau sio kapau ‘oku ‘i ai ha ngaahi me’a fekau’aki mo ha *Ministry* ‘oatu ia ka nautolu, nau *handle* ia ‘e nautolu. Ko e vave atu.

Lord Nuku: Sea ki’i fakatonutonu atu pē Sea. Koe’uhī ko e to e feme’a’aki ko eni ki he Tohi Tangi kuo ‘osi ia na’e, toki ‘osi ni pē hono pālōti ‘Eiki Sea. Ko e *issue* ko ē ko ē ‘a ē ko ē na’a ke fokotu’u mai ko e ngāue ia ‘a e Fale Alea ke tuku ki he Kōmiti Lao, ‘ikai ke ‘i ai ha’ane kaunga ‘a’ana ia ki he me’a ko ē na’a tau pālōti ‘Eiki Sea.

Mo’ale Fīnau: Sea kapau ‘e mai pē ha ki’i miniti ‘e taha ke u fakaa’u atu ‘eku ...

Lord Nuku: Ko e fakatonutonu pē ia Sea.

Fokotu’u Ha’apai 12 ke fokotu’u he Lao he kaha’u mai pe tohi tangi pe he Kōmiti Lao

Mo’ale Fīnau: Ha ki’i miniti pē ‘e taha ke u fakaa’u atu ‘eku ki’i pōpōaki ko eni Sea. Ko ‘eku ‘uhinga foki ‘Eiki Sea he ‘oku, ‘oku ‘ikai ko ha me’a pau he ku ke me’a mai ‘Eiki Sea ke ‘omi ki he Kōmiti Lao ke nau fai ha ngāue ki he Tohi Tangi. ‘A ia ‘oku ou poupu pē au ia ki ai. ‘Omai ki he Kōmiti Lao. Ka ‘i he tafa’aki ‘e taha mālō eni kuo fakahū mai ha Tohi Tangi ke tau alea ki ai. Ko ‘ene tu’u ki he kaha’u ko u tui te mau sio mautolu ki ai, mai e Tohi Tangi fokotu’u he lao ka ngata pē he kōmiti pea ngata ai. Ko e anga ia ‘eku tui ‘Eiki Sea he ‘oku ‘ikai ke ai ha fu’u pōini ia ke a’u mai ‘a e Tohi Tangi ki he Fale Alea ko e ‘ātunga eni ‘Eiki Sea he ‘ikai ke ‘i ai ha lao ia ‘e *move*, ngaue ‘i he ngāue ‘a e me’a ko e Tohi Tangi pea ‘e ngāue’aki leva ‘a e fo’i *precedent* ko ‘eni ki he kaha’u ‘Eiki Sea pea ‘e kina ‘a e Fale Alea mo e to’u Fale Alea mo ha Pule’anga ‘i he kaha’u ‘i he me’a ko e Tohi Tangi. Ko ia ‘i he’ene pehē Sea ‘oatu pē au ‘a e fakakaukau ko ia poupu ke ‘omai ki he Kōmiti Lao koe’uhī ka ko u fie hanga pē au ‘o fakamanatu ‘oku ‘ikai ke ai ha me’a pau ke ‘omai ha Tohi Tangi ki Fale Alea ‘i he’etau lao.

Fakatonutonu ko e tangi mai ki Fale ‘oku faka-Konisitūtone

Lord Nuku: Sea ko e fie fakatonutonu atu ‘Eiki Sea na’e ‘osi fakapapau’i mai he Feitu’u na ko e

tangi ‘oku pau ke ‘omai ia. Ko e Falé ia ke toki fai hono aofangatuku. Ko e tangi ia ‘oku faka-Konisitūtone ia ...

Mo'ale Fīnau: Fakatonutonu atu ‘Eiki Sea.

Lord Nuku: He Kupu 8 ke fai.

Mo'ale Fīnau: Fakatonutonu.

Lord Nuku: Ka ‘oku ‘ikai ke ‘uhinga ia ke pehē ke ta’ofi ai.

Mo'ale Fīnau: Fakatonutonu.

'Eiki Sea: Me’a mai Ha’apai 12.

Taukave Ha’apai 12 ‘ikai ha kupu he Lao kuo pau ke ‘omai ki Fale Alea

Mo'ale Fīnau: ‘Oku ‘ikai ke ‘i ai ha kupu kuo pau ke ‘omai ki Fale Alea. Ko e Tohi Tangi ki he Fale Alea.

Lord Nuku: ‘Eiki Sea, ‘oku mahino pē ia.

Mo'ale Fīnau: Ko ia, pea ‘oku ‘i he Sea pē te ne ‘omai ki Fale Alea pē ‘ikai.

Lord Nuku: Kupu 8 ia ...

Mo'ale Fīnau: Poupou au ia ki ai ‘oku ‘i ai e kupu ia hē ...

Lord Nuku: Kupu 8 ko e tangi ia ke fai ki Fale Alea.

Mo'ale Fīnau: ‘Oku ‘atā ia ki he Sea ke ne ‘omai e Tohi Tangi ki Fale Alea.

Lord Nuku: Mālō Sea.

Mo'ale Fīnau: Pea ‘uhinga ia ‘oku a’u mai ai ki heni ko e tu’utu’uni ‘a e ‘Eiki Sea.

Poupou ka tohi he Tu’utu’uni Fale fakamo’oni loi ‘e to’o mamafa eni he kakai

Lord Tu’iha'angana: Sea ki’i kole mu’a ha miniti ‘e taha ko e ngaahi faka’uhinga ia ko eni ‘oku me’a ki ai ‘a e 12 ‘ikai ke lau ki ai ka ko ‘eku lau pē ‘a’aku ‘o fakamālō atu ki he tu’utu’uni ‘a e Feitu’u na ko u tui pē ko e tukuhifo ke toki fakakaukau’i he Kōmiti Lao ka ko ‘eku tui pē ‘a’aku ia hangē ko e fekau na’e laumālie na’e ‘omai’aki mei he Kōmiti Lao ‘a e fo’i tu’utu’uni ko ia pea hangē ko ena ko ho’o tu’utu’uni ke toki fakakaukau’i mo fakalea mo tohi ki he’etau Tu’utu’uni ‘e he Kōmiti Lao pea toki ‘omai ‘o tali he Fale Alea. Ka ‘oku hangē kiate au nau ki’i fanongo pē he letiō ‘aneho’atā ‘oku ‘osi a’u pē fekau ia ki he Hou’eiki mo e kakai ‘o e fonua he ko u fanongo mahalo ‘oku ‘i ai e ngaahi Tohi Tangi ‘oku teuteu pea ‘oku to e kau he’enua fanongonongo ko e

...

Taimi: 1450-1455

Lord Tu'iha'angana: .. ki he kau fakamo'oni, ngaahi me'a pē ko ē na'e fai ki ai e feme'a'aki 'a e Fale Aleá. Fakapapau'i ko koe pē 'oku ke tohi ho hingoá 'oua te ke to e saina ha me'a, ngaahi me'a pē ko ē na'e fai ki ai e feme'a'aki pea ko u tui kuo 'osi. Pea ka to e tohi he'etau tu'utu'uni he'ikai ke to e to'o ma'ama'a 'e he kakaí ia e me'a ko e fakamo'oni he Tohi Tangi. Pea 'oku tau 'amanaki lelei tautolu ki he me'a ko e Tohi Tangi ki he kaha'ú, mālō Sea.

'Eiki Sea: 'Eiki Minisitā Mo'ui.

Poupou ke ngāue Fale ki ha founga ke 'oua hu mai tohi tangi kotoa ki he Fale Alea

'Eiki Minisitā Mo'ui: Sea tapu pea mo e Feitu'u na. Pea ko u fakatapu atu ki he Hou'eiki Mēmipa e Fale Alea. Sea 'oku kau eni ia he *issue* mahu'inga Sea. Pea ko u fakamālō lahi atu Sea 'i he fakatokanga'i. 'Oku hanga 'e he Tohi Tangi ko eni Sea 'o 'omai e me'a ke fakakaukau lahi ki ai 'a e Fale Alea. 'Oku 'omai e ngaahi fakamo'oni ko eni 'ikai ko ē ke fakamo'oni mai e kakai totonú 'i he *issue* mahu'inga Sea ke tau *address* ai leva 'a e *issue* ko eni ia 'i he to'u Fale Alea ko eni Sea. Ko u fakamālō lahi atu he fakatokanga'i ke fai ha ngāue ki he Tohi Tu'utu'uni 'a e Fale Alea Sea. Pea 'oku ou poupou lahi ki he Fakafofonga Ha'apai 12, 'a e mahu'inga ko ē Sea ke 'i ai ha fa'ahinga tu'utu'uni. 'Oku mahino pē ia Sea 'oku 'ikai ko e, ko e Tohi Tangi ia 'oku mahino ko e Tohi Tangi ki he 'Ene 'Afió pē ko e Tohi Tangi mai ki he Fale Alea 'o Tonga. Ka 'oku 'ikai, kae 'oange mafai ko iá ki he Kōmiti ko ē te nau hanga ko ē 'o sivi e Tohi Tangi pē 'oku totonu ke fakahū mai ki Fale Alea ni ke alea'i ai pē 'oku ngata pē ia 'i tu'a 'i he Feitu'u na Sea. 'I he ngaahi Fale Alea ko ē na'e toki tali 'e he Sea e Fale Alea 'o Fisí, 'a e Tohi Tangi na'e 'oange ki ai na'e fakangata pē ia he 'e Sea 'ikai ke a'u mai ia ki Fale Alea. Pea ko u tui ko e *issue* mahu'inga eni Sea ke tau sio ki ai. 'Oku 'ikai ko e Tohi Tangi kotoa pē ia kuo pau ke fakahū mai ia ki he Fale Alea. Tonu ke 'i ai ha ki'i *process* ke sivi'i ai Sea pē 'oku mahu'inga,

Lord Fusitu'a: Sea fakatonutonu atu.

'Eiki Minisitā Mo'ui: ... mo mafatukituki ke fakahū mai ki Fale Alea ni.

Fakatonutonu ko e totonu faka-Konisitūtone ia Tonga ke tohi tangi mai ki Fale Alea

Lord Fusitu'a: Sea fakatonutonu. Ko e 'uhinga ē, me'a ko ē na'e me'a ki ai e 12 mo e me'a ko ē 'oku me'a ki ai e Minisitā. Ko e 'uhinga 'oku pehē ai 'a Nu'usilá 'oku 'ikai ke 'i ai ha'anau Kupu 8 'a nautolu 'o hangē ko kitautolú. Ko e totonu faka-Konisitūtone ia 'a e Tonga kotoa ke a'u mai 'ene Tohi Tangi ki Falé ni.

Monū'ia Tonga 'i ai 'enau totonu fakakonisitutone ki he tohi tangi kae fakangatangata pe ki he lao

'Eiki Sea: Hou'eiki ko u fakamanatu atu ko e feme'a'aki ko eni fekau'aki mo e Lao ko ia 'o Nu'usilá, Nu'usila mo Pilitānia 'oku 'ikai ke 'i ai ha'anau Konisitūtone. Ko e 'ū fonua Konisitūtoné, ko Tonga ni, ko 'Amelika, 'oku 'i ai e 'ū fonua pau 'oku 'i ai 'enau Konisitūtone.

Ko Nu'usilá 'anau tolu oku 'ikai ke 'i ai ha'anau Konisitūtone 'a nautolu 'a ia 'oku 'ikai ke 'i ai ha'anau totonu faka-Konisitūtone ke nau Tangi ki he'enau Fale Alea. Ko Tonga ni 'oku tau monū'ia 'oku 'i ai 'etau Kupu 8 'i he'etau Konisitūtone 'oku ne faka'atā e Tohi Tangi.

Kapau te mou lau fakalelei e Kupu 8, ko e 'ū Tohi Tangi pē fekau'aki pea mo e Laó, paasi, liliu, fakalelei'i ha Lao, lau pē ta'elau, ko ia pē 'oku 'i ai e totonu faka-Konisitūtoné ka 'oku fa'a faka'atā pē 'e he Seá ke lau e 'ū Tohi Tangi, neongo 'oku 'ikai ke kau e 'ū Tohi Tangi 'e ni'ihii 'i he totonu faka-Konisitūtone. Hangē pē ko e 'ū Tohi Tangi 'oku fakahū mai ke tanu e hala 'i fē'ia pea mo hoko e vai mo e 'uhila mo e me'a. 'Oku 'ikai ke 'i ai ha'ane felāve'i 'ana pea mo e Laó, ka 'oku fa'a faka'atā pē 'e he Seá 'aki 'ene mafai ke lau 'i he Fale Alea ke me'a ki ai e Hou'eiki Mēmipa ka 'oku 'ikai ko ha totonu faka-Konisitūtone.

Ko u fakama'ala'ala atu pē ko e 'uhingá ko hono tapu mo hono fakangofua 'oku faka'atā pē 'e he Seá ko e 'uhingá ko e tangi mai mei he Hou'eiki, kā, ko e totonu faka-Konisitūtoné 'oku fakangatangata pē ki he 'ū me'a felāve'i pea mo hono paasi mo hono ta'epaasi ha Lao. Ko e Tohi Tangi ko ia na'a tau fakatokanga'í, fekau'aki ia pea mo e Lao Fika 1A ki he 6A felāve'i tonu ia pea mo 'enau totonu faka-Konisitūtone.

Ko e founga ngāue ke tau fakahokó ke fakalelei'i 'a e tohi, 'a e fakamo'oni pē 'oku loi pē 'oku mo'oni kae tuku mai ha mafai ki he Kōmiti ko ia 'oku ne fai e sivilivivi'í ke nau lava 'o ngāue ki ai. Ko e fo'i mafai ko iá 'oku te'eki ai ke hā ia 'i he'etau Tohi Tu'utu'uní. Ko e 'uhinga 'o kapau 'e fiema'u ke fai ha ngāue 'amui, ko e me'a tau'atāina pē ia e Mēmipa pē ko ha taha 'i tu'a he *public* te nau fie 'ave 'ū fakamo'oni ko eni ke sivi'i 'e he polisí pē 'ikai. Ka 'oku 'ikai ke kau ia 'i he'etau ngāue. 'Oku tau ngāue fakatatau ki he Konisitūtone pea mo e Tohi Tu'utu'uní. Me'a mai Vava'u 15.

Fakamanatu Vava'u 15 ko e kupu 8 he faka-Tonga 'oku 'ata ki he Tonga ke tohi tangi

Sāmiu Vaipulu: Mālō Sea. Tapu mo e Seá kae 'uma'a e Falé 'eiki ni. 'Eiki Sea 'i he vakai ko ē 'a e motu'a ni ia, ko e faka, Kupu ko ē 8 faka-Pilitāniá 'oku ne tuhu'i mai 'e ia ia ko e Lao. ...

<001>

Taimi: 1455-1500

Sāmiu Vaipulu: ... lao pē. 'I he faka-Tonga 'oku ne 'atā ia ki he kakaí ke nau tangi. Pea ko e 'atā ko eni 'Eiki Sea ko e totonu ia ki he tau'atāina 'a e Tongá. Pea 'oku, ko u faka'apa'apa pē au ki he fokotu'u ko ē 'a Ha'apai 12 pehē mo e Minisitā Mo'ui he 'ikai ke tau lava tautolu ia 'o fa'u ha me'a ke uēsia 'aki 'a e tau'atāina ko eni 'oku foaki 'e he Kupu 8 ki he Tonga kotoa Sea. Te tau fai 'a e fokotu'u kehekehe ka he 'ikai ke tau lava ta'ofi ke filifili pē 'a e me'a ke 'omai ki he Fale ni. 'Oku 'i ai 'a e tau'atāina 'a e Tonga kotoa ke tohi tangi. Mālō Sea.

Veivosa Taka: Sea ki'i tokoni.

'Eiki Sea: Ha'apai 13.

Veivosa Taka: Tapu pea mo e 'Eiki Sea tapu mo e Feitu'u na. 'Eiki Sea ko u fakamālō he me'a 'a 15. Ka ko 'eku kole angé Sea ko e talu eni e 'oatu 'eku Fokotu'u Tu'utu'uni 'oatu pea mo 'eku

lao 'oku kei poloka pē ia ai. 'A ia 'oku ne me'a mai 'oku 'ikai ke 'i ai ha ngofua e kōmití ke ne ta'ofi ka 'oku kei ta'ofi ko eni ko e ta'u eni 'e taha mo e kongā pea ko u tui Sea ko u fiefia hene me'a mai 'oku, ke kole ange ā ki he kōmití ke tuku mai ā 'eku ki' i fokotu'u. Mālō Sea.

Eiki Sea: ... Lao.

Sāmiu Vaipulu: Mālō 'e Sea. Kātaki pē Sea ko e 'ū fokotu'u 'oku fai 'a e, kau ngāue ki he 'ū me'a ko iá felāve'i mo e fokotu'u. Pea 'oku te'eki ke maau mai e ngāue ko ia 'Eiki Sea pea he 'ikai ke mau līpooti mai mautolu ha me'a ta'emaau. 'E kātaki pē Fakafofonga kuo pau ke mau tali ke maau mai 'a e 'ū fakatotolo ko ē pea toki 'omai ki ho Fale 'eiki ni 'a e 'ū me'a ko iá Sea. Mālō.

Veivosa Taka: Fakatonutonu Sea. Ko e, kapau 'oku ta'emaau pea 'omai ki he motu'a ni ke ne fai e kumi he ko e *amend* pē eni he Tohi Tu'utu'uni na'a ne fa'ú.

Sāmiu Vaipulu: Ko e me'a ē 'oku kupu fakapālangi. Mālō

Veivosa Taka: Ka 'oku ta'eloto ia ki he'eku liliu ko eni ko ē 'oku 'oatu. Ko e 'uhinga ia 'oku ou 'omai ai Sea ki he Feitu'u na he 'oku, 'oku 'ikai ke 'i ai ha me'a ia to e fai ha fekumi ki ai. Ko e 'uhinga ia Sea ko u kole atu ke 'omai ā ha taha ia 'oku Sea ke ne ma'u ha loto tau'atāina 'i he kōmiti ko eni ke ne fai lelei'i e ngāue. 'Oku, ko e talu 'eku hū mai 'oku te'eki ai pē ...

Sāmiu Vaipulu: Sea.

Veivosa Taka: 'Oku ne fakafihia'i pē me'a ko u, he ko e me'a ko ē ko u 'oange Sea ko 'eku fakatātā 'aki eni e me'a ko u 'oatu. 'Uluaki 'oku ou fokotu'u atu 'e au ki he ngaahi ngāue 'a e *amend* e Tohi Tu'utu'uni ...

Sāmiu Vaipulu: Fakatonutonu atu Sea.

Veivosa Taka: Fekau'aki pea mo hono tukuhifo e Palēmia.

Sāmiu Vaipulu: Fakatonutonu atu.

Veivosa Taka: Ka na'e 'omai foki e tukuhifo ia ke toko 10 pea nau hanga *amend* atu ke 13. He 'oku tatau pē 'a e tukuhifo mo e 'ohake. Pea 'oku ou tui ko e kongā ia 'oku kei fihi ai.

Sāmiu Vaipulu: Sea.

Lord Tu'ilakepa: Sea.

Veivosa Taka: Mālō Sea.

Lord Tu'ilakepa: 'Ai ka u ki'i hū atu kae, ko e fakamolemole pē Fakafofonga Vava'u 15. Ko e tukuaki'i ko eni 'oku fai he 'e Fakafofonga fika 13 ko e tukuaki mamafa ia. Pea kuo to'o 'ene falala 'a'ana. Ko e me'a ko ení Sea talu 'ene hoko mai ki mu'a mei he kau Fakafofonga kae tautautēfito ki he tafa'aki e Pule'anga he taimi ni 'Eiki Sea. To'o mei hē totonu mei he laó 'ave ki

he totonu ‘a e tangata. To’o mei hē ‘ave ki hē. Ko e me’a ko ē ko u manavasi’i ki ai Sea koe’uhí ko hotau Fale ni te tau ngāue’aki ‘a e founa ko iá. Pea ke fakamolemole Fakafofonga fika 13 me’a ke vakavakai’i he ko u ‘osi fanongo au ia he me’a ko ena ‘oku ke ‘omai. Pea ‘oku ‘omai pē ia he kau ngāue pea u fanongo ai homou fēme’a’aki. Ko e me’a ko ē ko u hoha’a ki ai he me’a ko ē ‘oku ke ‘ohake ‘oku ‘ikai ke to e ‘i ai hano kehekehe ‘a’ana mo e fo’i Lao Fika 7 ko ení. ‘I ai e kupu he Lao Fika 7 ‘Eiki Sea ‘oku lolotonga fai e fēme’a’aki he Kōmiti Kakato ke ‘i he loto ki ai ‘a e Minisitā. Ko e tu’unga fakavalevale mo’oni he Fale ni kapau te tau fili pea tau hū mai ki he Fale ni pea ‘oku fiema’u ke a’u ‘o toko 13. Ko e fo’i liliu fakavalevale taha ia ka ‘oku totonu kapau ‘oku me’a Sea mou vakai’i e ‘ū kaungā’apí pē ‘oku tatau pehē ke fai ha *Vote of Confidence* pea ‘osi ange ko iá pea hiki e fika ia ke fakatatau pē mo ‘eku fiema’u ‘a’aku ‘Eiki Sea. Fēfē leva e toenga ‘o e fonuá.

‘Eiki Sea: Kātaki pē Fakafofonga Nōpele Vava’u ko u ta’ofi koe heni.

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: Tau foki mai ā ki he’etau ‘asenita.

‘Eiki Sea: Ko e ‘uhinga ko e *issue* ko ena ‘oku lolotonga ‘i he Kōmiti Lao.

Lord Tu’ilakepa: Ko ia.

‘Eiki Sea: Pea ko e me’a ko eni ‘oku hoha’a mai ki ai ‘a Ha’apai 13 ‘oku ‘i tu’a ia he’etau ‘asenita he ‘oku tau lolotonga lele eni he tohi tangi.

Lord Tu’ilakepa: Tonu ke ta’ofi e Ha’apai 13 he kuo homo mai.

‘Eiki Sea: Hou’eiki ko u kole atu ki he Kalake ke tau pālotti e fokotu’u ko eni ...

<002>

Taimi: 1500-1505

‘Eiki Sea: ... na’e ‘osi fakamatala atu kimu’a.

Lord Nuku: ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea: Ke tukuhifo e kaveinga ngāue ko ē ...

Lord Nuku: ‘Eiki Sea. Ko e ...

‘Eiki Sea: Fakalahi ko ē tau Tohi Tu’utu’uni ki he Kōmiti Laó ke fai hanau ngāue ki he fakamo’oni loi.

Lord Nuku: ‘Eiki Sea ko e me’a ko ena nau tokanga ki ai ‘Eiki Sea me’a ko ē na’a ku hoha’a atu ki ai ke tukuhifo mu’a ki he Kōmiti Lao ke nau fai ha ngāue hano fekumi ki ai ki hono tu’unga fakalao.

‘Eiki Sea: Ko ia. Ko e fokotu’u eni ‘oku ‘ai ke pālotti.

Lord Nuku: ‘Ikai ko ‘eku ‘uhinga lāunga ko ē na’a ku ‘oatu ko ē ‘i he Kupu 112 fekau’aki pea mo e *media* ‘i hono ‘omai e ngaahi me’a ‘oku ta’efakalao.

‘Eiki Sea: Kātaki tau ‘uluaki pālōti mu’a e me’a ko ē ki he tohi tangi pea ke toki me’a mai ho fokotu’u ke tau pālōti.

Lord Nuku: Mālō Sea.

Pālōti fakalelei’i Kupu 121 ke tokanga mavahe Kōmiti ki he fakamo’oni loi

‘Eiki Sea: Kalake. Ko ia ‘oku loto ke tau tali e fokotu’u ke fakalelei’i ‘etau tohi tangi Kupu 121 ke fakakau ki ai ‘a e tokanga makehe ki he fakamo’oni loi ki he Kōmiti Lao kātaki hiki ho nima.

Kalake Tēpile: Sea ‘oku loto ki ai e ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, Veivosā Taka, Mo’ale Finau, Sāmiu Vaipulu, ‘Akosita Lavulavu, Vātau Hui, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā Ako, ‘Eiki Minisitā Pa’anga, ‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki, ‘Eiki Minisitā Lao, ‘Eiki Nōpele Tu’iha’angana, ‘Eiki Nōpele Vaha’i. Loto ki ai e toko 13.

‘Eiki Sea: Ko ia ‘oku ‘ikai loto ke tau tali e fokotu’u kātaki hiki ho nima.

Kalake Tēpile: ‘Ikai ke loto ki ai ‘a Tēvita Lavemaau, ‘Eiki Nōpele Nuku. ‘Ikai loto ki ai e toko ua.

‘Eiki Sea: Hou’eiki mālō ‘oku tali e fokotu’u ko iá. Ko u kole atu ke tau *break*.

(Na’e mālōlō ‘a e Falé)

<006>

Taimi: 1525-1530

Sātini Le’o : Me’a mai e ‘Eiki Sea e Fale Aleá (*Lord Fakafanua*).

‘Eiki Sea : Hou’eiki, ‘oku mahino pē kia au ‘oku ‘i ai e ngaahi fokotu’u mei he kau Fakafofongá, Fakafofonga Nōpele ‘Euá me’a mai.

Fokotu’u tuku ki he Kōmiti Lao lāunga ki he anga ta’etaau ki Fale Alea

Lord Nuku : Tapu pē pea mo e ‘Eiki Seá, pea tapu atu foki ki he ‘Eiki Palēmiá, kae ‘uma’ā ‘a e kau Fale Alea ‘o Tonga. ‘Eiki Sea, na’a ku fokoutua pē ‘anenai pea fai e feme’a’akí ‘o fekau’aki mo e Tohi Tangí, pea tu’utu’uni ‘e he Feitu’u na ke tukuhifo ke ngāue ‘a e Kōmiti Laó, ki he ngaahi fakamo’oni ‘o e Tohi Tangí ‘Eiki Sea, pea na’e makatu’unga ai ‘eku fakahoha’a atu ‘anenai. Na’e ‘ikai ke ma’u ha taimi ke fakakakato atu ai ‘Eiki Sea, ka ko e me’a ‘oku fai atu ai e fokotu’u ‘Eiki Sea, ‘oku fokotu’u atu ‘i he 106 (*a*) koe’uhi ‘oku fakangofua mai ‘e he Feitu’u na ke fai, pea ko e Kupu 112, ‘Eiki Sea, ‘oku tu’u ai ‘a e maumau’i, ko e anga ta’etaau ki he Fale Aleá ‘Eiki Sea, pea ‘oku ou ‘oatu ai ‘a e Kupu 83 ko ia ‘o e Konisitūtoné, ki he fuakava’oku fai ‘e he Hou’eiki ‘o e

Fale Alea. Fuakava ‘a e Fakataha Tokoní, fuakava ‘a e Hou'eiki Minisitā, fuakava ‘a e kau Mēmipa kotoa ‘o e Fale Aleá 'Eiki Sea.

Ko e fuakavá ‘oku pehé ni. “**Ke talangofua kia Tupou VI, pea mo tauhi mā’oni’oni haohaoa ‘a e Konisitūtone ‘o e Pule’anga Tonga.**” Ko e fuakavá ia 'Eiki Sea. Ko ‘eku faka’uhinga ko ia ki he tauhi haohaoa ‘a e Konisitūtoné 'Eiki Sea, ko e tauhi haohaoa e Lao. Ka ko e me’a ‘oku ‘oatu ai ko ē ‘a e ... ki he Feitu'u na 'Eiki Sea, na’a ku fakahoko atu ‘anenaí, ko e polokalama, ‘oku fai i tu’a mei he ngalu’ea, pea ko ‘eku tuí, ‘oku fai eni ‘e he kau Mēmipa ‘o e Falé ni, ka ‘oku ne maumau’i ‘a e fuakava ko eni he Kupu 83, ke tauhi haohaoa ‘a e Laó. He kapau ko hono ‘ātungá ia ke tau pehē ‘e tautolu ia, ka ‘oku ‘i ai ha me’a ia ‘e to e mahu’inga ange, pea te tau tafoki, sítu’a tautolu mei he Laó 'Eiki Sea. Ka ko ‘eku kole atú 'Eiki Sea ke ‘ave mu’a ki he Kōmiti Laó, ke nau vakai’i angé ‘a e fakalao ko ia ‘a eni ko ē ‘o e polokalama ko iá 'Eiki Sea.

Veivosa Taka : Sea ko e ki’i fakatonutonu.

Lord Nuku : Ko ‘eku lāungá atu ia Sea ke ‘ave ki he Kōmiti Laó, ke fai ha vakai ki he me’a ko eni 'Eiki Sea.

Veivosa Taka : Tapu pē mo e Feitu'una 'Eiki Sea, tapu mo e Fale ‘eiki. 'Eiki Sea, ‘oku ou ki’i ‘ohake pē ke u lave atu fekau’aki mo e me’a ko eni ‘a e Hou'eiki, ke to e fakapapau’i ange hotau Falé, ke ‘oua te te ‘omai pē ha me’a mo ‘ete ‘uhinga, pea ‘omai ia ‘o ‘ai ‘i Falé ni Sea. ‘Omai ‘a e polokalamá ke maau, ke tau vakai kotoa ki ai, pē ‘oku tonu ‘ene faka’uhingá, he ko ia pē na’a ne ‘ohake ‘a e fo’i me’a ko iá, he Tohi Tangi ko eni kuo ‘osí, ‘o ‘ave ko ena ‘a e Tohi Tangi ko ena ‘oku ke ta’efiemālie ...

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Ki’i tokoni atu mu’a kātaki Sea. Ki’i sekoni pē ‘e 20 pē. Ko u mahino’i e me’a ‘oku lāunga ki ai ‘a e Nōpele ‘Eua. Ko e fo’i me’a na’a ne sio ‘i he fo’i vitiō, na’e ‘asi mai he TV ‘o pehē na’e me’a ‘a e Palēmiá...

Lord Nuku : Kātaki fakamolemole pē 'Eiki Minisitā, ‘oku ‘ikai ko e vitiō. Ko ‘eku fanongo ‘a’aku ia he letiō. Mālō Sea.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : ‘E vave pē eni kātaki Sea. Pea ko e fo’i me’a na’e me’a ‘aki ‘e he Palēmiá ‘o pehē, ‘oku ‘i ai e taimi ‘oku tau tuku makehe ai ‘a e Laó pē ko e Tu'utu'uní, koe’uhi ko e ngaahi me’a ‘oku to e ma’olunga ange. Ka u ki’i..

'Eiki Palēmia : 'Eiki Sea ki’i Fakatonutonu atu. ‘Oku ‘ikai ko e makehe ke tukukehe’i e Lao. Ko e leá ‘oku pehé ni, ‘e ‘i ai e taimi ‘e mo’ulalooa ‘a e Laó ki ha ui ‘oku to e ma’olunga ange. Ko u faka’amu au ke ‘ai ‘a e me’a ko ená, ka tau ‘alu ai leva he ‘oku ki’i loloto e me’a ko eni kātaki.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Sea kae faka’osi atu mu’a e ki’i.. Pea ko e fo’i me’a ko iá, ko ‘etau fanongo ia he letiō. Na’a ku toki fanongo pea ‘oku ou tui ki he fo’i me’a ‘a e Nōpele Ha’apai, kapau ...

<008>

Taimi: 1530-1535

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: kapau te mou kumi e miniti. 'Oku 'i ai e taimi ko u kole atu Hou'eiki Mēmipa ke tau tuku fakatafa'aki 'a e tu'utu'uni pē ko e lao ka tau ngāue'aki hotau 'atamai lelei. Ko 'eku 'eke ki he Nōpele na'a ne me'a heni 'i he me'a ko ē 'a e Hou'eiki Nōpele 'ikai ke u tui au ko ha palopalema ia. Ko e hā e 'uhinga 'oku ne lāunga' i ai 'a e fo'i lea tatau kae fai he sino kehekehe 'e ua kae fai eni 'i loto Fale Alea kae 'ikai ke ne hanga 'e ia 'o līpooti mai 'a e me'a ko ia 'oku hā ai e taaufehi'a. Ko 'eku pōini ia. 'Oku hā mei ai 'a e filifili manako mo e taaufehi'a. Ka 'ikai pea ne fakahū mai mo e Nōpele 'oku 'ikai ke u tui au ki ai. Ka ko ia 'oku ne fai e tukuaki'i.

'Eiki Minisitā Ako: Tapu mo e Sea. Tapu mo e 'Eiki Palēmia mo e Hou'eiki Minisitā 'o e Kapineti. Tapu mo e Hou'eiki Nōpele. Tapu mo e Fakafofonga 'o e Kakai. Ko e Kupu 6 'o e Konisitūtone 'e tauhi ke mā'oni'oni 'o ta'engata e 'aho Sāpate. Sea te u fai e talanoa ko eni. Na'e 'i ai e kau toutai na'a nau folau 'o fai e toutai 'i he 'aho Tokonaki. Pea tō e magari 'o maumau 'enau mīsini pea nau paepaea holo pē ai. Ma'a hake e 'aho Sāpate 'oku nau a'u mai ki he ki'i vahefonua. Pea kakau mai e tokotaha mei he toko fā kae nofo e toko tolu 'i vaka 'o kole ki he Fakafofonga Pule'anga ke nau tū'uta mai mu'a he 'oku nau 'i he tu'u 'i he tu'unga fakatu'utāmaki. Na'e 'ikai ke tali ia 'e he Fakafofonga Pule'anga. Foki e toko tolu nau pekia kātoa. Uitou e toko 4, paea fānau 'e toko fiha. 'Oku 'ikai ke tau 'ilo ki honau hako he taimi ni. Ko e iku'anga e faitu'utu'uni ko eni mou mea'i pē. Na'e kamata ke, kai kehe mou mea'i pe 'e moutolu. Ko e me'a eni 'oku 'uhinga ki ai e Palēmia, 'oku 'i ai e taimi 'oku mo'ulaloa ai e lao. Ka tau fai ha me'a ko ē 'oku tu'utu'uni ko ē 'oku ma'olunga ange. Na'e folofola pē 'a Sīsū ki he kau Fālesi. Ka ku ke 'alu atu he 'aho Sāpate 'oku tō ha 'asi, ala 'o to'o hake. Na'e fononga atu 'a Tēvita mo 'ene kau ako, 'a Sīsū mo 'ene kau ako he fu'u ngoue uite he 'aho Sāpate pea toli he kau ako e uite 'o kai ka nau mo'ui. Na'e fononga atu 'a Tēvita ki he tempale 'o to'o mai e mā tapu ke kai 'ene kau ngāue na'a 'ohovale 'oku nau pekia. Ko fē 'oku ma'olunga ange? Ko e lao pē ko e mo'ui 'a e tangata? Ko e matelie pē ko e laumālie? Mālō Sea.

Lord Nuku: Mālō Sea. Ko e kupu ko ē 'Eiki Sea 'oku makatu'unga ai e lāunga ko eni 'a eni ko ē na'e fai ai ko ē 'a e lau tohitapu ko eni. 'Oku ou fuakava ko e kupu'i Konisitūtone ia 83 'a eni ko ē ko ē 'oku lau atu. Fuakava 'a e Hou'eiki. **'Oku ou fuakava 'i he 'ao 'o e 'Otua.** Fo'i laine 'uluaki ia Sea. **Tauhi mā'oni'oni talangofua kakato.** Pea ko e 'uhinga ia ko ē 'oku 'oatu ai ko ē 'eku, 'a e lāunga ke vakai'i 'a e fakalao he koe'uhī he 'oku maumau 'eku fuakava he 'ao 'o e 'Otua ke u 'alu au 'o paasi e lao ko eni pea u to e pehē 'e au 'oku ma'olunga ange 'eku fakakaukau 'i he fuakava ko ē na'a ne ...

'Eiki Minisitā Pa'anga: 'Eiki Sea, ka u ki'i fakatonutonu mu'a 'a e ...

Lord Nuku: Ko e 'uhinga ia Sea, kapau mu'a 'e tuku ki he Kōmiti Lao kapau 'oku fakalao, ko e lāunga pē ia Sea. Mālō.

Taukave ko e pule 'a e 'Otua 'oku ma'olunga 'i he pule 'a e tangata

'Eiki Minisitā Pa'anga: Sea, tapu mo e Feitu'u na. Pea tapu mo e Hou'eiki 'o e Fale ni. Kaveinga mahu'inga 'aupito eni kuo 'ohake 'e he 'Eiki Nōpele 'o 'Eua koe'uhī ke fai ai ha fēme'a'aki. Ko 'etau nofo foki he fonua ni 'oku tau tui ko 'etau Konisitūtone ni na'e fai ia pea mei he Tohitapu pea ko 'etau ngaahi fuakava hangē ko e me'a ko ē na'e me'a ki ai 'a e 'Eiki Nōpele 'Eua kau ai pē

‘a e ‘Otua. Pea nau fanongo au he polokalama ko eni ‘a e ‘Eiki Palēmia, ko e kau eni he polokalama nau mālie’ia ai. Tautautefito pē ki he me’a ko eni kuo lāunga’i ai ko ia ‘a e tangata’eiki Palēmia ‘i he ‘aho ni he koe’uhī nau fanongo au he kuohili na’e taha e fo’i lāunga ia ‘ai ko ē ki he ‘Eiki Palēmia ko e ta’elotu. Ko e tokotaha ta’elotu eni. Ka ko e anga ko ē ‘eku fanongo ko ē he pō ...

<009>

Taimi: 1535-1540

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Pea mo e anga pē ‘eku ‘ilo atu ‘a’aku ia ‘i he taimi ní, ‘oku loi e fo’i me’a ia ko iá, ‘a e fo’i tu’uaki ko iá. Ka ko eni kuo mafuli pē fo’i tu’uaki ia ko iá,’o mafuli eni ia ‘oku ‘ikai leva ke ‘ai ‘a e ta’elotú. Hangē ko ē ‘oku lotu lelei pē tangata’eiki Palēmia, kuo ‘ai eni ia kuo maumau lao ‘a e fo’i kongā ko ení. Ka ko u ...

Lord Nuku: Ko u kole pē Sea ke u ki’i fakatonutonu atu pē mu’a Sea. ‘Ikai ke ‘i ai ha kaunga ia heni ha ta’elotu. Ko e kaungá ko ‘eku fuakava ke u tauhi e Laó. Pea kapau leva ‘oku ou pehē te u sītu’a pea mei he Laó, kapau ha ui mahu’inga Sea, ko ‘eku kole atu, ‘ave ki he Kōmiti Laó ke nau hanga ‘o ‘omai hono tu’unga faka-Laó Sea. Ko e me’á pē ia Sea.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: ‘E Sea ka u ki’i lave atu ai leva e ki’i kongā ko ení pea mei he folofolá. Na’e ‘osi fakahoko pē ‘e he Palēmia ia e ngaahi fakamo’oni kehekehe, kau tangata ‘iloa he hisitōlia. Ko e me’a ia na’a nau tu’u mo’unga aí, ko e ‘i ai ‘enau taliui ki he ui ‘oku ma’olunga ange. Ka te u hanga ‘o ‘oatu pē ko e ki’i fakahinohino. Ko u tui pē ‘oku mea’i pē eni ‘e he ‘Eiki Nōpele Fika 2 ‘o Vava’ú, ‘a e fo’i kongā folofola ko ení ke ne fanafana mai pē ki he ‘Eiki Nōpele ‘Euá.

Lord Nuku: ‘Eiki Sea, ke u to e fakatonutonu’i atu

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Ka u lau’i atu, mei he tohi ...

Lord Nuku: ...fakatonutonu atu pē Sea.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: ‘I he Tohi Ngāue vahe 5 veesi 28.

Lord Nuku: Ko ‘eku fakatonutonu atú,

‘Eiki Sea: Fakatonutonu ‘Eiki Minisitā.

Lord Nuku: Ko ‘eku fakatonutonu atú ‘Eiki Sea, ko e ‘ū me’a kotoa ko eni ko ē ‘oku fai ai e feme’a’akí fekau’aki mo e Tohitapu mo e ‘ū me’a kātoa. Kapau he ‘ikai te ke fai e fo’i fuakava ko ení he ‘ikai te ke hoko ko e Mēmipa Falé, Fale Alea ‘o Tonga. Pē ko e Minisitā pē ko e Fakataha Tokoni. Ko ho’o fai e fuakava ko ení ...

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Fakamālō ‘aupito Sea ‘oku mahino.

Lord Nuku: Pea tali leva ia, ko e ‘uhinga ia ‘eku fakahoko atú. Kapau he ‘ikai ke fai e fuakava ko ení ‘Eiki Sea, he ‘ikai ke lau hoku le’ó he Falé ko ení ko e Mēmipa au e Falé. Mālō Sea.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Mālō Sea. 'Oku mahino kiate au e me'a 'oku 'uhinga ki ai 'a e 'Eiki Nōpele 'o 'Euá. Ka ko 'etau talanoa foki eni ke ma'u 'a e 'uhinga lelei mo e totonu 'o 'etau fuakava 'oku faí. Te u ki'i lau atu pē 'a e lau 'a e Tohi Ngāue Vahe 5 veesi 28 mo e 29. 'A ia 'oku pehē. Na'e fokotu'u 'a Pita mo e kau 'apositoló.

Lord Nuku: Sea ko 'eku kole ki he Fakafofonga, ki he 'Eiki Minisitā Sea.

'Eiki Minisitā Pa'anga: .. 'i he loto fakataha'anga 'o e kau Siú.

Lord Nuku: Ko e faifekau eni ia 'oku ma fakafekikí. 'Ikai ke u fu'u ma'u pau 'e au ki he 'ū fakamo'oni ko ē 'oku ne 'omaí.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Fanongo mai mu'a ki he folofolá 'Eiki Nōpele 'Eua.

Lord Nuku: 'Aonga ia ke mai mo ha'aku Tohitapu 'aku ke lau mai ia ka u fakamo'oni atu au,

'Eiki Minisitā Pa'anga: He ko e me'a ia 'oku ne tataki kitautolú.

Lord Tu'ilakepa: Pehē 'e au 'Eiki Nōpele. Ka u tokoni atu au ki he lau folofola 'oku ke me'a mai'akí.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Tokoni mai 'Eiki Nōpele Vava'u Fika 1.

Lord Tu'ilakepa: 'Oku mālie foki e me'a ko ē 'oku me'a ki ai e Pule'angá. Me'a ki ai e Minisitā, folofola ko eni 'oku 'omaí. Ko e Tohi 'a Ngāue ko e Ngāue 'a e kau 'apositoló. Sea, na'e 'afio'i pē 'e he 'Eiki ia 'oku 'i ai e siasi 'i Filipai, Kalētia, Kolinitō, 'Efesō, ka na'a ne fokotu'u pē 'e ia hono siasi. 'Oku 'i ai e kau akonaki, kau 'evangeliō, kau faifekau, 'a e me'a ko eni 'oku hoko ko ē he 'aho ní lahi hono fehu'ia he 'e he kau Filipai pea mo e kau faí tohi he 'aho ko iá 'a e ngāue 'a e 'Eikí. 'Aho ni,

'Eiki Minisitā Pa'anga: Sea, 'oku ki'i hē.

Lord Tu'ilakepa: Tau 'ai ke tau fakatatau ki he Pule'angá e 'Eikí, mama'o ia.

'Eiki Minisitā Pa'anga: 'Oku ki'i mama'o ia. Ko e Tohi Ngāue eni 'oku talanoa atu ai 'oku talanoa 'ia Filipai.

Lord Tu'ilakepa: Ko u e Tohi Ngāue eni Sea 'oku lavelave atú he 'oku ou meimei ma'uloto 'e au e 'ū Tohi Ngāue. Te'eki ai foki ke ke me'a mai'aki e Tohi Ngāue. Ka ko u lave atú ke mou fakatokanga'i Hou'eiki.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Kole ange ki he 'Eiki Nōpele ke,

'Eiki Sea: 'Eiki Nōpele kole atu ke tukumai ha faingamālie 'Eiki Minisitā ke faka'osi mai 'ene lau veesi folofolá.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Mālō 'e 'Eiki Sea. 'I he Tohi Ngāue vahe 5 veesi 28 ki he 29. Ka u lau atu. Na'e fokotu'u 'a Pita mo e kau 'apositoló 'i he loto fakataha'anga 'o e kau Siú. Na'e ui ko e Sanitalimí. Pea fakafehu'i 'a Pita mo e kau 'apositoló 'e he Taula'eiki lahí pē ko e hā e 'uhinga 'oku nau kei malanga'i ai e hingoa 'o Sīsū Kalaisí. He na'e 'osi fekau ke 'oua te nau to e fai pehē. Ko e Laó ia. Kae kei malanga'i pē ia he 'e kau 'apositoló 'a e huafa 'o Sīsū Kalaisí. Pea tali 'e Pita mo e kau 'apositoló, 'oku totonu ke fai ki he pule 'a e 'Otua kae 'ikai ko e pule 'a e tangatá. Ko u ngata tau au hē 'Eiki Sea. Ko u tui au ia kuo mahino ...

Lord Tu'ilakepa: Sea, 'ikai 'oku ou ki'i,

'Eiki Minisitā Pa'anga: ... 'a e tēpile, 'a e anga 'o 'etau talanoá.

Lord Tu'iha'angana: Sea kātaki mu'a ko 'eku ki'i,

'Eiki Minisitā Pa'anga: Ko e ui mei 'olungá ko ia 'oku ma'olunga ...

<001>

Taimi: 1540-1545

'Eiki Minisitā Pa'anga: ... mālō Sea.

'Eiki Sea: Me'a mai 'Eiki Nōpele Ha'apai.

Lord Tu'iha'anga: Tapu mo e Feitu'ú na 'Eiki Sea mo e Hou'eiki e Falé. 'Ikai ko 'eku ki'i fakatonutonu pē 'a'aku ko e 'uhingá ko e lēkootí he na'e me'a mai 'Eiki Minisitā Leipa 'o ene faka'uhinga'i 'eku malanga na'e pehē 'oku tuku fakatafa'aki e laó ka ko 'eku fakatonutonu pē Sea 'i he lēkootí na'e 'ikai ke 'uhinga pehē 'eku fakahoha'a ka ko u fakamālō pē ki he 'Eiki Minisitā 'oku ou tui 'oku tokanga ma'u pē ki he taimi 'oku ou malanga aí pea 'oku 'ilonga pē ia 'oku fakalakalaka 'aupito 'ene ngāue faka-Fale Alea kimu'a ko 'ene fanongo ma'u pē ki he taimi 'oku ou lea ai. Ko ia Minisitā hokohoko atu pē ho'o tokanga mai ki he 'eku malangá he 'e te ke hoko ko ha tangata Fale Alea lelei he kaha'u ...

'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki: Ko ia pou pou Hou'eiki.

Lord Tu'iha'anga: Kapau te ke muimui ma'u pē. Ka ko 'eku fakatonutonu Sea na'e 'ikai ke 'uhinga pehē. Ko 'eku nofo 'o fakamanatu ko e toki ki'i taimi ko ē na'a ku nofo 'o fakamanamanatu pē ko 'eku fo'i lea fē ia Sea. Ka ko u manatu'i ko e hā e, mahalo 'o fakatatau ki he 'īsiū e 'aho ko iá. Pea ko 'eku pehē pē 'a'aku ia ko e 'uhinga au ki he 'etau Tohi Tu'utu'uni. Pea ko e tau Tohi Tu'utu'uni neongo 'oku tohi hine ...

'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki: Ko ia Sea.

Lord Tu'iha'anga: 'Uli'uli mo hinehina.

'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki: Ko e Tohi Tu'utu'uni ia na'e talamai ke tuku fakatafa'akí. Ko e lao ia.

Lord Tu’iha’anga: Ko ia ka nau ‘uhinga na’e ‘ikai ke u ‘uhinga au ke tuku fakatafa’aki. Nau ‘uhinga pē Sea ‘oku ‘i ai e taimi ‘oku tau ma, taimi lahi ‘oku tau hē mei he’etau Tohi Tu’utu’uni. Pea nau ‘ai atu pē he ‘aho ko iá mo’oni ia ‘oku ‘i ai pē taimi ‘oku tau tu’u, tohi e Tu’utu’uni tau Tu’utu’uni hē ka ‘oku tau ngāue’aki pē hotau ‘atamai lelei mo hotau loto. Ko e ‘uhinga pē ia na’e ‘ikai ke u pehē au ke tuku fakatafa’aki. Ka ‘oku mau fakamālō atu Minisitā mālō.

Mo’ale Finau: Sea ki’i fakahoha’a atu.

‘Eiki Sea: Kātaki pē ‘e Ha’apai 12.

Mo’ale Finau: Fakahoha’a pē ‘aku ia he ...

Ke fakatokanga’i fokotu’u Nōpele ‘Eua mo ‘ene fokotu’u ke tukuhifo ki he Kōmiti Lao

‘Eiki Sea: ‘Osi māhino kia au ‘a e fokotu’u ko eni mei he ‘Eiki Nōpele ‘Eua pea ko u kole atu ki he Kalaké ke fakatokanga’i e lāunga ko eni ke tukuhifo ki he Kōmiti Lao. Hou’eiki ko u kole atu ke tau ...

Mo’ale Finau: Sea ko u ...

‘Eiki Sea: Hoko atu ‘etau ‘asenitá ki he Kōmiti Kakató. Mou me’a hake ke tau liliu. (**Liliu ‘o Kōmiti** Kakato).

Me’a ‘a e Sea

Sea Kōmiti Kakato: Hou’eiki mou ki’i fakama’ama’a atu. Kuo mou me’a mai eni ki he’etau kōmití. Ko u hūfanga atu pē he ngaahi tala faka’apa’apa kuo fakahoko he ‘Eiki Sea pea mo e ngaahi veesi folofola ko eni ne tau toki ‘osi hono a’usiá. Tau faka’aonga’i pē ia. Ka tau hoko atu ki he’etau ‘asenita 7.1 fika 7A/2019 Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Ngāue Fakapule’anga 2019. Ko u ‘oatu pē Hou’eiki ke mou me’a lelei hifo ki he, ki he’etau lao. Ko u kole atu ke mou ngāue fakaloea mai ki he’etau laó ke tau lava ‘o muimui ‘i he me’a ‘oku fiema’u ‘e he laó ke tau hanga ‘o fakatonutonu pē ko hono to’o ‘o ha fo’i kupu kae fakahū mai ka tau lau, ko e lao ko ení ko e fo’i kupu pē ‘oku ua. Pea ‘oku ‘i ai e kongā ai ‘e nima.

Pea ko u kole atu ke mou me’a mai ka ‘oku ou fu’u hoha’a ki he me’a ko e fakatonutonu. Na’a ku lave ki ai mahalo ko e ta’u eni ‘e tolu ko e fakatonutonu ke ‘ohake ‘a e me’a pē ko e malanga ‘a e tokotaha Mēmipá ke tonu. Ka ko e fakatonutonu ia ko eni ‘atautolu ke piko’i. Pea ‘oku ta’e’uhinga kia au ki he motu’a ni ‘a e fakatonutonu ‘ene hā pehē mai. Ka ko u kole atu ke mou ‘ofa tokoni mai ki he motu’a ni ke tau fakatonutonu e ngaahi fēme’a’akí kae ‘oua ‘e piko’i ‘a e ngaahi me’a fēme’a’akí. Me’a mai Minisitā Lao.

Taukave Pule’anga kuo pau ke kau CEO he sino ke fakapolitikale’i

‘Eiki Minisitā Lao: Mālō Sea. Ka ko u, kole ke u hūfanga he fakatapu kae kamata’aki ‘etau lau e lao ko ení ‘aki ‘a e fokotu’u ko eni. Ko e fu’u lahi ‘a ‘etau lave ke tuku e me’a fakapolitikalé.

‘Eiki Sea ko kimautolu kātoa mautolu kātoa ko eni pōlitikale. Ko e kau ngāue fakapule’anga pē ia ‘i he lao ...

<002>

Taimi: 1545-1550

‘Eiki Minisitā Lao: ... ko ē ‘a e *Public Service Act*. Ko nautolu ke ‘oua ‘e fakapōlitikalé. Ko ‘emau ha’u kātoa ko eni pau ke mau ha’u mo ‘emau founga ngāue. Fakasi’isi’i e fakamolé. Tuku e ‘ovataimi. Ko e ‘ū *policy* ē ‘a e Pule’angá. Ko e kapau he ‘ikai ke ngāue ‘a e tamaiki ngāue faka-Pule’anga ki he ‘ū *policy* ‘a e Pule’anga ‘uhinga ia ko u fie fakamāhino ko e tamaiki ngāue faka-Pule’anga ko kinautolu ke ‘oua ‘e fakapōlitikalé. Ko kimautolu pea ‘oku kau ai Sea pea mo e kau *CEO*. Ko e kau *CEO* ‘oku tonu ke māhino kia moutolu ko e lao ko eni kuo pau ke mau ngāue fakataha ke hā? Ke hakeaki’i ‘a e *policy* ‘a e Pule’anga. Ko e lilii e lao ko eni ke māhino ko e *CEO* te mau ngāue fakapōlitikalé tatau pē.

‘Eiki Palēmia: Sea.

Lord Fusitu’a: Sea ko e ki’i tokoni ki he ‘Eiki Minisitā.

‘Eiki Palēmia: Faingamālie Sea ka u ki’i ...

Lord Fusitu’a: Ko e poini ko ē na’e malanga ki ai e motu’a ni ‘aneafi ...

Sea Kōmiti Kakato: Palēmia ‘oleva me’a hifo pē Palēmia kātaki kae me’a mai e Nōpele Niua.

Tui monuka kupu 4 Tefito’i he feinga Pule’anga ke fakapolitikale’i fili *CEO*

Lord Fusitu’a: Pea ‘oku ko eni pē ‘oku to e fakamo’oni’i ‘e he Minisitā Lao. ‘Oku me’a mai e Minisitā Lao ko e kau ngāue faka-Pule’anga ke ‘oua ‘e fakapolitikale’i. Koe’uhí ‘oku hanga ‘e he lao ko eni ‘o fakapolitikale’i ‘a e kau ngāue faka-Pule’anga ‘oku monuka ai ‘a e Kupu 4 (b) mo e 4 (c) ‘o e Tefito’i Lao. Ko ia ai ‘oku mea’i pē he Feitu’u na ‘oku kei tuku pē ‘a e fokotu’u ‘a e motu’a ni ke ...

‘Eiki Minisitā Lao: Mālō.

Lord Fusitu’a: Fakapekia ‘a e Kupu 2. Ko ia ai ko u fokotu’u atu ke ‘omi ha’o fale’i fakalao mei ho’o kau loea pē mei tu’a.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

‘Eiki Minisitā Lao: Ko u fakatonutonu ‘a e ...

Lord Fusitu’a: Pe ‘oku monuka ai ‘a e Kupu 4 pē ‘ikai.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu eni Nōpele.

‘Eiki Minisitā Lao: Ko ‘eku ko e ‘uhingá he na’e fakatonutonu ia ka ko u lolotonga lea atu au. Ka ko ‘eku ‘uhinga ia ‘e kau Mēmipa tautautēfito ki he kau Nōpele ko kimautolu ko e kau pōlitikale. Ko ‘emau ōmai ki heni mo ‘emau kaveinga fakapōlitikalé. Tau kehekehe he koe’uhí ‘oku ‘i ai ‘emau kaveinga fakapōlitikalé. Ko e kau ngāue faka-Pule’anga ko e ‘uhinga ‘oku maau ai ‘a māmani ko e ‘ikai ke nau fakapōlitikalé.

Lord Tu’ilakepa: Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Tokoni ?

Lord Tu’ilakepa: Me’a ke u ki’i tokoni atu pē ki he Feitu’u na.

Sea Kōmiti Kakato: Tokoni eni Minisitā.

Tui ‘ikai totonu ke fakapolitikale’i sino ko e CEO

Lord Tu’ilakepa: ‘Oku ou, me’a faka’ofa’ofa mo’oni ko e me’a ‘a e Minisitā Lao fekau’aki mo e me’a ko iá ‘Eiki Sea. Pea ‘oku mo’oni ia ‘Eiki Sea. Ko e kotoa kotoa ‘o e kau Mēmipa fili ko e ni’ihi fakapōlitikalé. Ko e kau ngāue ‘oku ‘ikai ke tonu ke nau fakapolitikale. ‘Oku ‘ikai ke totonu ke kau mo e CEO he fakapolitikale ‘Eiki Sea ‘i he anga ko ē ‘eku fakakaukau Minisitā. Kapau leva ‘oku ‘i ai ha me’a ha CEO lelei ko e tokotaha ngāue ia totonu ke nāpangapangamālie ‘ene ngāue ‘o tatau pē ki he Feitu’u na tatau ki he kau ngāue tatau ki he kakai ‘a e fonuá. ‘Ikai ke u tui au ‘Eiki Sea ke ‘i ai ha taimi ‘oku mou ‘osi pē pea ‘ave e CEO. Na’a ‘oku ‘i ai ha CEO lelei ‘aupito. Tau me’a mou me’a ki he me’a ko ení. ‘Oku ‘i ai e ni’ihi ‘oku mole mei he fonuá ni. Kau e fefine ko Fēkita ‘Utoikamanu hūfanga he fakatapu tapu mo e fefine ko iá ko hoku fāmili pē, mole.

Sea Kōmiti Kakato: ‘E Nōpele kuo ‘osi ho’o taimi tokoni kae ...

Lord Tu’ilakepa: ‘Ikai ko ‘eku, tuku pē ko eni ko e Minisitā ‘oku fiefia pē ia ‘oku ‘ikai kei me’a pē ‘i lalo he ‘oku lelei ‘eku tokoni kia nautolu. Ka ‘i ai leva hamou CEO ‘oku mou fili ...

‘Eiki Minisitā Lao: Ka u faka’osi atu ai leva au Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai Minisitā.

Fakamahino ko e Minisita mo e CEO kuo pau ke na ngāue fakataha fakafou pē he PSC

‘Eiki Minisitā Lao: Ko e ‘uhinga ia ‘oku ou, ko u fiema’u ke kamata’aki ‘etau fēme’a’akí ke māhino ko e ‘uhinga ‘a e ‘uhinga liliu. ‘Oku kei fou mai pē eni ia ko moutolu ‘oku mou lahi homou liu e Pule’anga. Ko ‘ene ha’u pē ‘a e Pule’anga fo’ou ha’u pea mo ‘enau kakai ‘oku nau tui tatau. Pea ko e ‘uhinga ia ‘oku ‘ikai fiema’u ai ke fakapolitikale ‘a e kau ngāue faka-Pule’anga ke nau hanga ‘o fakahoko ‘a e policy ‘a e Pule’anga ‘oku ha’u. Ko e ‘uhinga ia. Ko ia ko u kole atu ko e kau CEO kapau pē te mou hanga ‘o fakatokanga’i ‘oku ‘ikai ke kau nautolu ia ‘i he, ko e ha’u nautolu he’enau contract. Pea ‘oku mau hanga ‘o liliu eni kei fou mai pē he Komisoni ka

kuo pau ke talanoa mo e kau Minisitā ke māhino ko e ta’u ‘e fā ‘ena ngāue kuo pau ke na ngāue fakataha.

Lord Fusitu’a: Fakatonutonu atu ‘Eiki Sea. ‘Oku ‘ikai ko e ...

Sea Kōmiti Kakato: ‘E ...

Lord Fusitu’a: Ko e lao lolotonga te na fepōtalanoa’aki mo e Minisitā. Ko e fakatonutonu ke aofangatuku e Minisitā.

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia.

Lord Fusitu’a: Ko e me’a ia ‘oku ‘i ai ki ai e hoha’a ko ia ko u fokotu’u atu ‘Eiki Sea. ‘Uluaki ...

Sea Kōmiti Kakato: ‘E ...

‘Eiki Minisitā Lao: Kuo lava ho fakatonutonu ? Kuo lava ho fakatonutonu ?

Sea Kōmiti Kakato: ‘E Nōpele mo e Minisitā mo kātaki ka u pālōti’i ‘e au ‘a e fokotu’u ‘a e Nōpele ka tau toki hoko atu.

<002>

Taimi 1550-1555

Lord Fusitu’a: ...’i he kumi ha fale’i fakalao ...

Sea Kōmiti Kakato: Tamate’i ‘a e fakatonutonu ‘a e kupu 13 kongā 2, na’e fokotu’u mai tamate’i ‘a e (a) (b) (c) ko e ‘uhinga kae fiemālie ‘a e Nōpele, ‘oku fiema’u ke ne pālōti’i kā tau toki hoko atu. Kalake,

Lord Nuku: ‘Eiki Sea ko e kole atu pē mu’a ‘Eiki Sea ‘oua ‘e pālōti’i he ‘oku mau kei Malanga kimautolu ia ‘e fakafelāve’i pea mo e kupu ko ia. Kapau te ke pālōti’i pea he ‘ikai ke mau lava ‘o to e lave ki ai.

Sea Kōmiti Kakato: Ko ‘eku pālōti’i pē ‘e au ia pē ‘oku mou tali ‘a e fakatonutonu ko eni ko ē ko ē he ko e ‘uhinga he ‘oku ne talamai ke to’o kātōa ‘a e kupu ko eni.

Lord Nuku: Ko ia ‘Eiki Sea. ‘Oku lolotonga ‘a e fakatonutonu ko ia kā ‘oku ‘i ai ‘a e te u fie lave pē ki ai ...

Lord Fusitu’a: Ko ia Sea ‘oku makatu’unga ‘i he’ene monuka ai ‘a e Tefito’i Lao ko e me’a ia na’a ku fokotu’u atu ai ke kumi ha’o fale’i fakalao mei ho’o kau loea, pē ko ha loea tau’atāina fekau’aki mo e monuka ko ia.

Sea Kōmiti Kakato: Ko e me’a ko eni ‘oku ou feinga ke pālōti’i he na’e fokotu’u mai ‘e Niua pea na’e pou pou ke tamate’i ‘a e kupu 2, pea ko ‘eku feinga he ‘oku ne toutou me’a mai ‘aki kā ‘oku mo’oni. Kalake, ‘a ia ke fokotu’u ke ‘oua?

Lord Nuku: ‘Eiki Sea kapau te ke hanga ‘o pālōti’i ‘a e fokotu’u ko ia pea ‘ikai ke tali pē ‘e tali ‘e kei faka’atā pē ke mau kei lave pē ki he kupu?

Sea Kōmiti Kakato: ‘Io, me’a mai. ‘A ia ko e me’a ko eni ‘oku ou fiema’u ‘e au ke mou me’a mai ai, mou me’a mai pē pē ‘e to’o ‘a e **mo e lotō ki ai**, pē ‘ikai, pea ‘osi ko ia ia pea mahino ia ki he motu’a ni, ka tau hoko atu kitautolu. Ko ho’omou to e takai holo ‘amoutolu ia ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha fu’u kaunga ia ki he lao. He ‘oku mou ngāue mai ‘aki ‘e moutolu ia ‘a e fakamahino.

Lord Nuku: ‘Eiki Sea, ‘oku ou tui ‘oku hala ‘a e Feitu’u na...

Sea Kōmiti Kakato: Ko fē kupu ‘oku me’a mai ai koe (b) pē ko e (c).

Lord Nuku: ‘Oku ou lave atu ‘Eiki Sea ki he Tefito’i Lao ki he Ngāue fakapule’anga 2019 ‘a ia ko e Tefito’i Lao eni ‘o e 2002, na’e fakalelei’i ‘i he 2016, pea ko hono fakatonutonu eni ‘i he 2019. ‘A ia ko e Tefito’i Lao ko ē ‘oku mo’ui ‘oku tau hanga ‘o liliu ai ‘a e kupu 13. Kā ko e mei he ‘uluaki ki he 12 ‘oku mo’ui pē ia ko e kupu 13 pē ia ‘oku tau lave ki ai. Pea ko e ‘osi ko ia ‘a e 13 ‘oku ‘alu ia ‘o a’u ki he 19, 21, 23, ‘a e kupu’i lao. Ko e fo’i kupu pē ‘e taha ia ‘a ē ko ē ‘oku ta u hanga ‘o liliu kā ‘oku felāve’i fakalukufua ia pea mo e fo’i lao fakatonutonu.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai koe ‘e Nōpele.

Lord Nuku: ‘Eiki Sea ko e me’a ko eni ko ē ko e me’a ko eni ‘oku fai ki ai ‘a e tokanga ko ē ki ai ‘Eiki Sea, ko e fengāue’aki fakataha ‘a e Minisitā pea mo e Komisoni. Ko e me’a ko eni ko ē ‘oku liliu ko e lotō ki ai ‘a e Minisitā **‘i he lotō ki ai ‘a e Minisitā**, ku o to’o ‘a e **mo e kae liliu mo e lotō ki ai**. ‘A ia ko e lotō ki ai ko hono fakakakato **ko e lotō ki ai ‘a e ‘Eiki Minisitā**.

‘Eiki Sea ko e 4 (c), ‘oku fakamavahe’i ai ‘a e ngāue fakapolitikale, ko e (b) ko e (c),

Sea Kōmiti Kakato: ‘E ‘Eiki Nōpele, me’a mai he ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha’aku ma’u ‘aku ki he (4). Ko e ‘uhinga ...

Lord Nuku: Ko e kupu (4) Sea ko e kongā ia ‘o e kupu 13 ko eni ko ē ‘oku liliu.

Sea Kōmiti Kakato: Ko e me’a pē ‘oku ou ‘i ai au ‘i he taimi ni, ko e kongā 2 fakatonutonu ‘a e kupu 13, kongā (a), kā ko ho’o me’a mai ko ho’o tokoni?

Lord Tu’ilakepa: Sea kole atu ki he Feitu’u na ‘atu ha Tefito’i Lao ke ne ngāue’aki he ‘oku faka’ofa ‘a e Sea he ‘ikai ke ne kei mea’i ‘a e me’a ‘oku fai ai ‘a e feme’a’aki.

Sea Kōmiti Kakato: Ko eni, ko e Tefito’i Lao eni ‘oku ‘oatu ke mou me’a ...

Lord Tu’ilakepa: Pē ‘i me’a ki ai Sea koe’uhi ke ...

Sea Kōmiti Kakato: Kā ko e ‘uhinga he ‘oku ou nofo pē au ‘i he ‘eku fo’i lao ko ē ko ē ‘oku ‘omai ke tau ngāue ki ai.

Lord Tu’ilakepa: ‘Oua te ke nofo ai ka ke ‘oatu ’a e Tefito’i Lao ke tokoni ki he’etau ngāue.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai koe Nōpele ‘Eua.

Taukave ki he mahu’inga ke tau’atāina ngaahi kupu fekau’aki

Lord Nuku: Ko ia ‘Eiki Sea. Ko e ‘uluakí ko e (a) fakapolitikale ‘oku to’o ia ‘Eiki Sea. Ko e momona ia na’a ku fanongo na’e me’a ki ai ‘a e ‘Eiki Fakafofonga Ha’apai 15 ‘a Vava’u ‘aneafi ‘Eiki Sea, ko e liliu fakapolitikale ko ē na’a tau fai ke tau’atāina ‘a e ngaahi kupu fekau’aki. Pea na’e kamata ‘a e liliu ko eni pea mei he ngāue fakapule’anga, fakamavahe ‘a e Hou’eiki Kāpineti kae tau’atāina ‘a e PSC, pea mo hono hoko atu ko ē ‘a e ngāue ‘a e Pule’anga, ‘aki ‘a e ‘uhinga kapau ‘e pehē tā ‘oku tonu ke fili pē ‘o a’u ki he CEO kae fakapolitikale ...

<005>

Taimi : 1555-1600

Lord Nuku : ... pea kapau leva ‘oku ‘ikai ke fili ia, pea ‘oku tonu leva ke mavahe ia. Pea mavahe mo e fai tu’utu’uni ko ē, ‘a e fakapolitikalé, ‘Eiki Sea. He koe’uhí ko e Mēmipa ko ē, ko e Mēmipa ia

’Eiki Palēmia : Sea, ‘oku ou kole ange pē ki he Fakafofongá, ko e ‘uhinga ko ena, mahalo na’e ‘osi ‘ai ‘aneafi, ‘ai koā pē na’e tu’o fiha hono ‘ai mai e me’a ko iá. Ka ‘oku ou kole atú, pē ‘e ‘i ai ha faingamālie ke u tali atu e me’a ko iá. He ko e toutou ‘ohake ena ‘e he Feitu’u na pē

Lord Nuku : Sea, na’e ‘ikai ke u ‘i heni au he houa efiāfi ‘aneafi, na’a ku fokoutua.

Sea Kōmiti Kakato : Ko e me’a ia ‘a e Feitu’u na, Nōpele?

Lord Nuku : ‘Io, pea tuku mai haku faingamālie, he na’e me’a heni e ‘Eiki Palemiá ia, na’e tonu ke fai ‘ene me’á ‘ana ‘aneafi.

Sea Kōmiti Kakato : Me’a mai.

Lord Nuku : ‘Oku ou kole atu mu’a

’Eiki Palēmia : Sea,

Sea Kōmiti Kakato : Fakatonutonu, Palēmia?

’Eiki Palēmia : Ko ‘eku fakatonutonu.

Sea Kōmiti Kakato : Fakatonutonu eni, Nōpele.

'Eiki Palēmia : Ko e 'uhinga 'eku fakatonutonu atú, he na'e toutou 'ohake e me'a ko ení. Pea na'e 'osi malanga atu 'a e Minisitā ko eni ki he *Trade*, 'o tali e 'ū me'a ko iá. Ka 'oku ou kole atu, 'e Sea, te ke lava 'o 'omai ha ki'i miniti e 2 ke u hanga 'o to e 'oatu pē e me'a ko ení.

Sea Kōmiti Kakato : Me'a mai.

'Eiki Palēmia : Sea, ko e poini heni, 'oku 'ikai ke loto e ni'ihi ke ngāue'aki 'a e " **'i he loto ki ai 'a e Minisitā'** Na'e 'osi malanga'i atu 'a e me'a ko ení 'aneafi.

Lord Fusitu'a : Ki'i fakatonutonu, 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Fakatonutonu, ko e hā e me'a 'oku fakatonutonu?

Taukave monuka Kupu 4(b) (c) Tefito'i Lao

Lord Fusitu'a : Fakatonutonu, 'oku 'ikai ko ha ta'eloto, ko e 'uhinga 'oku 'ikai ke sai e Lao ko ení, he 'oku fepaki, 'oku monuka ai e kupu 4 (B) mo e kupu 4 (C). 'Oku 'ikai ko mautolu 'oku ta'eloto, ko e Laó 'oku monuka, Palēmia.

'Eiki Palēmia : Sea, kātaki. Ko e fanongo 'a e motu'a ni hono malanga'i 'aneafi 'oku pehē ni. Ko e sisitemí, ko e me'a ia 'oku pulé. Mei he 1 ki he 10, ko honau fatongia e 1 ki he 10, ke nau hanga 'o *screen* e fo'i *process*. Pea na'e 'osi 'ai mahino 'aneafi. Tau fakatātā, kapau ko e toko 12 'oku *interview*, pea a'u ko ē ki he faka'osi, tuku mai pē e fo'i toko 3. Ko e toko 9 na'e 'ikai ke ngāue, kau ai e Minisitā ia he toko 9.. Ko e ngāue ia 'a e fo'i Kōmiti ko hono *screen*, toe mai pē e fo'i toko 3.

Lord Nuku : 'Eiki Sea, fakatonutonu atu pē mu'a, 'Eiki Sea.

'Eiki Palēmia : Kātaki mu'a ke 'osi 'osi atu eni, kātaki.

Sea Kōmiti Kakato : Fakatonutonu.

Lord Nuku : Ko 'eku fakatonutonu, 'Eiki Sea. ko hono filí, 'a eni ko ē 'oku me'a mai ki ai. Ne *shortlist* 'o a'u ki he toko 3. Ko e taimi ko ē ko ē ke tuli aí, 'e tuli 'e he 'Eiki Minisitā. Ko e me'a ia 'oku ou tokanga au ki aí, hono taimi ko ē 'e fakanofa aí. He 'e fai tu'utu'uni e Minisitā, 'i he kupu ko eni (C), 13 (C), **'i he anga ta'efaka'apa'apa**. **Na'e loto ki ai e Minisitā ke tuli**, ko e me'a ia 'oku ou tokanga ki aí, Sea. 'Oku 'ikai ke u tokanga au ki hono *recruit* mo e *process* ko iá, he 'oku mahino ia. Ko 'eku fakatonutonu ia, Sea.

'Eiki Palēmia : Sea,

Sea Kōmiti Kakato : Me'a mai, Palēmia.

'Eiki Palēmia : Ka u foki pē ke toe fakamahino atu e me'a ko eni. 'Oleva 'etau 'alu ki he *fire*, ka tau kamata 'i he fakanofa. Te u fakatātā'aki e toko 12 ko ē na'a nau *apply*, pea ko e toko 9 na'e 'ikai ke kau e Minisitā ia 'i hono alea'i e toko 9 ko iá. 'A ia ko e fo'i me'a ko ení, kuo

‘osi hanga pē ‘e he fo’i sisitemi ia, ‘o e fo’i *process* ko iá ‘o to’o ‘a e fakaponé. To’o e kāinga. ‘e he fo’i sisitemi pē. ‘Oku ‘ikai ke kau ki ai e me’á ia. Pea ko ‘ene a’u ko ē ki he faka’osí, toe mai e toko 3, pea toki ‘oatu e

Lord Tu’ivakanō : Sea, ki’i fakatonutonu atu.

Sea Kōmiti Kakato : Fakatonutonu, Palēmia.

Fakamahino ko e “mo e loto ki ai Minisita” ‘oku ne fakapolitikale’i ia fili *CEO*

Lord Tu’ivakanō : Tapu pē mo e Feitu’u na, Sea. Ki he tokotaha ‘oku ngāue faka-Pule’anga, tonu ke mahino ki he Feitu’u na, Palēmia. ‘Oku ‘ikai pē ke kau ‘a e Palēmia ‘i hono fai e *interview*. Ko e me’a pē ‘ou toki mahino ki he Palēmiá, taimi ko ē ‘oku ‘oatu ai e *result*. Ko e fo’i toko 2, fai ha’o fili mei ai, pē ko hai ‘oku me’a. Ko e me’a ia ‘oku tu’u ai ‘i he kupu 2, femahino’aki. Pea ko e me’a ko ena na’e me’a ki ai e Minisitā Lao, ko e fakapolitikalé leva ia mo e loto ki ai ‘a e Minisitā. ‘Oku ‘ikai ke kau ‘a e Palēmia ‘i ha taimi ‘i he fo’i *process*. A’u ki he toko 9 pē ko e toko fiha. Ko e ‘osi ko ē ngāue ki ai, mai, fai ho’o filí, fo’i toko 2 ko iá. Ko e femahino’akí ia. Pea ko ‘ene sai iá, ka ‘oku fakapolitikale leva ia hangē ko e me’a ‘a e Minisitā Lao, **mo e loto ki ai ‘a e Minisitā**, fakapolitikale leva. ‘Io, tonu ke mahino

Sea Kōmiti Kakato : Me’a mai, Palēmia.

‘Eiki Palēmia : Ko e toko 12 ko ē na’a nau *apply*, ‘ikai ke kau e ‘Eiki Minisitā he toko 9 hono alea’i e me’a ko iá Fai ia ‘e he fo’i Kōmiti, fo’i, ‘a ē ko ē ‘oku nau hanga ‘o fili e me’a ko ení. Ko ‘ene ‘alu ko ē ‘o to e mai e toko tolu, pea toki pehē atu leva e kau me’a. ‘Eiki Minisitā, ko e toko tolu eni ‘oku mau to’o mai mei he toko 12, ‘osi e *interview*. Fēfē eni. Ko e hā ho’o fakakaukau ki ai. Kuo hā ho loto?

Sea Kōmiti Kakato : Palēmia, fakatonutonu.

Lord Fusitu’a : Fakatonutonu, Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Hou’eiki, tau liliu ‘o Fale Alea.

Fakatonutonu ‘ave lāunga Nōpele ‘Eua ki he Kōmiti ngaahi Totonu Fale Alea

‘Eiki Sea : Hou’eiki, ko e kimu’a pea tau liliu ko ē ‘o Kōmiti Kakato, na’e ‘i ai e fokotu’u na’e tali ke fakatokanga’i ‘e he Kalake ke tukuhifo ki he Kōmiti Lao. ‘Oku ou fakatonutonu atu. Fakatau ki he Tohi Tu’utu’uni, kupu 113. Ko e Kōmiti Tu’uma’u ki he Ngaahi Totonu ‘a e Fale Aleá ‘oku tonu ke ‘ave ki ai ‘a e lāungá. Hou’eiki, ‘oku ou fakamālō atu ki he feme’a’aki he ‘aho ni. Kole atu ke toloi e Falé ki he 10.00 ‘apongipongi. Mou me’a hake ke tau kelesi.

Kelesi

(Na’e kelesi tuku ai pē ‘Eiki Sea e fakataha’anga ni)

<006>

Fakamā'opo'opo Feme'a'aki Fale Alea

'Aho Pulelulu, 6 'o Mā'asi 2019

10:00 am

Fale Alea 'o Tonga

1. Lotu

2. Taliui

3. Me'a 'a e 'Eiki Sea

Fakalongolongo miniti 'e 1 'a e Fale Alea ko e faka'apa'apa kia *Adiloo* Fifita Lātū ne pekia 'aneafi, ko e Fakafofonga Konisela Fakalangilangi 'a *Finland* 'i Tonga.

4. Līpooti Fika 2/2019 Kōmiti Tu'uma'u ki he Ngaahi Totonu 'a e Fale Alea (Fekau'aki mo e Tohi Tangi Fika 1/2019)

Me'a 'a e Fakafofonga Nōpele Fika 1 Ha'apai (Sea 'o e Kōmiti) 'o fakama'ala'ala 'a e līpooti.

Lau 'a e Līpooti 'a e Kōmiti.

Me'a 'a e 'Eiki Palēmia 'o fehu'i kapau 'e 'i ai ha lāunga'i 'o ha fakamo'oni loi 'i he Tohi Tangi pea hopo'i 'o mo'ua, ko e hā 'a e me'a 'a e Fale 'e fai. Me'a 'a e Fakafofonga Nōpele Ha'apai Fika 1 ko ha ngaahi lāunga ke 'ave ia ki hono feitu'u totonu.

Me'a 'a e 'Eiki Sea ko e Tohi Tangi eni 'a e kakai na'e fakahū mai 'i he Kupu 8 'o e Konisitūtone. 'Oku 'atā 'a e Tohi Tangi pea 'ikai ha 'uhinga ke ta'ofi ai. Tu'utu'uni ke lau 'a e Tohi Tangi Fika 1/2019, ka 'oku totonu ke fai ha ngāue 'a e Kōmiti Lao ke fakalelei'i 'a e Tohi Tu'utu'uni ki he Kōmiti Lao ke nau vakai'i ke fakalelei'i 'o fakatatau ki he tokanga ko 'eni ki he fakamo'oni.

Me'a 'a e Fakafofonga Vava'u 16 'o tokanga ki he founa ngāue 'a e Fale Alea pea 'oku 'ikai fakangofua ai ke 'omai 'a e Tohi Tangi ia ko 'eni he kuo 'osi lele 'a e ngāue 'a e Fale 'i he Lao Fika 1A/2019.

Fakatonutonu 'e he 'Eiki Sea 'a e Fakafofonga he 'oku te'eki ke lau 'a e Tohi Tangi ka 'oku lave mai ia he kakano 'o e Tohi Tangi. Ua, 'oku 'i he mafai 'o e 'Eiki Sea ke ne fakangofua ha me'a pē ke fakakau ki he 'asenita 'a e Fale pea ke alea'i 'e he Fale Alea.

Lau 'a e Tohi Tangi Fika 1/2019.

Me'a 'a e 'Eiki Palēmia 'o tokanga ki he pehē 'i he Tohi Tangi ko e finangalo eni 'o e 'Otua, ka ko e finangalo 'o e 'Otua ke to e hū mai 'a e Pule'anga ko 'eni 'i he hili ia 'a e veteki 'o e

Fale Alea he 2017. Kōle atu ko e me'a ko 'eni ne 'osi alea'i 'i he 2014 pea ne 'ikai tali ke 'ave ki he kakai, ka ko eni kuo fai e Tohi Tangi mai ia. Fakatonutonu ko e fokotu'u ia 'i Fale Alea he 2014, ka ko eni ko e tangi mai ia 'a e kakai ke 'oange 'a e lao.

FALE ALEA - 2pm

Me'a 'a e 'Eiki Minisitā Lao koe'uhī ko e Tohi Tangi ko 'eni mei he kakai ke 'oange 'a e lao ke nau me'a ki ai, kōle 'a e Pule'anga ke fakafoki mai ki he Pule'anga 'a e Lao Fika 1A, 2A, 3, 4A, 5A, mo e 6A ke nau 'ave ki he kakai. Pea 'e fakahoko pē 'e he Pule'anga 'a e "*public consultation*" ko 'eni kae hoko atu 'a e ngāue 'a e Fale Alea ki he Lao Fika 7A mo e 8A 'a ia 'oku lolotonga 'i he Kōmiti Kakato.

Tokanga 'a e Fakafofonga Nōpele Fika 2 'o Vava'u 'o hoha'a 'i hono tuku ke fai 'e he Pule'anga 'a e talanoa mo e kakai he 'e 'ikai ke tau'atāina ia. Fokotu'u 'e he Fakafofonga Nōpele Fika 1 'o Ha'apai ke tānaki atu pē ki ai mo e Kōmiti Lao 'a e Fale Alea. Femahino'aki 'e fakahoko 'e he Pule'anga 'a e talanoa mo e kakai.

PĀLOTI 'O TALI KE FAKATOKANGA'I 'A E TOHI TANGI FIKA 1/2019.

Tu'utu'uni 'a e 'Eiki Sea ke tukuhifo 'a e Tu'utu'uni 121 ki he Kōmiti Lao ke nau ngāue ki ai fakatatau ki he Tu'utu'uni 175(1) (1) ke kau 'a e fakamo'oni loi 'i he ngaahi me'a 'e sivi'i 'aki 'e he Kōmiti ki he Ngaahi Totonu ke nau sivi 'aki.

Me'a 'a e Fakafofonga Ha'apai 12 'o tokanga ke vakai'i 'a e founga ngāue he ko Nu'usila ia 'oku ngata pē 'a e ngaahi Tohi Tangi he kōmiti 'ikai to e a'u ki Fale Alea.

Me'a 'a e Fakafofonga Vava'u 15 ko e Kupu 8 'o e Konsititūtone 'oku ne 'omai 'a e totonu faka-Konisitūtone pea he 'ikai ke tau fa'u ha me'a ke ha'iha'i 'a e totonu faka-Konisitūtone ko ia.

Me'a 'a e Fakafofonga Ha'apai 13 'o tokanga ki he'ene ngaahi fokotu'u ne 'ave ki he Kōmiti Lao pea 'oku kei ta'ofi ia ai 'e he Fakafofonga ko eni 'a ia ko e Sea ia 'o e Kōmiti. Me'a 'a e Fakafofonga Vava'u 15 'oku kei fai 'a e ngāue ki ai 'a e kōmiti pea 'oku te'eki maau mai e ngāue 'a e kau ngāue.

PĀLOTI 'O TALI KE TUKUHIFO KI HE KŌMITI LAO KE NAU NGĀUE KI HE TOE VAKAI'I 'A E FOUNGA NGĀUE 'A E FALE KI HE TOHI TANGI.

Me'a 'a e Fakafofonga Nōpele 'Eua 'o fakahoko 'ene lāunga, fakatatau ki he lāunga ki he Fale Alea fekau'aki mo e me'a 'a e 'Eiki Palēmia he polokalama TV 'aneefiafi fakafuofua ki he 9pm, na'a ne me'a ai te ne tuku fakatafa'aki 'a e lao ha taimi 'e fiema'u ai. 'Oku ne maumau'i 'a e Kupu 83 'o e Konsititūtone 'a ia ko 'ene fuakava ke tauhi haohaoa 'a e lao. Fakatonutonu mei he 'Eiki Palēmia ko 'ene me'a ko e "mo'ulaloa 'a e lao ki ha ui 'oku to e ma'olunga ange".

Tu'utu'uni 'a e 'Eiki Sea ke tuku atu ki he Kōmiti Lao (fakatonutonu 'i he liliu 4pm, ko e Kōmiti ki he Ngaahi Totonu kae 'ikai ko e Kōmiti Lao 'oku 'ave ki ai, Tu'utu'uni 113)

KŌMITI KAKATO (3.47PM)

Lao Fika 7A/2019 - Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Ngāue faka-Pule'anga 2019

Me'a 'a e Minisitā Lao ko e lao eni ke fakapapau'i he 'ikai ke fakapolitikale'i 'a e ngāue. Hoko atu 'a e feme'a'aki 'i he kaveinga ni.

FALE ALEA (4PM)

Me'a 'a e 'Eiki Sea ko e lāunga 'a e Fakafofonga Nōpele 'Eua ko e Kōmiti ki he Ngaahi Totonu 'e tuku hifo ke nau ngāue ki ai, 'o fakatatau ki he Tu'utu'uni 113.

TOLOI 'A E FALE ALEA KI HE TU'APULELULU 7 'O MĀ'ASI 2019